

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**KAÇARLAR DEVLETİ'NİN KURUCUSU
AĞA MUHAMMED ŞAH VE DÖNEMİ**

**Hazırlayan
Afig ALİYEV**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Funda ACAR**

Yüksek Lisans Tezi

**Eylül 2019
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**KAÇARLAR DEVLETİ'NİN KURUCUSU
AĞA MUHAMMED ŞAH VE DÖNEMİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Afig ALİYEV**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Funda ACAR**

**Eylül 2019
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda, bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı: Afig ALİYEV

İmza:

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı: KAÇARLAR DEVLETİ'NİN KURUCUSU AĞA MUHAMMED ŞAH VE DÖNEMİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ... sayfalık kısmına ilişkin .../.../2019 tarihinde *Turnitin* intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: % ... dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Giriş dahil
- 2- Ana Bölümler dahil
- 3- Sonuç dahil
- 4- Alıntılar dahil/hariç
- 5- Kapak hariç
- 6- Önsöz ve Teşekkür hariç
- 7- İçindekiler hariç
- 8- Kaynakça hariç
- 9- Özet hariç
- 10- Yedi (7) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. .../.../2019

Adı Soyadı : Afig ALİYEV
Öğrenci No : 4030431512
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı : İslam Tarihi
Program Adı : Yüksek Lisans

Danışman: Adı/İmza
Dr. Öğr. Üyesi Funda ACAR

Öğrenci Adı/İmza
Afig ALİYEV

YÖNERGEYE UYGUNLUK

“Kaçarlar Devleti’nin Kurucusu Ağa Muhammed Şah Ve Dönemi” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Afig ALİYEV

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Funda ACAR

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Sebahattin SAMUR

KABUL VE ONAY SAYFASI

Dr. Öğr. Üyesi Funda ACAR danışmanlığında Afig ALİYEV tarafından hazırlanan “Kaçarlar Devleti’nin Kurucusu Ağa Muhammed Şah Ve Dönemi” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

20.10.2019

JÜRİ:

Danışman

: Dr. Öğr. Üyesi Funda Acar

Üye

: Prof. Dr. Lebelaktin

Üye

: Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ATA

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 14.10.2019 ve 42 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Kenan GÜLLÜ

ÖNSÖZ

Safevî Devleti dağıldıktan sonra İran'da Nadir Şah'ın (1736-1747) başçılığıyla Afşar İmparatorluğu kuruldu. Nadir Şahın suikast sonucu öldürölmesiyle imparatorluk çok hızlı bir şekilde parçalandı. Hanedan üyelerinin kendi aralarındaki hesaplaşmaları bu parçalanmayı daha da hızlandırmıştı. Nadir Şah'ın komutanları İran'ın ayrı bölgelerinde kendilerini han ilan ederek Nadir Şah'tan kalan mirası bölüşme peşine düşmüşlerdi. Azerbaycan'da da yirmiye yakın irili ufaklı feodal tipli hanlıklar ortaya çıkmıştı. Azerbaycan Hanlıkları merkezi hakimiyetin düşmüş olduğu bu karışıklıktan yaralanarak İran'dan bağımsız güçlü bir devlet kurmanın yerine ihtilafa düşmüşlerdir. Daima birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Uzun süren taht mücadelesi (1747-1796) sonucunda Ağa Muhammed Şah bütün rakiplerini bertaraf ederek İran'da 129 sene (1796-1925) devam edecek en son Türk hanedanı olan Kaçarlar Devleti'nin kurucusu olmuştur.

Bu tezi almamdaki en büyük etken Türkiye de ve Türk dünyasında Ağa Muhammed Şah Kaçarla ilgili yeterice bilginin olmaması ve Kaçar şahının yanlış tanıtılmasıdır. Ayrıca şimdiki İran topraklarında kurulan son Türk soylu hanedan olması benim bu tez üzerindeki çalışma şevkimi daha da artırmıştır.

Çalışmamız üç bölümden ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde Kaçarlar oymağı hakkında bilgi vereceğiz. Daha sonra Safevîler, Nadir Şah ve Zend döneminde Kaçarların siyasi faaliyetlerinden bahsedeceğiz. Ağa Muhammed Şah'ın çocukluğu, hadım olması, esirlik dönemi, Kaçar Devleti'nin kuruluş aşamasını ve bu dönemde Ağa Muhammed Şah'ın siyasi faaliyetlerini ve kardeşleriyle yapmış olduğu taht mücadelesini inceleyeceğiz. İkinci bölümde ise Ağa Muhammed Şah'ın İran'ı ve Azerbaycan'ı birleştirme politikasından bahsedeceğiz. Bu bölümde Güney Azerbaycan hanlıklarıyla ilgili kısa bilgi vererek Kafkasya seferinin önemi üzerinde duracağız. Üçüncü son bölümde ise Rusların Kafkasya topraklarından çekilmesinden sonraki dönem ve Kaçar şahının Şuşi Kalesinde suikast sonucu öldürölmesi olayı anlatılacaktır. Sonuç kısmında ise yapmış olduğumuz araştırmayı kısa ve öz olarak değerlendireceğiz.

Bu çalışmamız, şüphesiz bu konuda nihai ve mükemmel bir çalışma değildir. Fakat bizden sonra Kaçarlar alanında araştırma yapacak olan arkadaşlara katkı sağlayacağını umut etmekteyiz. Tez konumuzun belirlenmesi, hazırlanması ve

sonuçlandırılması konusunda bizden yardımlarını esirgemeyen, fikir ve tecrübeleriyle bizlere yol gösteren danışmanım Dr.Öğr. Üyesi Funda Acar'a, değerli fikirlerinden dolayı Prof.Dr. Sebahattin Samur'a, tez hazırlama aşamasında yardımcı olan İbrahim Domaçoğlu'ya, İlgar Süleymanlı'ya, Kamil Aliyev'e ve her zaman bana desteklerini esirgemeyen aileme teşekkür ederim

**KAÇARLAR DEVLETİ'NİN KURUCUSU
AĞA MUHAMMED ŞAH VE DÖNEMİ**

Afig ALİYEV

**Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2019
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Funda ACAR**

KISA ÖZET

Tarihte her zaman önemli yere sahip olan Kafkasya, Türklerin uğrak bölgesi olmuştur. Türkler Kafkasya'yı asırlarca idare etmiş ve irili ufaklı devletler kurmuşlardır. Kurulan bu devletlerin merkezleri bazen İran bazen de Azerbaycan olmuştur. Nadir Şah'ın 1747'de suikast sonucu öldürülmesiyle tarihi Azerbaycan toprakları Güney ve Kuzey Azerbaycan olarak ikiye bölündü. Afşar İmparatorluğunun kurucusu Nadir Şah'ın öldürülmesinden Ağa Muhammed Şah'ın birinci Kafkasya seferine (1795) kadar Azerbaycan bölgesinde yirmiye yakın feodal tipli hanlıklar ortaya çıkmıştı. Hanlıkların kendi aralarındaki mücadeleleri iktisadi olarak kötü günler geçiren halkın durumunu daha da zorlaştırıyordu.

Ağa Muhammed Şah'ın esas hedefi Safevi Devleti'nin idaresi altında bulunmuş olan toprakları ele geçirerek yeni güçlü bir imparatorluk kurmaktı. Bunun için İran'da idareyi ele aldıktan sonra 1786-1796 senesine kadar kendi şahlığını ilan etmedi. Ağa Muhammed Şah her ne kadar istediğini elde edemediyse de her zaman Kafkasya için en büyük tehlike arz eden Rusların Kafkasya'da ilerlemesine mani olmuştur.

Anahtar kelimeler: Ağa Muhammed Şah, İran, Hanlıklar, Rusya

***KAÇARLAR DEVLETİ'NİN KURUCUSU
AĞA MUHAMMED ŞAH VE DÖNEMİ***

Afig ALİYEV

**Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, September 2019
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Funda ACAR**

ABSTRACT

Kafkasya has always been an important part of history and is the stomping ground of Turks. Turks have dominated Kafkasya for centuries and established various governments within it. The center of these governments were either built near Iran or Azerbaijan. With the execution of Nadir Shah in 1747, the land of Azerbaijan was split into North and South Azerbaijan. From the execution of Nadir Shah until Aga Muhammed Shah's first conquer of Kafkasya (1795), about 20 feudal khans, the public suffered economic distress.

Aga Muhammed Sha's main goal was to conquer the lands of the Safevi government and built a new and strong empire. In order to accomplish this goal, even after he assumend control of the Iranian government he did not proclaim his status as Shah until 1796. Even though Aga Muhammed Shah could not get what he wanted he was able to keep Russia, Kafkasya's biggest threat, from invading.

Keywords: Aga Muhammed Shah, İran, Khans, Russia.

KISALTMALAR

AMEA:	Azerbaycan Milli Elimler Akademiyası
Ed:	Editör
T.C:	Türkiye Cumhuriyeti
Bkz:	Bakınız
BOA:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DAGM:	Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Haz:	Hazırlayan
H.H:	Hatt-ı Hümayün
nr:	Numara
v.d:	ve diğerleri
Yay:	Yayınları
Terc:	Tercüme
Tash:	Tashih
b:	İbn
c:	Cilt
çev:	Çeviri
SBF:	Sosyal Bilimler Fakültesi
SSCB. E.A:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Elimler Akademiyası
s:	Sayfa
s.s:	Sayfadan-sayfaya

İÇİNDEKİLER

KAÇARLAR DEVLETİ'NİN KURUCUSU AĞA MUHAMMED ŞAH VE DÖNEMİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iv
ÖNSÖZ	v
KISA ÖZET	vii
ABSTRACT	xi
KISALTMALAR	viii
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAÇARLAR OYMAĞI	4
1.1.1. Safevîler Döneminde Kaçarlar	11
1.1.2. Afşarlar Döneminde Kaçarlar	16
1.1.3. Nadir Şah Döneminde Kaçarlar	16
1.1.4. Adil Şah Döneminde Kaçarlar	20
1.2. ZEND HANEDANI	21
1.2.1. KERİM HAN ZEND (1751-1779)	21
1.2.2. Zeki Han Zend Dönemi. (1779)	31
1.2.3. Ebü'l-Feth Han Dönemi (1779)	33
1.2.4. Sadık Han Zend Dönemi (1779-1782)	33
1.2.5. Ali Murad Han Dönemi (1782-1785)	33
1.2.6. Cafer Han Zend Dönemi (1785-1789)	35
1.2.7. Lütf Ali Han Zend (1789-1794) ile Ağa Muhammed Han Mücadelesi ve Zend Hanedanlığının Sonu	36
2. Ağa Muhammed Han ve Kaçar Devleti'nin Kuruluşu	41
2.1. Ağa Muhammed Han	42
2.1.1. Muhammed Hasan Han Kaçar	44
2.1.2. Çocukluğu	46
2.1.3. Hadım olması	51
2.1.4. Esirlik Dönemi.	53
2.2. Ağa Muhammed Han'ın Siyasi Faaliyeti	55
2.3. Ağa Muhammed Han'ın Kardeşleriyle Saltanat Mücadelesi	57

İKİNCİ BÖLÜM

1. AĞA MUHAMMED HAN'IN GÜNEY AZERBAYCAN HANLIKLARINI BİRLEŞTİRMESİ	62
1.1. Tebriz Hanlığı ve Hoy Hanlığı.....	63
1.2. Erdebil Hanlığı.....	65
1.3. Karadağ Hanlığı.....	66
1.4. Marağa Hanlığı.....	66
1.5. Urmıye Hanlığı.....	67
1.6. Maku Hanlığı	70
1.7. Serab Hanlığı.....	71
2. BİRİNCİ KAFKAS SEFERİ SIRASINDA AZERBAYCAN HANLIKLARI	72
3. BİRİNCİ KAFKAS SEFERİ	75
3.1. Karabağ (Şuşi Kalesi'nin) Muhasarası.....	76
3.2. Revan Seferi.....	78
3.3. Gürcistan Seferi.....	79
3.4. Kaçar Ordusu Mugan Ovası'nda.....	81
4. AĞA MUHAMMED HAN'IN İRAN ŞAHI OLMASI.....	83
5. HORASAN'IN FETHİ.....	84
6. AZERBAYCAN HANLIKLARININ OSMANLI DEVLETİ'NDEN YARDIM İSTEMELERİ	86
7. AĞA MUHAMMED HAN'IN RUSYA VE OSMANLI DEVLETLERİYLE İLİŞKİLERİ	89
7.1. Rus Çarlığıyla İlişkiler	90
7.2. Ağa Muhammed Han Kaçar'ın Osmanlı Devletiyle İlişkileri	91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. KAFKASYA'DA RUS-KAÇAR MÜCADELESİ	95
2. AĞA MUHAMMED ŞAH'IN İKİNCİ KAFKAS SEFERİ	98
2.1. Şuşi Kalesi'nin Alınması	101
2.2. Ağa Muhammed Şah'ın Öldürülmesi.	103
2.3. Ağa Muhammed Şah'ın Kişiliği ve Şahsiyeti.....	106
SONUÇ.....	108
BİBLİYOGRAFYA	112

GİRİŞ

Bildiğimiz gibi İran topraklarını asırlarca Türk soylu hanedanlar idare etmişlerdir. Bu hanedanların içerisinde en sonuncusu Kaçar hanedanıdır. Bu sebeple Kaçar hanedanının kurucusu Ağa Muhammed Şah'ın hayatı bu çalışmada daha fazla önem arz etmektedir. Türkiye'de Kaçarlarla ilgili sınırlı sayıda araştırma yapılmış Faruk Sümer ve Mirza Bala Mehmedzade'nin ansiklopedik madde şeklindeki çalışmalarının haricinde Ağa Muhammed Şah'ın hayatıyla ilgili ide çalışma yapılmamıştır. Araştırma konumuzla ilgili daha önce Kaçarlar'a ait yazılmış fakat dağınık olan eski ve yeni Farsça, Türkçe ve Azerbaycan Türkçesi ile olan kaynaklar bir araya getirilerek, mukayese ve karşılaştırılarak irdelenecektir. Ayrıca Kaçarlar döneminde ve muasır dönemde de yazılmış kaynaklar da ele alınarak incelenilecektir.

Konumuzla ilgili yararlandığımız bir takım eserler, doktora ve yüksek lisans tezleri şunlardır:

Abbas İkbâl Aştiyanî, *Tarih-i İran Pes Ez İslam*, eser İran halkının Müslüman olmasından Kaçar Devleti'nin dağılmasına kadarki olan dönemi ihtiva etmektedir.

Peter Avery, *Tarih-i İran*, Cambridge Üniversitesi'nin desteğiyle hazırlanmıştır. İngilizlerin İran tarihi hakkında yapmış oldukları en kapsamlı çalışmalardan birisidir.

John Malcolm, *Tarih-i İran*, Ağa Muhammed Şah'ın ölümünden sonra birkaç kez İran'da bulunmuştur. Gözlemleri ve araştırmaları sonucunda İran tarihi ve Kaçarlarla ilgili dev bir eser ortaya koymuştur. Yazmış olduğu *Tarih-i İran* adlı eseri İran tarihi hakkında araştırma yapacak olan akademisyenler için kaynak kitaplar içerisinde yer almaktadır.

Clement Robert Markham, *Tarih-i İran Der Devre-i Kacar*, Kaçar Devleti'nin kuruluşundan dağılmasına kadarki dönemi kapsamaktadır. Ağa Muhammed Şah

hakkında kısa ve öz bilgiler yer almaktadır. Eser Ağa Muhammed Şah'ın döneminden sonraki olaylara daha fazla yer vermiştir.

Jones Hanway, *Zendegi-ye Nadir*, eser daha sonra İsmail Devletşahî tarafından Farsçaya çevrilmiştir. Eserde Nadir Şah ve Afşarlarla ilgili önemli bilgiler verilmektedir.

Ali Rıza b. Abdulkerim Şirazî, *Tarih-i Zendiye*, Zend hanedanı ile ilgili yazılmış kaynak eserlerden sayılmaktadır. Eserin önemi Kaçarların kuruluş döneminde Zendler hakkında yazılmış ve günümüze kadar gelmiş sayılı eserlerden olmasıdır.

Ali Asgar Şemim, *İran Der Devre-i Saltanat-ı Kacar*, yazar Kaçarların son döneminde H.Ş. 1283/1904 Hamedan şehrinde doğmuştur. Kaçar Devleti'nin kuruluş ve yıkılış dönemleriyle ilgili sağlıklı bilgiler içermektedir.

İbrahim Teymurî, *Tarih-i Siyasî İran Der Devre-i Kacar*, eser iki ciltten oluşmaktadır. Kaçarlar döneminin siyasi olaylarından bahsetmektedir.

Abdulazim Rızaî *Tarih-i Deh Hezaâr Sale-i İran*, eser dört ciltten oluşmaktadır. Eserde İran'ın kuruluşundan Kaçarların yıkılışına kadarki olaylardan bahsedilmektedir.

Abdurrezzak Meftun Dınbılı, *Me'asır-ı Sultaniye*, Dınbılı, Ağa Muhammed Şah döneminde doğmuş Feth Ali Şah döneminin ise önemli tarihçilerinden biri olmuştur. Eser İran-Rusya ilişkilerini anlatmaktadır. Yine de eserde Ağa Muhammed Şahla ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır.

Araştırmamızda yararlanmış olduğumuz bazı Azerbaycan Türkçesi kaynaklar ise şunlardır:

Ahmet Bey Cavanşir, *Karabağ Hanlığının 1747-1805'ci İllerde Siyasi Veziyetine Dair*, eser Karabağ Hanlığı'nın kuruluşundan Rusya ile imzalanan Kürekçay (1805) Mukavelesi dönemine kadar olan olaylardan bahsetmektedir. Ahmet Bey Cavanşir Karabağ Han'ın kurucusu Penahali Han Sarıcalı'nın oğlunun torunudur.

Mirza Camal Cavanşir, *Karabağ Tarihi*, yazar Karabağ Hanlığı'nın vezirlerinden birisidir. Ağa Muhammed Şah'ın Kafkasya'ya yapmış olduğu seferlerin ve Karabağ'da öldürülmesinin bizzat şahidi olmuştur.

Adalet Tahirzade, *Ağa Muhammed Şah Kacar*, biyografi tarzında yazılmıştır. Ağa Muhammed Şah'ın hayatıyla ilgili kısa bilgiler yer vermektedir.

Süleyman Eliyarlı, *Azerbaycan Tarihi*, VII ciltten oluşmaktadır. Araştırmamızda üçüncü cildinden yararlanılmıştır.

Araştırmamızda kullandığımız Türkçe kaynaklar ise şunlardır:

Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi*, eser Safevi Devleti'nin son dönemlerinden (1700) Kaçar Devleti'nin dağılmasına kadar (1925) olan dönemi kapsamaktadır.

Yasin İpek, *İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı Babilik ve Bahailik*, temeli 1844 senesinde Mirza Ali Muhammed tarafından atılan Babilik ve Bahailik tarikatı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Eserde Kaçarlar hakkında da kısa ve öz bilgiler yer almaktadır.

Araştırmamızda yararlanmış olduğumuz yüksek lisans ve doktora tezleri de şunlardır:

Emre Nusel, “1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Kafkas Hanlıklarının Faaliyetleri”, Yüksek Lisans Tezi; Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Edirne 2015.

Cihat Aydoğmuşoğlu, “Tarihte Tebriz”, Yüksek Lisans Tezi; Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2007.

Mehmet Ali Çakmak, *Hanlıklar Devrinde Azerbaycan Türkiye Münasebetleri (1723-1829)*, Doktora Tezi; Gazi Üniversitesi SBF, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1996.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAÇARLAR OYMAĞI

Kısmen göçebe kısmen de yerleşik olarak çoğunluğu İran'ın Esterabad bölgesinde yaşayan Kaçarlar Türk tarihinde mühim bir yere sahip olmuştur. Kaçarlar daha çok İran'ın Esterabad, Mazenderan ve Tahran eyaletlerinde yerleşik hayat yaşamışlardır. Azerbaycan tarihinde önemli yere sahip olan Safevî Devleti'nin kuruluş aşamasında Kaçarlar çok faal iştirak etmişlerdir. Safevî Devlet'in kurulmasında yardımcı olan yedi büyük kabileden biri de Kaçar kabilesidir.¹

Kaçarların Türk yahut Moğol olduklarına dair kaynaklarda farklı rivayetler mevcuttur. Azerbaycan bölgesine ne zaman ve kimin döneminde geldikleriyle ilgili sarih bilgiler mevcut olmamakla birlikte V. asırda Azerbaycan'da yaşamış olan *Ağaçeri* Türklerinin Kaçarlar olduğu zikir olunmuştur. Bazen de *Ağaçeri* ve Kaçar farklı iki kabile ismi olarak zikir edilmişse de bu Suriyeli Arap müelliflerinin yanlışlıklarından dolayıdır. Zeki Velid Togan Kaçarların Azerbaycan da yaşamış en eski Türk kabilelerinden birisi olduğunu söylemektedir.² Ağaçeriler Bizans kaynaklarında geçen Hun Devleti'nin hakim tabaka zümresine dahildi. Hazarlar ile Bulgarlara yakınlığı görülen Ağaçerler 465 senesinde Azerbaycan'a yerleştikten sonra Kaçar denilmeye başlanmıştır.³ Azerbaycan Türk şivesi ve Anadolu Türk şivesinin birbirinden farklı konuşmasına sebep de Ağaçeri veyahut Kaçar Türk şivesinin Azerbaycan'da kalmış olması ihtimalidir.⁴

Macar alimi Yulis Nemet'e göre "*ağaçeri*" ordunun önünde gideni anlamına geliyor, yani bir nevi ordunun ağası, başı anlamında da kullanılıyor. Rus alimi Aleksandır Vilyamoviç Qadloya göre "*ağaçeri*", "*derevesniye luyudi*" yani ağaç erleri manasında kullanmıştır. Macar alimi Yulis Nemet'in görüşü daha makbuldür. Çünkü

¹ Abulazim Rızaî, *Tarih-i Deh Hezaâr Sale-i İran*, Tahran 1378, IV, 77.

² Zeki Velid Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, I, 170-171.

³³ Mirza Bala Mehmedzade, "Kaçar", *İslam Ansiklopedisi (İ.A)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, VI, 34

⁴ Z. V. Togan, I, 171.

Kaçarlar Safevî Devleti ordusu içinde her zaman başta gelmişler.⁵ Kaçarların ulu babalarının Ağaçerleri olduğunu şayet kabul edersek “Kaçar” adı ilk kez 650 yılında zikir edilmeye başlanmıştır. “Çeri” kadim Türk dilinde “Ordu” anlamına geliyordu. “Çerik” Safevî Devletin’de piyade ordusuna verilen isimdi. Osmanlı Devleti’nde de yaya ordusuna “Yeniçeri” deniliyordu.⁶ Kaçarlar, Safevî Devleti’nin kurulmasında en büyük etkisi olan 7 oymaktan Ustaclu, Şamlu, Tekelu, Baharlu Dulkadır, Afşar oymaklardan birisidir.⁷

Diğer bir rivayette ise Kaçarlar Moğol İlhanlılar hükümdarı Hülagü Han (1256-1265) tarafından Suriye ve Anadolu topraklarına getirilmiştir. Hülagü Han Suriye seferinde Batnilere yapmış olduğu savaşta Kaçar kabilesinin gücünden yararlanmıştı. İlhanlılar Devleti dağıldıktan sonra Kaçarlar Anadolu, Suriye hatta Esterabad topraklarına dağılmışlardır. Kaçar memuru tarafından yazılmış olan “*Nâsîh al-Tavarih Tarihi Kâçâriye*” adlı eserde Kaçarların Hülagü’nun maiyetinde bulunan Sartak Noyonun, Kaçar Noyon adında bir oğlu vardı. Zamanla bunun soyundan bir kabile meydana geldi bu kabile Kaçar Noyon ismine izafeten Kaçarlar adlandırıldı.⁸

Azizullah Bayat’a göre de Kaçarlar Moğollların soyundan gelmektedir. Bayat’a göre Kaçarlar Hülagü Han’dan önce Cengiz Han’la birlikte Moğolistan’dan Batı Asya’ya gelerek Revan Karabağ bölgesine yerleşmişler.⁹

İlhanlılar Devleti dağıldıktan sonra Timur Suriye’yi zapt ederek başıboş Kaçarları Türkistan topraklarına gönderdi. Bu göç sırasında Kaçarların bazıları Azerbaycan, Gence ve Revan bölgesinde kaldılar.¹⁰ Çoğunluğu ise Türkistan’a gönderildi. Türkistan’a giden Kaçarlardan bazıları Taberistan’a firar ettiler. Firar edenlere “*Kar Kacdarlar*” yani “*onlar firar ettiler*” anlamına gelen *Kaçar* denilmiştir.¹¹

⁵<http://matbuat.az/news/430584/azerbaycani-birlesdirmek-ugrununda-mubariz---aga-mehemmed-sah-.html>

⁶ Geniş bilgi için bkz: Kemal **Beydilli**, “Yeniçeri” Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 2013, XLIII. 450-462.

⁷ Mehmedzade, “Kaçar”, İA, 34.

⁸ Mehmedzade, “Kaçar”, İA, VI, 33.

⁹ Azizullah **Bayat**, *Tarih-i Tetbîgî İran BÂ Keşverha-ye Cihân*, Müesise İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, II. neşir, 1384, s. 481.

¹⁰ Ali Sinan Bilgili, “Azerbaycan Türkmenleri Tarihi”, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, **Türkler**, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, VII, s. 28.

¹¹ Yılmaz **Karadeniz**, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yay. İstanbul 2012, s. 216.

Kaçarların kendilerin Moğol soyuna dayandırmak istemelerinin sebeplerinden birisi diğer kabilelerin Cengiz Han'ın soyundan gelen kabilelere her zaman hürmet etmeleri ve çoğu zaman bu kabileleri yağmalamaması ama en önemli sebep ise Moğolların askeri başarılarından kendileri için pay çıkarmak istemesidir. İçtimai ve sosyal sebeplerden de bahsedecek olursak Türkler İslam'dan önce soylarını Oğuz Kağan'ın boyuna dayandırıyorlardı. İslam'dan sonra genellikle Cengiz Han'ın soyuna dayandırmaya başlamışlardır. Böylelikle hem o dönemde Moğolların baskısına maruz kalmaktan korunuyorlardı hem de eski Türk geleneklerine sahip çıkıyorlardı. İran tarihçisi Muhammed Ahmet Penahi'ye göre Kaçarların Moğol boyundan olduğuna dair gelen rivayetlerin birçoğu Kaçar hanlarının isteği doğrultusunda ortaya atılmıştır.¹²

Araştırmacı ve yazar Said Nefisi hiçbir tarihi kaynak olunmaksızın, araştırma yapılmaksızın sadece idarecilerin isteği üzere bu kanaate varmanın tarihte sıkça rastlanan bir hata olduğunu belirtmiştir. Said Nefisi Kaçarların soyuyla ilgili Özbek-Timur ilişkilerinden dolayı, Kaçar'ların batı Türklerinden olduğu tezini savunmuştur.¹³

Kaçarların Moğollar boyundan geldiğini iddia eden XIX. asrın önemli tarihçilerinden ve devlet adamlarından biri olan Mirza Taki Han Sipihrlidir. Mirza Taki'nin Kaçarları Moğol boyundan saymasının en önemli sebeplerinden birisi Moğolları da Türk kabilesi olarak kabul etmesinden dolayıdır. Ancak bu görüşe karşı keskin mukavemet eden tarihçiler de vardır. Mirza Taki Sipihri'nin iddialarını gerçek dışı olduğunu söyleyen Mirza Bala Mehmedzade ve Nefisi şiddetle tenkit etmişlerdir.¹⁴

Kaçar Devleti'nin ilk tarihçilerinden olan Abdurrazak Bey Meftun Dınbılı "Me'asır-ı Sultaniye" adlı tarih kitabında Kaçarların soyu hakkında geniş bilgi vermektedir. İlhanlılar hükümdarı Abaka Han kabile reislerinden Sartak Noyon adlı bir kişiyi Argun Han'a atabey tayin ederek Horasan ve Taberistan'a *Emirü'l-Ümera* tayin etmişti. Sartak Noyon'un Kaçar Noyon isminde bir oğlu dünyaya gelmişti. Kaçarların çoğu onun soyundan gelmektedirler.¹⁵ Hülagü Han, Alamut Kalesi'ni işgal ederken Kaçarların askeri gücünden yararlanmıştı. İlhanlılar Devleti dağıldıktan sonra başıboş kalan Kaçarlar Anadolu ve Suriye bölgelerinde yaşamaya başlamışlardır. Daha sonra

¹² M. Ahmed **Penahi**, *Feteli Şah Kaçar*, Terc. Yakup Kerimov, Şuşa Yay. Bakü 2006, s. 6-7.

¹³ Said **Nefisi**, *Tarih-i İçtimai ve Siyasi-i İran der Devre-i Muasır*, Tahran 1376, I, 76.

¹⁴ Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, s. 215.

¹⁵ Ali **Kafkasyalı**, *İran Coğrafyasında Türkler*, Türkiye Kültür Bakanlığı, İstanbul 2011, s. 91

Kaçarlar, Timur ve Akkoyun devletleri tarafından Azerbaycan'a nakledilmişlerdi. Emir Timur, Şah İsmail'in büyük babası Şeyh Ali'ye tahsis ettiği Türk kabileleri içerisinde Kaçarların da olduğu tarihi kaynaklarda rivayet olunmaktadır.¹⁶

İlhanlılar Devleti yıkıldıktan sonra Kaçarlar Rum (Anadolu) ve Şam bölgelerine dağılmışlardır. Emir Timur Kaçarları önce Azerbaycan ve İran'a getirdi. Daha sonra ise Revan, Gence ve Karabağ bölgelerine yerleştirdi. Büyük çoğunluğunu ise Türkistan bölgesine gönderdi. Kaçarlar XVI. asırda çoğunluğa sahip olmasalar da Safevî Devleti döneminde önemli makam ve mevkilere gelmişlerdi. Revan hakimleri Kaçar soyundan gelmektedir. Safevîler döneminde Gence ve Karabağ hakimleri Ziyadoğlu lakabıyla, Hudaferin Köprüsü'nden başlayarak Sınık Köprüsü'nün yukarısı olan Şülavar Köyü'nün yukarısına kadar hükümlük yapmaktaydılar. Bunlar da Kaçar soyundan gelmekteydiler. Safevî Devleti dağıldıktan sonra Nadir, Mugan Ovasında yapmış olduğu kurultayında kendisini şah ilan edince Kaçarlar (Ziyadoğulları) buna karşı çıkmışlardı. Ziyadoğulları her zaman Safevî şahlarını desteklemişlerdir. İran saltanat tahtının her zaman Safevî hanedanının hakkı olduğunu savunmuşlardır. Nadir kendisini şah ilan ettikten sonra hem Kaçarların siyasi gücünü kırma hem de kendisine kurultayda karşı geldikleri için Kaçarları cezalandırma kararı alarak Karabağ ahalisinin bir kısmını Horasan'a göçürdü. Bergüşat ve Hamse meliklerini onların idaresi altından çıkartarak Azerbaycan bölge komutasının idaresine verdi ve aynı şekilde Kazak ve Borçalı bölgelerinin idaresini de Gürcistan'a bıraktı.¹⁷

Şah İsmail Akkoyun'ları mağlup edip Tebriz'e girdiği zaman yanında Kaçarlardan Piri Bey vardı. Bu da Anadolu'da XV. asırda güçlü bir Kaçar kabilesinin mevcut olduğu anlamına gelmektedir. Günümüzde Azerbaycan, (Fuzuli Barda) Kazakistan, Türkmenistan ve Türkiye'de Kaçar isminde yerleşim yerleri vardır.¹⁸

Clement Robert Markham, *Tarih-i İran der Devre-i Kacar* adlı tarih kitabında esasen Kaçarlar, Karabağ'a Emir Timur'un Osmanlılar ile yaptığı savaştan sonra

¹⁶ Mehmedzade, "Kaçar", İA, VI, 34

¹⁷ Abbas Kulu Ağa Bakıhanov, *Gülistan-i İrem*, Bakü 1951, s. 203.

¹⁸ Enver Cengizoğlu, *Kaçarlar ve Kaçar Köyü*, Şuşa Yay. Bakü, 2008, s. 8.

yerleşmişlerdi. Emir Timur Osmanlıları mağlup ettikten sonra Anadolu’da yurt tutmuş birçok Oğuz ve Moğol-Tatar kökenli kabileleri kendisiyle birlikte götürmüştür.¹⁹

Diğer İran tarihçisi Ali Asgar Şemim’in “*İran de Devre-i Saltanat-ı Kacar*” adlı kitabında Kaçar kabilesi hakkında şöyle nakletmektedir: “*Emir Timur, Suriye’yi zapt ettikten sonra emretti ki, Kaçarları Suriye’den Türkistan’a göçürsünler.*” Ancak onlar Azerbaycan’a geldikleri zaman Gence ve Revan bölgelerinde kaldılar.²⁰

Emir Timur’un yanına gelmiş olan İspanya elçisi Rui Konsales de Klaviho hatırasında bu kabileler hakkında şöyle yazmıştır: “*Timur Bey Babil sultanının arazisine girdi. Orada Ak Tatar (bazı kaynaklarda Kara Tatar deniliyor) denilen bir kavimle karşılaştı. Bu kavim göçebe kavim idiler. Onlarla savaştı ve mağlup etti. Timur Bey onları esir aldı. Yaklaşık elli bin kişiyi esir aldı. Kendisiyle birlikte götürdü. Oradan Dımaşk (Şam) şehrine gitti. Oranın halkı Emir Timur’u sinirlendirmişlerdi. Oranın halkı teslim olmuyorlardı, ne de elçisini bırakıyorlardı. Emir Timur oradan götürdüğü Türkmenleri de Karabağ’a getirdi. Kendisine saygı gösterdiği ve saygıda kusur etmediği için bunları Şeyh Hacı Ali Safavi’ye bağışlayarak esirlerin bir kısmını Erdebil civarında yerleştirdi.²¹ Bir kısmı Moğol-Tatar diğer bir kısmı da Oğuz kökenli olan Kaçarları ve Cavanşirleri Karabağ’da yerleştirdi.”²² Daha sonra Akkoyunlu sultanı Uzun Hasan da (1453-1478) Kaçarları Diyarbakır’dan Azerbaycan’a göçürdü.²³*

Emir Timur’a göre Kaçarlar, Cengiz Han’ın ordusuyla birlikte Türkistan bölgesinden gelmişlerdir. Timur İran’ı ve Anadolu’yu fethettiği zaman Kaçarları kendi anayurtlarına götürmek istemiştir. Dönemin önemli tarihçilerinden Şehzade Ali Kulu Mirza Kaçarların nereden geldiği ile ilgili farklı görüş ortaya atmıştır. Ali Kulu Mirzaya göre Kaçarların Türkistan’dan geldiği konusunda dönemin tarihçileri ittifak etmiştir. Kaçarların Emir Timur’un dördüncü kuşaktan babası ayrıca Cengiz Han ile Mengü Kaan’ın ümerasından olan “*Karacar Noyan*”dan geldikleri, Türkistan’da yaşayan beşkardeşten biri olan Karacar Noyon’ın rütbece en büyükleri olduğunu belirtir. Beşkardeşle ilgili halk arasında şöyle mani okunmaktadır.

¹⁹ Clement Robert **Markham**, *Tarih-i İran der Devre-i Kacar*, Terc. Rahim Ferzane, Tahran 1367, s.19.

²⁰ Ali Asgar **Şemim**, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kacar*, Tahran 1386, s. 20

²¹ Enver **Cengizoğlu**, *Hüseyin Kulu Han Kovanlı Kaçar*, Mütercim Yay. Bakü 2011, s. 9.

²² Cengizoğlu, *Kaçarlar ve Kaçar Köyü*, s. 10

²³ Bilgili, “Azerbaycan Türkmenler Tarihi”, *Türkler*, VII. 30.

Biz bir soydan gelen beşkardeşiz,

Beş parmak gibi birbirimize sırdaşız.

Biz ayağa kalkanda zafer bayrağı bizimdi,

Birleşende düşmanın başına kara taşız.²⁴

Ali Kulu Mirza'nın ve diğer tarihçi Şehzade İzzedduddevle Sultan Ahmed Mirza'nın görüşlerine göre Kaçarlar Türkistan topraklarından Hülagü Han'ın ordusuyla beraber Suriye ve Anadolu topraklarına avdet etmişlerdir.²⁵

Abdürrezzak Bey “*Mu'asır-ı Sultaniye*” adlı eserinde böyle naklediyor: “Abaka Han bu tayfanın başçılarından Sartak adlı bir kişiyi Arkun Han'a atabey tayin ederek Horasan ve Taberistan'a gönderdi. Sartak'ın Kaçar isminde bir oğlu vardı. Kaçar kabilesinin çoğu onun neslinden gelmektedir. Daha sonra Kaçarlardan bazıları Rum ve Şam bölgelerine gittiler. Emir Timur onlardan 50.000 aileyi Revan, Gence ve Karabağ bölgelerine yerleştirdi. Onlar daha sonra devlet mevkiinde önemli yerlere sahip oldular. Revan hakimleri Kaçarlardan olmuşlardır. Gence ve Karabağ bölgelerini de Safevîler döneminde Kaçarların bir kolu olan Ziyadoğulları idare ediyorlardı.²⁶

Bir diğer rivayette ise Kaçarların soyu Cengiz Han'ın soyuna dayanmaktadır.²⁷ Kaçarlar Cengiz Han'ın oğlu Kaan Lu'nun soyundan gelmektedirler. Kaçarların büyüklerinden birisi kendi oğluna Kaan Lu'nun kızını aldı. Daha sonra kabilenin ismi değişerek Kaan Lu Kaçar olarak anılmaya başladı. Kabilenin diğer bir kısmıysa Develü Kaçar olarak anılıyordu. Ancak bu görüşü Azerbaycan'ın son dönem tarihçilerinden Enver Cengizoğlu kesin olarak reddetmektedir. Çünkü Cengizoğlu, Cengiz Han'ın Kaan Lu isminde oğlunun bulunmadığını söylemektedir.²⁸

Markham ve Şemim'e göre Kaçarlar Ön Asya'ya XIII. asırda Cengiz Han'ın torunu Hülagü Han'ın ordusuyla birlikte gelmişlerdir. İlhanlılar Devleti dağıldıktan sonra Suriye ve İran arazilerine yerleştiler. Daha kalabalık olanlar ise Ermenistan

²⁴ Cengiz **Gacar**, *Azerbaycan Kadim ve Orta Asırlarda Görkemli Şahsiyetler*, Bakü 2012, s. 362

²⁵ Ali Kulu **Mirza**, *İksürü't-Tevarih*, Tahran 1370, s. 7

²⁶ Faruk **Sümer**, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Dizi-Sa. 128, Ankara 1992, s. 97

²⁷ C. Gacar, s. 362

²⁸ Cengizoğlu, *Hüseyin Kulu Han Kovanlı Kaçar*, s. 26.

(Revan) arazisinde kaldılar. Emir Timur'un döneminde ise Karabağ, Gence ve kendi kabilelerinin yanına Revan'a giderek orda yerleştiler. Kaçarlar'ın Safevîler döneminde siyasi güçleri gelişmeğe başlamıştı. Safevî Devletini kuran yedi oymaktan birisi Kaçarlardır. Şah İsmail'e saygı gösteriliyordu. Safevî şahları, Kaçarların yapmış oldukları hizmetlerden dolayı büyük *Tiyul* toprak arazileri veriyorlardı.²⁹ XV-XVI. Asırlarda Kaçarlar, Safevî hanedanının güvendiği kabilelerden biriydiler.³⁰

Abdurrazzak Dınbılı her ne kadar Esterabad'ta devlet kuran Kaçarları Esterabad'ın kadim yerlileri olarak gösterse de halk arasında bunların Gence ve Şemkir bölgesinden geldiği bilinmektedir.³¹

Kaçar Devleti ile Rusya arasında imzalanan 1828 Türkmençay Antlaşması'nda hazır bulunan dönemin önemli Azerbaycan tarihçilerinden Abbas Kulu Ağa Bakıhanov'a (1794-1846) göre İran'da devlet kuran Kaçarlar, önceleri kuzey Azerbaycan'ın Gence ve Şemkir bölgelerinde yaşamışlar ve bu bölgede onlara ait "*Mehdi Beyli*" adıyla anılan yurtlarının kalıntısı bulunmaktadır.³² Bunun için Kaçar şahlarının Azerbaycan topraklarını birleştirmek istemelerine şaşırılmamalıdır. Çünkü Kaçarlar Azerbaycan'a dışarıdan gelmemişlerdir. Ağa Muhammed Han'ın esas maksadı Safevî ve Afşar devletlerinin toprak bütünlüğünü yeniden sağlamaktır. Ağa Muhammed Han Güney Kafkasya'yı işgal etmek isteyen Rusya'ya karşı merkezi bir devlet kurmak istiyordu. Ayrıca Bakıhanov Kaçarların Cengiz Han'ın soyundan geldiğini savunmaktadır.³³

Kaçarların Türk olduğunu savunan en önemli tarihçilerden birisi Faruk Sümer'dir. Sümer'in görüşüne göre Kaçarlar, XV. asrın sonlarında Akkoyunlular döneminde Anadolu'dan İran'a gelmiş ve Azerbaycan'da kendilerine yurt kurmuşlardır. O dönemde Kaçarlar, Anadolu'nun Bozok (Yozgat) bölgesinde yaşamaktaydılar. XVI. yüzyılda Kaçarlar başlıca üç oymaktan Şam Bayatı, Yıva ve Ağça-Koyunlu oluşmaktaydı. Kaçarların Yıva oymağına mensup olma ihtimali daha yüksektir. Kaçar isminin bu üç oymak Beylerinden birisine ait olma ihtimali yüksektir. Kaçarları

²⁹ Tiyul, hizmet karşılığında Safevi şahları tarafından verilen toprak mülkiyet sistemidir. Daha çok askeri komutanlara hizmet karşılığında veriliyordu.

³⁰ Cengizoğlu, *Kaçarlar ve Kaçar Köyü*, s.13.

³¹ A. Bakıhanov, s. 202.

³² Reşit Bey **İsmayilov**, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü 1993, s. 73-74; Zülfükarlı, s. 28

³³ A. Bakıhanov, s. 203.

Anadolu'dan İran'a getiren belki de bu bey idi.³⁴ Kaçarlar da diğer Türk obaları gibi Kafkasya'ya Anadolu'dan ayrılıp İran'a gelmişler ve Safevîler döneminde çoğunluk olarak Azerbaycan, Mazenderan, Esterabad ve Tahran'da yaşamışlardır.³⁵

Bu rivayetlere dayanarak diyebiliriz ki Kaçarlar ilk önce Moğollarla birlikte Suriye ve Anadolu bölgelerine gelmişlerdir. İlhanlılar Devleti (1256-1353) dağıldıktan sonra devletsiz kalan Kaçarlar, bu bölgelere dağılmışlardır. Daha sonra Timur Anadolu ve Suriye'de yaşayan Kaçarlar'ı toplayarak Azerbaycan'ın Gence, Karabağ ve Revan bölgelerine göndermiş, bu görüşü kuvvetlendiren delillerden birisi de Azerbaycan'da halen Kaçarlara ait köy isimlerinin mevcut olmasıdır.³⁶ Emir Timur Kaçarların önemli bir kısmını ise Türkistan'da ikamet ettirmiştir. XVII. asırda Gence bölgesinde 1.500, Karabağ bölgesinde ise 12.000 Kaçar bulunmaktaydı.³⁷ Şah İsmail döneminde ise Anadolu'da yaşayan Kaçarlar, Irak ve Azerbaycan'a yerleşmişlerdir.³⁸

1.1.1. Safevîler Döneminde Kaçarlar

Şah İsmail'in babası, Şeyh Haydar'ın samimi arkadaşlarından olan Hüseyin Bey Lala, Hadim Bey Halifetül Hülefa, Rüstem Bey Karamanlu, Dede Bey Talış, İlyas Bey Uygur oğlu ve Kara Piri Bey Kaçar Safevî Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynayan kabile reisleridir. Şah İsmail'in davetini kabul eden Anadolu oymakları Ustaclu, Şamlu, Rumlu, Tekelu, Zül kadir, Afşar, Kaçar ve Varsak oymakları kendi aralarında yedi bin asker toplayarak Şah İsmail'in ordusuna katıldılar.³⁹

Kaçar kabilesinin reisi olan Piri Bey Kaçar, Akkoyunlu Elvend Mirza'nın öncü kuvvetlerini Nahçıvan'da bozguna uğrattı. Şah İsmail de 1501 senesinde Şerur'da Elvend Mirza'nın 30.000 kişilik ordusunu mağlup etti ve böylelikle Safevî Devleti kuruldu.⁴⁰

³⁴ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Türk Araştırmalar Vakfı, İstanbul 1992, s. 132.

³⁵ Yılmaz Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Siyaseti ve Kaçar Hanedanı*, Bakış Yay. İstanbul 2006, s. 46; A. A. Şemim, s. 20.

³⁶ Məhərrəm Zülfükarli, *Azərbaycan tarixinə Yeni Baxış*, Təhsil Yay. Bakü 2007, s. 27-28.

³⁷ Sümer, *Oğuzlar*, s. 355.

³⁸ Fahrettin Başar, "Kaçarlar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, ed: Kenan Seyithanoğlu, İstanbul, Çağ Yay. 1989, IX, s. 568.

³⁹ Mustafa Eravcı, "Safevî Hanedanı", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. Ankara 2002, VI, 1555; Said Nesifi, I, 33.

⁴⁰ Adalet Tahirzade, *Ağa Muhammed Şah Kacar*, Kür Neşriyatı, Bakü 2002, s.12

Kaynaklarda Şah İsmail ile beraber Tozkoparan Piri Bey ve Eçe Sultandan da bahsedilmektedir. Şah İsmail Kaçarların kendisine gösterdiği yardımlarından dolayı onların buldukları makamları resmileştirdi. Bazılarını “*Han*”, bazılarını ise “*Sultan*” mevkilerine getirdi. Toykun Bey Kaçar da bunlardan birisidir. Toykun Bey Kaçar, Şeki şehrinin ilk hakimi olmuştur.⁴¹ Kaçarlar I. Tahmasb döneminde de önemli mevkilere gelmişlerdi.⁴² Pir Budak Han Kaçar bu dönemde Kandehar’da valilik yapmıştır.⁴³

I. Tahmasb Kaçarların, asil boy beyi ailesi olarak kabul edilen Ziyadoğlu Kaçarlarından Ziyadoğlu Şahverdi Han’a “*Sultan*” makamı vererek Karabağ ve Gence Beylerbeyliğine atadı. Hızır Bey Kaçar’ın öncülüğünde Ziyadoğulları Gence ve Revan bölgelerine yerleştiler.⁴⁴ Meşhur Gence Han’ı Cevâd Han da Ziyadoğlu kabilesindedir. XVI. asırda Gence, Kaçarların yoğun yaşadığı bölgelerden biriydi. Kaçar obalarından birçoğu Karaca, Sevülen, Kaytak, Eğlenlü, Ağca Koyunlu, Kolsuzlu, Gediklidillü ve Şam Bayatı Kaçarları Gence şehrini yurt tutmuşlardı.⁴⁵

Tiflis’te de Kaçar oymakları görülmektedir. Osmanlı tahrir defterlerinde Tiflis’in Demircihasanlı nahiyesinde Kaçar obaları zikir edilmektedir. I. Şah Abbas (1587-1629) hem güçlenmekte olan Kaçar kabilesinin gücünü kırmak hem de sınır güvenliğini korumak için Kaçarları üç guruba ayırarak bir bölümünü Özbeklere karşı Merv’e, bir bölümünü Lezgilere karşı Gence, Revan ve Karabağ’a, diğer bir bölümünü de Türkmen saldırılarına karşı Gürgan ve Esterabad’a yerleştirmişti. I. Şah Abbas Esterabad’a yerleşen Kaçarların bir kısmını Gürgan Nehrinin yukarı tarafında bulunan Mübarekabad Kalesinin yukarı kısmına, diğer bir kısmını da kalenin alt kısmına yerleştirmişti.⁴⁶ Bu sebepten dolayı Esterabad Kaçarları, Yukarı Baş (Dulu-Develü) ve Aşağı Baş (Koyunlu-Kavunlu) olarak isimlendirilmişlerdir. Yukarı Baş ve Aşağı Baş Kaçarları da her biri kendi aralarında altı guruba ayrılmışlardı. Aşağı Başlar: Kavunlu, İzzeddinlu, Şambayati Karamusalı, Ziyadlu ve Daşlular; Yukarı Başlar: Dulu (Develü), Sapanlu, Kerlu, Kühnelu, Hazinedarlu ve Keyahlu’dan oluşmaktaydı.⁴⁷

⁴¹ Oktay **Efendiye**v, *Azerbaycan Tarihi, (XIII-XVII. Asırlar)*, Elm Neşriyatı, Bakü 2007, III, 186.

⁴² Faruk Sümer, “Kaçarlar” *DİA*, İstanbul 2002, XXII, 51.

⁴³ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü*, s. 97.

⁴⁴ Tahirzade, s 12-13.

⁴⁵ Bilgili, “*Azerbaycan Türkmenleri Tarihi*” 30.

⁴⁶ Muhammet Ahmet **Penahi**, *Ağa Muhammed Han Kacar*, Tahran 1366, s. 94

⁴⁷ Mirza **İbrahim**, *Sefername-i Esterebad ve Mazenderan ve Gilan*, Tahran 1355, s. 72-73.

Yukarı Baş Kaçarlarının reisi Dulu (Develü), Aşağı Baş Kaçarlarının reisi ise Kavunlu (Koyunlu) kabilesiydi. Bu iki kabile her zaman meralar yüzünden birbiriyle savaş halindeydiler. Safevî şahları Kaçarların güçlenmesini istemediklerinden dolayı her zaman bu kavgayı körüklüyorlardı. Bu kavgalar bazen çok şiddetli boyutlara ulaşıyordu. Bundan dolayı İran'da yaşayan diğer obalara nazaran Esterabad Kaçarları zayıflardı. Yine de her şeye rağmen Kaçarlar Safevîler döneminde her zaman devletin önemli kadrolarında vazife almışlardır. Koyunlu kabilesinin askeri yönü ön plana çıkmaktaydı. Develü kabilesi ise yerleşik hayat tarzı yaşadığından dolayı tarımda ön plandaydılar. Tarımla uğraşmaları Develü kabilesini diğer kabilelerden daha zengin bir konuma getirmişti.⁴⁸ Koyunlu obasının büyüklerinden Feth Ali Han Kaçar'ın dönemine kadar Develü kolu Kaçarların reisi sayılıyordu. Büyük Beylerin çoğu Develü koluna mensuptur. Revan ve Gence arazisinde 1.500 kişi, Karabağ'da ise 12.000 hane yaşamaktaydı.⁴⁹

I. Şah Abbas dönemini Kaçarlar için yeni dönemin başlangıcı sayabiliriz. I. Şah Abbas, Hüseyin Han Ziyadoğlu Kaçarı Esterabad'a hakim tayin etti. I. Şah Abbas devlet otoritesini eline aldıktan sonra bir sıra radikal kararlar almaya başladı. Aldığı bu kararlar Kaçarları da etkilemiştir. Yukarda zikrolunduğu gibi göç siyasetinden yararlanarak Kaçarların bazılarını İran'ın iç kısımlarına Kazvin'e yerleştirdi. I. Şah Abbas, Kaçarlar üzerindeki dengeyi korumak için devşirme sisteminden yararlandı. Kaçarlar arasındaki dengeyi korumak için Esterabad Beylerbeyliğine kul kökenli emirler tayin etti.⁵⁰ Horasan Kaçarları kısa bir süre sonra asimle oldular. Esterabad Kaçarları İran'da, Karabağ ve Gence (Ziyadoğulları) ise Azerbaycan'da etkili olmuşlardır.⁵¹ Ziyadoğulları XVI. asırdan XIX. asra kadar Azerbaycan topraklarının idaresinde söz sahibi olmuşlardır. XIX. asırda Azerbaycan toprakları Çar Rusyası tarafından işgal edilmeğe başlamıştı. Rusya işgal döneminde Kaçarların bu bölgelerdeki idareciliği ellerinden alınarak Komendantlık idare sistemine birleştirildi. Ama yine de

⁴⁸ Abdurrezzak Meftun **Dımbili**, *Me'asır-ı Sultaniye*, Tahran 1352, s. 3.

⁴⁹ Bilgili, "Azerbaycan Türkmenler Tarihi" Türkler, VI, 31.

⁵⁰ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü*, s. 184

⁵¹ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü*, s. 97.

Çar Rusyasına en fazla karşı çıkanlar Kaçarlar olmuşlardır. Ziyadoğullarından Genceli Cavad Han Rusya işgaline karşı mücadele etmiş ve bu uğurda şehit olmuştur.⁵²

Son Safevî hükümdarlarından Hüseyin Mirza (Sultan Hüseyin Şah) Esterabad Beylerbeyliğine Kazvin Türkmenlerinden Muhammed Hanı tayin etti. Bu tayin Esterabad'ta yaşayan Kaçarları olumsuz etkilemiş ve Aşağı Baş Kaçar reisi Feth Ali Han Kaçar'ın Mübarekabad Kalesine saldırmasına neden olmuştur. Feth Ali Han Kaçar, Safevî Beylerbeyi Muhammed Hanı ve naibini öldürdükten sonra Esterabad, Mâzenderan, Cürcân (Gorgan) ve Sebzevâr'ı alarak, II. Tahmasb üzerinde nüfuz kurdu.

53

Safevî Devleti I. Şah Abbas'tan sonra zayıflamağa başlamıştır. Son yüzyılda devlet, dağılma aşamasına gelmişti. Bunda şüphesiz en büyük hisse şahların üzerine düşmektedir. Şah Süleyman'ın büyük oğlu Sultan Hüseyin'in devletin başına geçmesiyle bu süreç daha da hızlandı. Sultan Hüseyin'in beceriksiz ve ehliyetsiz olduğu herkes tarafından biliniyordu.⁵⁴ Her gün eğlence ve zevk meclisleri kuruyor ve böylelikle halktan habersiz oluyordu. Vergileri artırarak halkı fakirleştirmiş, ülkede güvenlik çok büyük sorun haline gelmişti. Her tarafta Safevî yönetimine karşı isyanlar çıkmıştı. Büyük ve güçlü aşiret reisleri de devlete tabii olmuyorlardı. Afganlar, Safevî Devleti'nin yaşadığı iç karışıklıklardan çok iyi yararlandılar. Afgan hükümdarı Mahmut birkaç kez Safevî Devletine casuslar göndererek Safevî Devleti'nin durumundan haberdar oldu. Safevî Devleti'nin düşmüş olduğu durumu öğrendikten sonra bu fırsattan yararlanarak İran üzerine sefer yapmaya karar verdi. Safevîler Afganlara karşı önceden herhangi bir tedbir almadığından dolayı çok zor durumda kalmışlardı. Safevî-Afgan mücadelesinde disiplinden uzak, savaşmayı unutmuş Safevî askerleriyle disiplinli ve savaşçı bir ruha sahip olan Afgan savaşçıları karşısında başarılı olamadılar. Afganlar Safevî ordusunun öncü kuvvetlerini yendikten kısa bir süre sonra İsfahan'da görüldüler. Her iki ordu karşı karşıya geldiler. Safevîler Afgan askerleri karşısında ağır mağlubiyet alarak geri çekildiler. Afganlara karşı bir şey yapamayacağını anlayan Sultan Hüseyin

⁵²Mehmed Emin **Resulzade**, *Kafkasya Türkleri*, Haz: Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Selahattin Çağın, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993, s. 118.

⁵³Sümer, "Kaçarlar", *DİA*, XXII, 51.

⁵⁴Muhammed Haşim **Asaf**, *Rüstemü't-tevarih*, tash. Muhammed Müşirî, Tahran 1354, s. 201.

gizlenmiş olduğu İsfahan Kalesinden çıkararak Mahmut'u karşılamaya gitti. Tabilik nişanesi olarak kendi eliyle tacını Sultan Mahmut'a giydirdi.⁵⁵

Mahmut önceleri halka ve Safevî şahına iyi davranışlar sergilemiş ve daha sonra akli dengesini kayıp ettiğinden dolayı halka zulmetmeğe başladı.⁵⁶ Safevî Hanedanına karşı katliam yaparak, şahı ve yakınlarını öldürttü. Bu kıyımdan sadece Şah Sultan Hüseyin'in oğlu II. Tahmasb, Afganlar İsfahan şehrine girmeden önce kaleden kaçmağı başardığı için kaçtığı için kurtulmuştur.

Son Safevî hükümdarlarından Hüseyin Mirza (Sultan Hüseyin Şah) Esterabad Beylerbeyliğine Kazvin Türkmenlerinden Muhammed Hanı tayin etti. Bu tayin Esterabad'ta yaşayan Kaçarları olumsuz etkilemiş ve Aşağı Baş Kaçar reisi Feth Ali Han Kaçar'ın Mübarekabad Kalesine saldırmasına neden olmuştur. Feth Ali Han Kaçar, Safevî Beylerbeyi Muhammed Hanı ve naibini öldürdükten sonra Esterabad, Mâzenderan, Cürçân (Gorgan) ve Sebzevâr'ı alarak, II. Tahmasb üzerinde nüfuz kurdu.
57

II. Tahmasb Mazenderan'da hüküm süren Feth Ali Han Kaçar'dan Afganlara karşı yardım istemiş ve bu yardım karşılığında Feth Ali Han Kaçar'ı ordu komutanı tayin etmişti. Feth Ali Han Kaçar nüfuzunu kullanarak kendisini Siman'a vali tayin ettirdi. Şah yardımlarından dolayı “*Şemşir-i Cihan Güşa*” (dünyayı fetih eden kılıç) hediye etti. Bu kılıç Kaçarlar sülalesinde uzun süre değerli hediyeler bölümünde korunup saklanmıştır.⁵⁸

Feth Ali Han Kaçar Horasan'da Afganlara karşı savaşarak II. Tahmasb'ın yanında yer almıştı. II. Tahmasb da bunun karşılığında Gürgan'ın hakimiyetini Feth Ali Han Kaçar'a vermişti.⁵⁹

Feth Ali Han Kaçar'ın başarıları uzun sürmedi. II. Tahmasb'ın komutanlarından olan Nadir'in (Tahmasb Kulu) fetvasıyla ve II. Tahmasb'ın emriyle 1726'da vaktiyle

⁵⁵Muhammed Ali **Furûghî**, Büyük İran Tarihi Safevi, Afşar, Zend, Kaçar şahları, Çev. Ömer Halis. İstanbul 1926, s. 16

⁵⁶Furûghî, s. 16.

⁵⁷Sümer, “Kaçarlar”, DİA, XXII, 51.

⁵⁸Tahire **Hasanzade**, XVII-XIX Asırlarda İran'da Yaşamış Azerbaycanlı İçtimai-Siyasi Hadimler, (Mehdi Bamdad'ın “*Tarih-i Rical-i İran*” adlı eserin iktibasından), Nurlan Yay. Bakü 2007, s. 91

⁵⁹Asadullah **Matûfi**, Esterabad ve Gürgân Der Bester Tarih-i İran, Meşhet 1374, s. 236

babasını öldürdüğü Mehdi Bey Kaçar tarafından Meşhet şehri yakınlarında öldürüldü.⁶⁰ Ölümünden sonra Meşhet yakınlığındaki Hacerebide defnolundu.⁶¹

1.1.2. Afşarlar Döneminde Kaçarlar

İran'da Safevî Devleti'nin yıkılmasıyla temeli sağlam olmayan, silah gücü ve korku yönetimiyle idare olunan Büyük Afşar (Nadir Şah) İmparatorluğu (1736) kuruldu. Nadir Şah'ın Rusya, Osmanlı ve Afganlar üzerindeki başarıları onu halkın gözünde yükseltmişti. İran halkı önce Nadir'i bir kahraman ve kurtarıcı olarak görüyordu. Nadir dağılmış olan Safevî Devleti'ni tekrar eski haline getirerek güçlü bir devlet kurdu. II. Tahmasb'ı tahtan indirerek yerine henüz çocuk olan oğlunu III. Abbas adıyla (1732) şah ilan ederek kendisini de III. Şah Abbas'a kayyum atadı. Böylelikle Safevî Devleti fiilen son bulmuş oldu. Hakimiyet Afşarların yani Nadir Şah Afşar'ın eline geçmişti. Dört yıl sonra III. Abbas'ın şüpheli şekilde ölmesiyle Nadir Şah 1736 yılının martında Sukovuşan (şimdiki Sabirabat arazisinde Kür ve Aras çaylarının birleştiği yer) Mугan'da kurultay kurdurmuştu. Kurultayda güya artık her şeyden yorulduğunu ve bundan sonra devlet işlerinde ve yönetimde yer almak istemediğini, hayatının geri kalan kısmında rahat bir şekilde yaşamak istediğini ayrıca vazifesinin İran'ı düşmanlardan temizlemek olduğunu ve bu vazifesini de hakkıyla yerine getirdiğini bildirdi.⁶² Kurultayda kimi şah seçerlerse seçsinler kendisi'de ona tabi olacağını söyledi.⁶³ Kurultay'da iştirak eden beyler adeta yalvarırcasına Nadir'in kendisinin şah olmasını istediler. Onlar: *“Bu kadar sıkıntıdan sonra İran saltanatı senin hakkındır. Senden başka kimse şahlık makamına layık değildir”* dediler. Nadir: *“Eğer benim sizin şahınız olmamı istiyorsanız o zaman benim sözümü dinleyeceksiniz ve benim emirlerime uyacaksınız”* dedi.⁶⁴

1.1.3. Nadir Şah Döneminde Kaçarlar.

Kurultayda Nadir Şah'a karşı en sert tepki Gence'de yaşayan Ziyadoğulları Kaçarlardan gelmişti. Ziyadoğulları her zaman Safevîleri destekliyorlardı. İran tahtının sadece Safevî hanedanı'na ait olduğunu savunuyorlardı. Ziyadoğulları Şah I. Tahmasb

⁶⁰ Sümer, “Kaçarlar”, DİA. XXIV, 51.

⁶¹ Hasanzade, *XVII-XIX Asırlarda İran da Yaşamış Azerbaycanlı İçtimai-Siyasi Hadimler*, s. 93.

⁶² Rezaî, IV, 24

⁶³ Ahmedov, s. 109-110.

⁶⁴ Furûghî, s.26-27

döneminde Gence Beylerbeyliği vazifesini üstlenmişlerdi. Gence ve Karabağ bölgesini idare ediyorlardı. Hatta bazen Tiflis’i de idare ediyorlardı. Vazifelerini kaybetmekten korkuyorlardı. Nadir Şah, Safevîler gibi Kaçarları hoş karşılamadı. Kendisine karşı çıkan herkesi cezalandırdı. Nadir, şah olduktan sonra güçlenmiş Gence Beylerbeyliğinin idaresi altında bulunan Kazak ve Borçalı’yı Ziyadoğullarından alarak Gürcistan kralına verdi.⁶⁵ Karabağ’ın Hamse mahallindeki Çilebörd, Haçın, Talış, Verende ve Dizak mahallerine Ermenilerden melikler tayin etti. Onlara hiç kimseye tabi olmamaları konusunda emir verdi. Eğer bir sıkıntıları olursa direk şaha bildirmelerini emretti. Böylelikle Gence Beylerbeyliğini zayıflatarak onlardan intikamını almış oldu.⁶⁶

Kebirli, Otuz iki, Cavanşir ve Ziyadoğlu Kaçarları Nadir’in kendisini şah ilan ettirmesine keskin şekilde karşı çıktılar. Karabağ’da yaşayan *Kebirli, Otuz iki* ve *Cavanşir* kabilelerini Horasan’a sürgüne gönderdi. Karabağ’a Ermenileri yerleştirdi.⁶⁷ Nadir Şah’ın ölümünden sonra Horasan’a sürgüne gönderilmiş olan kabileler Penah Ali Han tarafından geri getirildi.⁶⁸

Kaçarlar Nadir Şah’ın kendilerine yapmış olduğu faaliyetlerinden dolayı İran tahtının sadece Safevî hanedanlığının hakkı olduğunu savunuyorlardı. Ayrıca Nadir Şah’ı Feth Ali Han Kaçar’la girmiş olduğu mücadeleden ve ölümüne sebep olduğundan dolayı da kabul etmek istemiyorlardı. Nadir Şah da bunun karşılığında Kaçarlara karşı acımasız bir siyaset takip etmeğe başladı. Esterabad ve Merv’de yaşayan Kaçarları çok ağır bir şekilde cezalandırdı.⁶⁹

Parçalanmakta olan Safevî Devleti Rusya ve Osmanlı Devletleri arasında taksim edilmişti.⁷⁰ Nadir Şah Rusları ve Osmanlıyı Kafkasya’dan, Afganları da İran topraklarından çıkartarak güçlü bir devlet kurmuştur.⁷¹ Rusların Kafkasya’yı işgal etme planını nerdeyse bir asır geciktirmiştir. Nadir Şah Rus, Afgan ve Osmanlı sorununu

⁶⁵ Ahmedov, s. 110.

⁶⁶ Mirze **Yusif Karabaği**, “Tarixi-Safi” Karabağnameler, II, Bakı, Şark-Garb Yay. 2006, s.15

⁶⁷ Mirza **Adigözel Bey**, “Karabağname”, Karabağnameler, Şark-Garb Yay. Bakü 2006, II, 39

⁶⁸ Bilgili “Azerbaycan Türkmenler Tarihi”, Türkler, VII, 24.

⁶⁹ Bilgili “Azerbaycan Türkmenler Tarihi”, Türkler, VII, 24.

⁷⁰ Münir **Aktepe**, “III. Ahmed”, DİA, II, 36; 1724 İstanbul Antlaşması Rusya –Osmanlı arasında imzalanan dostluk antlaşmasıdır. Antlaşma maddeleri gereğince Derbent, Bakü ve Dağıstan Rusya’ya bırakıldı. Gence Karabağ, Tiflis, Revan ve Tebriz Osmanlı Devletine bırakıldı. Geniş bilgi için Bkz. Ensar **Köse**, *Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi 1724 İstanbul Antlaşması*, Büyüyen Ay Yay. İstanbul 2017.

⁷¹ A. Rızaî, IV, 24.

halettikten sonra İran topraklarını genişletmek istiyordu. Bunun için her sene sefere çıkıyordu. Güney Kafkas'tan, Anadolu'ya kadar Dağıstan, Afganistan, Belûcistan, Orta Asya'nın Hive, Buhara Hanlıkları ve Kuzey Hindistan'ı Afşar İmparatorluğunun arazisine kattı. Batı tarihçileri Nadir Şaha “*Şarkın Napolyonu*” demişlerdir.⁷²

Hindistan seferinde Nadir Şah Türk-Moğol kökenli Babür İmparatoru Sultan Muhammed'i mağlup etmişti. Hindistan'ın çeşitli milletlerden oluşmasından dolayı burada merkezi hakimiyet kuramayacağını bildiğinden Sultan Muhammed'i tekrar Babür imparatoru olarak tayin etti. Sultan Muhammed ve Nadir Şah arasında imzalanan antlaşmaya göre Sind Nehrinin kuzey ve batısındaki bütün yerleşim yerleri İran'a kaldı. Sultan Muhammed Nadir Şah'ın hoşgörüsüne karşı bütün hazinesini Nadir Şah'a teslim etti. Nadir Şah'a teslim etmiş olduğu hazinenin değeri o dönemin parasıyla üç yüz milyon tümen yapmaktaydı. Dünyaca ünlü olan “*Derya-i Nur*”⁷³ (Denizin Işığı) ve “*Kuh-e Nur*”⁷⁴ (Işık Dağı) elmasları da o hazinenin içerisinde idi.⁷⁵ Hint seferi o kadar bereketli geçmişti ki Nadir Şah üç yıl İran halkından vergi almamayı kararlaştırmıştı. Daha sonra masraflı Dağıstan seferi ve Dağıstan halkının Afşar Devletine çıkarmış oldukları zorluklardan devletin hazinesi boşalmaya başlamıştı. Masraflı askeri seferler Nadir Şah'ı bu karardan vazgeçirmişti. Nadir Şah bilakis halkın üzerine konulan vergileri çoğaltmıştı. Vergilerin ağırlığından dolayı halk ödeyemiyordu. Halkın Nadir Şah'a karşı olan sevgisi isyana ve nefrete dönüşmeye başlamıştı. İran'ın her tarafında merkezi hakimiyete karşı isyanlar ortaya çıkmıştı. Nadir bu isyanları çok acımasız şekilde bastırıyordu.⁷⁶ Halk arasında Nadir Şah'a karşı böyle bir deyim ortaya çıkmıştı. “*Ben Nadir Kuluyum para istiyorum.*”⁷⁷

1743-1744 Şirvan isyanı zamanında Nadir Şah'ın askerleri tarafından 14.000 kişinin gözü kör edilerek toplamda 42 kilogram ağırlığında göz Nadir Şah'a gönderilmiştir.⁷⁸ Her ne kadar rakamlar abartılı olsa da isyanlar en ağır şekilde bastırılmıştır. Esterabad Türkmenleri de Nadir Şah'a karşı isyanlara başlamışlardı.

⁷² Furûghî, s. 29.

⁷³ Uçuk pembe renkli, yassı bir taş olan *Derya-i Nur* elması yaklaşık 185 kırıntı ağırlığındadır ve bu gün İran Milli Bankası'nda korunmaktadır.

⁷⁴ 191 karatla dünyanın en büyük elmasıdır. Tarih boyunca çoklu el değiştirmiş ve sonunda İngilizlerin eline geçmiştir. İngiltere Krallık Hazinesi içerisinde yer almaktadır.

⁷⁵ Furûghî, s. 28.

⁷⁶ Penahi, *Ağa Muhammed Han Kacar*, s. 15.

⁷⁷ Penahi, *Ağa Muhammed Han Kacar*, s. 16.

⁷⁸ Penahi, *Ağa Muhammed Han Kacar*, s.17

Türkmenlerle arası iyi olmayan Nadir Şah Esterabad halkını da cezalandırdı. Kaçarlarla arası iyi olmayan Nadir Şah kendisine isyan eden Esterabad halkının öldürülmesini Esterabad valisinden talep etti. Vali bu kararın doğru bir karar olmadığını Nadir'e anlattı. Çünkü bütün Esterabad halkı Nadir'e isyan etmişti. Böyle bir durumda valinin bütün halkı öldürmesi gerekiyordu. Yine de Esterabad halkını ağır şekilde cezalandırdı. İsyancıların bazılarını yaktılar, bazılarını astılar, köyleri dağıttılar ve kadınları da Nadirin askerleri arasında bölüştürdüler. Nadir Şah, hâkimiyetinin son dönemlerinde izlediği sert siyasetin sonucunda ordusunda da kendisine karşı düşman kazanmıştı. Ruhaniler, feodaller ve Kızılbaş reisleri Nadire karşı düşmanlık yapıyorlardı. Nadir, Şah olduktan sonra Esterabad konusuna daha hassas yaşıyordu. Çünkü orda kendisinin en büyük rakibi Feth Ali Han Kaçar'ın oğlu Muhammed Hasan Han yaşıyordu. Muhammed Hasan Han Esterabad Türkmenleri arasında çok büyük bir nüfuza sahip idi.⁷⁹

Muhammed Hasan Han'ın babası, Feth Ali Han Kaçar öldürüldükten sonra Muhammed Hasan Han, Nadir'in korkusundan kaçarak Türkmenlere sığındı. Muhammed Hasan Han henüz Nadir'in sağlığında birkaç bin Türkmen atlısıyla Esterabad'a saldırarak 1743'te kaleyi ele geçirdi. Daha sonra Nadir Şah'ın gönderdiği ordu karşısında mağlup olarak Karakum sahrasına kaçtı ve Türkmenlere sığındı.⁸⁰ Nadir Şah'ın ölümüne kadar Türkmenlerin arasında yaşadı.⁸¹ Nadir Şah kendi adamları tarafından 1747'de suikast sonucu öldürüldü.⁸²

Nadir Şah'ın suikast sonucu öldürülmesiyle büyük sıkıntılar ortaya çıktı. Nadir Şah kendisinden sonra hiç kimseyi veliaht tayin etmemesi sorunun ana kaynağını oluşturmaktaydı. En büyük veliaht adayı oğlu Rıza Kulu'yi kendisine karşı düzenlenen suikastın tertipçilerinden biri olduğu düşüncesiyle gözlerini kör ettirmiştir.⁸³ Kendisinden sonra veliaht tayin etmemesi Nadir Şah'ın yapmış olduğu en büyük siyasi hata olmuş ve kurmuş olduğu Afşar İmparatorluğu hanedan üyelerinin iç çekişmeleri sonucunda dağılmıştır.

⁷⁹A. Matûfi, s. 229.

⁸⁰Peter Avery, *Tarih-i İran (Devre-i Afşar, Zend ve Kacar)* Terc. Murtaza Nagib Fer, Tahran 1389, XI, 146

⁸¹Markham, s. 20.

⁸²Penahi, Ağa Muhammed Han Kacar, s. 25.

⁸³A. Rızaî, IV, 37-38.

Nadir Şahın öldürülmesi sadece Afşar Hanedan'ının sonunun başlangıcı olmadı. Büyük imparatorluk topraklarında küçük feodal hanlıklar ve devletlerin kurulmasına sebep oldu. Aslında Nadir'in ölümünden sonra Güney ve Kuzey Azerbaycan toprakları hiçbir zaman birleşmedi. Daha sonra gelen şahlar kalıcı olmadılar. Bu durumdan en çok yararlanan ise hiç şüphesiz “*Böl ve yönet*” siyasetini milli bir siyaset haline getiren Çarlık Rusya'sı olmuştur.⁸⁴

1.1.4. Adil Şah Döneminde Kaçarlar

Nadir Şah'ın ölümünden sonra yerine yeğeni Ali Kulu b. İbrahim 1747'de (Adil şah) adıyla hükümdar oldu. Adil Şah çok zalim bir kişiliğe sahipti. Nadir Şah'ın torunu Şahruh'tan başka bütün çocuklarını ve torunlarını öldürttü. Nadir Şah'ın üç oğlunu Nasrullah Mirza, İmam Kulu ve Rıza Kulu Mirza'yı 1747'de idam ettirdi. Adil şah bundan başka Nadir Şah'ın on üç torununu da öldürttü. Kundaktaki bebeklere dahi acımadı. Sadece Nadir Şah'ın torunu, Rıza Kulu Han'ın on dört yaşındaki oğlu Şahruh'u öldürtmedi. Çünkü Şahruh'un babası Rıza Kulu Han annesi ise Safevî şahlarından Şah Sultan Hüseyin'in kızı ve sonuncu Safevî şahı II. Tahmasb'ın kız kardeşi idi.⁸⁵ Halk Adil şahın bu zulmüne karşı onun kendilerine hükümdar olmasını istemiyordu. Adil Şah'ın düşüncesi şu şekildeydi: Eğer bir isyan sonucu şahlık elinden giderse Şahruh'u şah kendisini de Şahruh'un naibi olarak ilan edecekti. Çünkü Şahruh anne tarafından Safevî şahlarının soyuna dayanıyordu. Ancak Adil Şahın hükümdarlığı çok uzun sürmedi. Azerbaycan'da hüküm süren kardeşi İbrahim Han Adil Şaha karşı isyan etti. Adil Şah İsyanı bertaraf etmek için ordusuyla birlikte yola düştü. Yolda Muhammed Hasan Han'ın ordusunu mağlup etti. Muhammed Hasan Han'ın büyük oğlu o zaman 6-7 yaşlarında bulunan Ağa Muhammed Han'ı hadım ettirdi.⁸⁶

Adil Şah İran saltanatı uğrunda kardeşi İbrahim Han'la girmiş olduğu mücadeleyi kaybederek İbrahim Han tarafından gözleri kör edilerek intikam alması için Şahruh'a gönderilmişti. Şahruh Han, Adil Şah'tan Nadir Şah'ın çocuklarının ve

⁸⁴ ELEKBEROV Faig, “Azerbaycan Türklerinin Son İmpariyası: Kaçarlar Devleti”, **Türkistan**, 9-22 Ağustos 2016.

⁸⁵ Penahi, *Ağa Muhammed Han*, s. 34.

⁸⁶ P. Avery, *Tarih-i İran (Devre-i Afşar, Zend ve Kacar)* XI, 147.

torunlarının intikamını almak maksadıyla Adil Şah'ı öldürttü. Adil Şah öldüğü vakit 25 yaşındaydı. Sadece bir yıl yönetimde kalmıştır.⁸⁷

1.2. ZEND HANEDANI (1751-1794)

Zend kabilesinin aslı *Lur* kabilesinin alt kolu olan *Lek*'lere dayanmaktadır. *Lur* kabilesi geçmişten beri Luristan bölgesinde yaşamaktaydılar. *Lur* kelimesinin anlamı *istek, arzu, koyun ve kuzu* anlamına gelmektedir. Lurların dil lehçesi *Lek* ve *Lur* olmak üzere iki guruba ayrılmaktadır. Kerim Han'ın mensup olduğu Zend kavmi *Lek* lehçesiyle konuşmaktaydı. Zendler Büyük Şah Abbas'ın döneminde Zagros Dağları eteklerinden Melayir civarındaki *Peri* ve *Kemazan'a* göç etmişlerdi.⁸⁸ Bu bölgeler soğuk olduğundan dolayı Zend kavmi daha çok hayvancılıkla meşgul olmuşlardır.⁸⁹

Nadir Şah Safevîler dağıldıktan sonra merkeze bağlı güçlü bir devlet kurmak istiyordu. Kendisine karşı gelen kabileleri çok ağır şekilde cezalandırarak göç ettiriyordu. Zendlerin de güçlü askeri birliği olması Nadir Şah'ın gözünden kaçmadı. Amacını gerçekleştirmek için Baba Han'ı Zendlerin üzerine gönderdi. Zend kabilesi bu savaşta çok ağır kayıplar verdi. Yaklaşık 400 kişi öldürüldü. Geride kalan kabile üyeleri ise Horasandaki *Ebiverd* bölgesine sürgün edildiler. Zendler Nadir Şah'ın ölümünden sonra kendi toprakları olan *Peri* ve *Kemazan'a* geri dönmüşlerdir.⁹⁰ Zendler İran'da Büveyhilerden (932-1055) sonra XVIII. asrın ortalarına kadar yedi asır boyunca hüküm süren Moğol ve Türk kökenli devletlerin ardından ülkede hakimiyet kuran İran asıllı ilk hanedandır.⁹¹

1.2.1. KERİM HAN ZEND (1751-1779)

Kerim Han *Lur* kabilesine bağlı *Zend-i Begîle* koluna mensuptur.⁹² Kerim Han Zend 1705'de Şiraz'da doğmuştur.⁹³ Zendler iki alt guruba ayrılmıştı. Bunların ilki Kerim Han Zengin babası, İnak Han, Budak Han ve Mihr Ali Han'ın liderliklerini

⁸⁷ Penahi, *Ağa Muhammed Han*, s. 34.

⁸⁸ A. Rızaî, IV, 45.

⁸⁹ Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, s. 189

⁹⁰ Şefaattin Deniz, "Kerim Han Zend'in Şiraz'ı İmar ve İhyası", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl 14, Sayı 20, Bahar 2016, s. 158.

⁹¹ Rza **Kurtuluş**, "Zendler" DİA, İstanbul 2013, XLIV, 256

⁹² A. Rızaî, IV, 45.

⁹³ Kerim Han Zend'in doğum tarihi ile bilgiler sarih değildir. Asif Hüseyinli *İran Hükümdarları* adlı eserinde Kerim Han Zend 1699 senesinde doğduğunu rivayet etmektedir. Bkz: Asif **Hüseyinli**, *İran Hükümdarları*, Bakü 2009, s. 119.

yaptığı Zend-i Begile, diğeri ise Murad Han ve Huda Murad Han'ın kardeşlerinin başında bulunduğu Zend-i Hazere'dir.⁹⁴ Afşarlar tarafından yurtlarından (Melayir civarından) Kuzey Horasan bölgesindeki Ebver'e sürülmüşlerdir. Ancak Nadir Şah'ın ölümünden sonra kendi yurtlarına geri dönebilmişlerdir. Kerim Han rakipleri Ali Merdan, Azad Han Afgan, Muhammed Hasan Han Kaçar ve Feth Ali Han'ı mağlup ederek hakimiyetini sağladıktan sonra şahlık tacını giymemiştir. Her ne kadar İran saltanat tahtına sahip olmuşsa da “Şah” unvanı kullanmamış “Vekil” unvanıyla devleti idare etmiştir.⁹⁵

Kerim Han medrese tahsili görmediğinden dolayı okuma yazması yoktu.⁹⁶ Aynı zamanda soyu da asil bir soya dayanmıyordu. Kardeşi Sadık Han'la birlikte Nadir Şah'ın ordusuna katılmıştı. Nadir Şah'ın bir özelliği de nerde olursa olsun başarılı gençleri kendi safına katmasıydı. Kerim Han'ın Nadirle karşılaşması onun hayatının dönüm noktası olmuştur. Askeri dehası ve üstün başarısıyla kısa sürede Nadir Şah'ın komutanlarının sırasında yerini aldı. Lur tayfası Kerim Han'dan önce meşhur değildi. Ayrıca Kerim Han'dan sonra da İran siyasi tarihinde pek fazla tutunamadılar. Ağa Muhammed Han tarafından 1794'te Lütf Ali Han'nın öldürülmesiyle de İran'ın siyasi tarih sahnesinden silinmişlerdir. Lur kabilesi Kaçarlar döneminde de İran siyasetinde pek önemli yere sahip olamadılar.⁹⁷

Afşar Devleti aslında Nadir Şah'ın öldürülmesiyle dağılma sürecine girmişti. Şahruh'un kör edilmesinden sonra ise Afşarlar fiilen İran saltanat mücadelesinde pasif duruma düşmüşlerdir. Her ne kadar Şahruh Horasan civarında uzun bir süre şahlık makamında olmuş olsa da Kerim Han Zend ve varisleri için büyük tehlike arz etmemiştir.⁹⁸

Nadir Şah döneminden sonra Afganlar'dan Ahmed Han Dürrani (Abdali veya Dürrani boyuna mensup) 1747'de İran'ın düşmüş olduğu kargaşadan yararlanarak Kandehar'da bağımsızlığını ilan etti. Kısa bir süre sonra Kabil'i ve çevresini kendi idaresi altına aldı. Galzay, Özbek ve Tacikleri kendi hükmü altına alarak Afganistan'da

⁹⁴ Rza Kurtuluş, “Kerim Han Zend” DİA, Ankara 2002, XXV, 288; Kurtuluş, “Zendler” DİA, XLIV, 256

⁹⁵ Hadi Hidayetî, *Tarih-i Zendiye*, Tahran 1334, I, 201; Kurtuluş, “Kerim Han Zend”, DİA, XXV, 228

⁹⁶ Hüseyinli, s. 119.

⁹⁷ Penahi, *Ağa Muhammed Han Kacar*, s. 58.

⁹⁸ A. Rızaî, IV, 43

mutlak güç sahibi oldu. Esterabad Kaçarlarının lideri Muhammed Hasan Han Mâzenderan ve Gilan'da hâkimiyetini sağlamlaştırmıştı. Azad Han Afgan, Nadir Şahın eski komutanlarından biriydi. Güney Azerbaycan'ın bazı bölgelerini ele geçirmişti. Kuzey Azerbaycan topraklarında ise durum daha da karışıktı. Her bölgede müstakil bir hanlık vardı. Nadir Şah'ın ölümünden sonra sadece Azerbaycan'da 21 hanlık ve 5 sultanlık kurulmuştu.⁹⁹ Hidayet Han Gilan'da, Timuraz Kartli-Kaheti'de, Ali Kulu Han Sistan ve Horasan'da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Kuzey Azerbaycan'da da durum İran'ın diğer bölgelerinden farksızdı.¹⁰⁰

Kerim Han, Ebü'l-Feth Han ve Ali Merdan Han'la anlaşarak üçlü koalisyon kurdu. Şah Sultan Hüseyin'in kızının torunu Ebu Turab'ı III. İsmail adıyla tahta çıkardılar. III. İsmail'i koruyacaklarına dair söz vermişlerdi.¹⁰¹ Dışarıdan herhangi birine karşı saldırı olacağı vakit kendi aralarında birleşerek düşmana karşı ittifak yapacaklarına dair antlaştılar.¹⁰² Ali Merdan Han naibi saltanat, Kerim Han ordu komutanı ve Ebü'l-Feth Han ise İsfahan valisi oldu.¹⁰³

Kurmuş oldukları ittifak çok uzun sürmedi. Her ne kadar birbirlerini koruyacaklarına dair yemin etseler de Ali Merdan Han bu yemini bozdu ve İsfahan valisi olan Ebü'l-Feth Han'ı hile ile öldürttü. Ali Merdan Han Kerim Han'ın korkusundan Şiraz'a kaçtı ve orda kendi hanlığını ilan etti. Fakat Kerim Han kendi kardeşi Cafer Han Zendi Ali Merdan Han'ın üzerine gönderdi. Ali Merdan Han mağlup oldu. En sonunda Muhammed Han Zend tarafından öldürüldü.¹⁰⁴

Feth Ali Han, Nadir Şah'ın komutanlarından birisiydi. Afşarlar kendi siyasi güçlerini kaybettikten sonra diğer hanlar gibi Feth Ali Han da bağımsızlığını ilan etti. Feth Ali Han'ın istediği İran'ı ve Azerbaycan'ı birleştirerek büyük bir devlet kurmaktı. Tebriz, Karadağ, Marağa ve Serab Hanlıklarını kendisine bağladı. Bu yerlere kendi yakın adamlarını atadı. Feth Ali Han Kerim Han Zend'le *Miyane*'de karşı karşıya geldi. Savaş, Kerim Han'ın çok ağır şekilde mağlubiyetiyle sonuçlandı. Ailesi ve hazinesi Feth Ali Han tarafından ele geçirildi. Kerim Han önce İsfahan'a daha sonra da Şiraz'a

⁹⁹ Hüseyinli, s. 120.

¹⁰⁰ Tofik T. **Mustafazade**, *XVII. Yüzyillik XIX. Yüzyilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri*, Elm Neşriyatı, Bakü 2002, s. 70.

¹⁰¹ A. Bakıhanov, s. 182.

¹⁰² A. Matûfî, s. 235.

¹⁰³ Penahi, Ağa Muhammed Han Kacar, s. 46; A. Rızaî, IV, 46.

¹⁰⁴ M. Ahemd. **Penahi**, *Lütf Ali Han Zend*, Selam Farsi Yay. Tahran 1373, s. 31.

kaçtı. Feth Ali Han'dan korkan Şiraz ahalisi Kerim Han'ın Şiraz'a girmesine müsaade etmediler. Tekrar yolda *Kamşe* adlı yerde Feth Ali Hanla karşılaşan Kerim Han bu savaşta kardeşi İbrahim'i kaybetti.¹⁰⁵ Kerim Han'ın kardeşi İbrahim, Feth Ali Hanla teke tek savaşta bizzat Feth Ali Han tarafından öldürüldü.¹⁰⁶

Kerim Han bu ağır mağlubiyetlerin ardından tamamen İran'ı terk edip gitmek istiyordu. İran'ın kuzeyinde yaşayan kabile başçıları Kaşkaylar, Lurlar, Bahtiyariler ve Kürtler ona yardım edecekleri vaadini verdikleri zaman Kerim Han yeniden ordu toplayarak Feth Ali Han ve diğer rakiplerine karşı savaşmaya karar verdi. Feth Ali Han, Muhammed Hasan Han'ın Urmiye'ye saldırdığını öğrendiği vakit Kerim Han'ı takip etmekten vazgeçerek Urmiye'ye geri döndü.¹⁰⁷

Kerim Han'ın en büyük rakibi Kaçarların reisi Feth Ali Han Kaçar'ın oğlu, Ağa Muhammed Han'ın babası Muhammed Hasan Han Kaçardı. Feth Ali Han Kaçar öldürüldüğü zaman Muhammed Hasan on iki yaşındaydı. Ömrünün yarısından çoğunu öldürülme korkusundan dolayı Nadir Şah'dan kaçarak Yemut Türkmenlerin arasında geçirdi. Nadir Şah'ın ölümünden sonra Muhammed Hasan Han diğer hanlar gibi uzun süredir beklediği şansı yakaladı. Feth Ali Han'ın Azerbaycan'da olmamasından yararlanarak Azerbaycan'ı zapt etmeye çalıştı. Karabağ Hanlığı'nın merkezi olan Şuşi Kalesini kuşattı fakat alamadı. Gilan ve Mazenderan'da isyanların çıkmasıyla geri döndü. Geri dönerken silahlarından bazılarını Karabağ'da bırakmak zorunda kaldı. Tebriz'in yönetimini büyük oğlu Ağa Muhammed'e devretti.¹⁰⁸ Feth Ali Han'ın Urmiye Kalesinde olmamasını değerlendirerek Urmiye Kalesini aldı. Feth Ali Han gelinceye kadar artık Urmiye Kalesi Muhammed Hasan Han'ın kontrolü altındaydı. Feth Ali Han askerlerini dinlendirmeden Muhammed Hasan Han'la savaştı. Askerlerinin yorgun olması ve Nadir Şah'ın komutanlarından olan Azad Han Afgan'ın Muhammed Hasan Han tarafına geçmesi sonucu Feth Ali Han mağlup oldu. Muhammed Hasan Han Kaçar'ın bağımlılığını kabul etti. Beraber Kerim Han'ın üzerine saldırmağa karar verdiler.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Ahmed Kâvyân **Pûr**, *Tarih-i Umumi-ye Azerbaycan*, Tahran 1347, s. 188.

¹⁰⁶ Ebülhesen b. Muhammetemin **Gülistane**, *Mücmel'üt Tevarih Der Zendiyye*, Şiraz 1190, s. 243

¹⁰⁷ Mustafazade, *XVII. Yüzcillik XIX. Yüzcilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri*, s. 71.

¹⁰⁸ P. Avery, *Târih-i İran (Devre-i Afşar, Zend ve Kacar)* XI, 49.

¹⁰⁹ Mustafazade, *XVII. Yüzcillik XIX. Yüzcilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri*, s. 72.

Kısa süre içerisinde Muhammed Hasan Han Kaçar, Gilan'ı, Azerbaycan'ı ve Urmiye'yi kendi idaresi altına aldı. Büyük oğlu Ağa Muhammed'i Mazenderan'a vali olarak tayin etti.¹¹⁰

Kaçarlar Kerim Han'ın güçlü rakiplerindendi. Kerim Han ilk kez Kaçarları Esterabad'ta kuşatmış fakat Yemut Türkmenlerinin Kaçarlara yardım etmesi sonucunda Kerim Han kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır. Kerim Han daha sonra Kaçarlara karşı yapmış olduğu iki savaşı da kaybetmiştir. Muhammed Hasan Han, Kerim Hanla yapmış olduğu bazı savaşları kazandı. Kerim Han, Azad Han sorununu halettikten sonra orduda disiplini sağlayarak Muhammed Hasan Han sorununu ortadan kaldırmak için üzerine yürümeyi kararlaştırdı. Muhammed Hasan Han'la savaştı. Ancak yine mağlup olmaktan kurtulamadı. Kerim Han Şiraz'a kaçmak zorunda kaldı. Muhammed Hasan daha sonra Urmiye'ye yöneldi. Azad Han'ın hakimiyetine son verdi. Durumdan yararlanan Kerim Han Şiraz'da otoritesini güçlendirmeye çalıştı. Her ne kadar Muhammed Hasan Han Şiraz'ı kuşatsa da alamadı.¹¹¹ Mağlubiyetin esas sebeplerinden biri Kerim Han'ın yiyecek temini, kale surlarını sağlamlaştırması ve Kaçar ordusundaki Özbek ve Afgan askerlerinin Muhammed Hasan Han aleyhine ayaklanmaları olmuştur.¹¹² Feth Ali Han ve bazı beylerin Muhammed Hasan Han'ın ordusundan ayrılmaları mağlubiyetin diğer sebepleridir. Bu kuşatmadaki mağlubiyet Muhammed Hasan Han için sonun başlangıcı, Kerim Han için ise her şeyin değişmesi anlamına geliyordu.¹¹³

Muhammed Hasan Han İran tahtına bu kadar yakınlaşmışken yakın adamlarının ihaneti sonucunda Kerim Han'a karşı yapmış olduğu savaşta Zend komutanlarından ve Kerim Han'ın en yakın adamlarından Şeyh Ali Han tarafından çok ağır şekilde mağlup edildi. Savaştan kaçarken Muhammed Hüseyin Han'ın kardeşi Ali Aka Kaçar tarafından takip ediliyordu.¹¹⁴ Muhammed Hasan Han çok yorulmuştu. Kendisini toparlayamadı. Ali Aka'nın saldırısına karşı koyamadı. Muhammed Hasan Han, Ali Aka Han tarafından 1759'da Şiraz'da öldürüldü. Muhammed Hasan Han'ın başını kölesi Rüstem

¹¹⁰ John Malcolm, *İran'da Şah Sülalesinin Kurucusu Ağa Muhammed Han Kaçar'ın Ölümüne Kadar Hayatında Baş Vermiş Esas Olayların Kısa Özeti*, (Kitabın yazarı tam olarak belli değildir. Yazarı anonimdir. 1835 yılda Rusya'nın Sankt-Peterburg (St. Petersburg) şehrinde yayınlanmıştır. John Malcolm'la ilgili daha fazla bilgi için bu kitabın girişine Bkz: Çev. Mahal Kaçar, Bakü, 2011, s.15

¹¹¹ Said **Kânaî**, *Afşariye ve Zendiye*, Tahran 1387, s. 68.

¹¹² Kurtuluş, "Kerim Han Zend", DİA, XXV, 288.

¹¹³ A. Rızaî, IV, 47.

¹¹⁴ Perviz **Recebi**, *Kerim Han Zend ve Zamanı*, Tahran 1386, s. 79.

Bey keserek Şeyh Ali Han'a götürdü. Şeyh Ali Han, Muhammed Hasan Han'ın kesik başını Kerim Han Zend'e gönderdi.¹¹⁵

Kaçar han'ının başını Tahrana Kerim Han'ın sarayına gönderdiler. Kesik Kaçar han'ının başını huzurunda gören Kerim Han önce çok sevinmiş daha sonra ise kederlenerek hüzünlenmiştir. Şeyh Ali Han'a mektup yazarak Muhammed Hasan Han'ın kesik başını vücuduyla beraber Kaçar obasına geri göndermesini ve aile kabristanlığına defnedilmesini emretmiştir.¹¹⁶

Muhammed Hasan Han'ın ölümünden sonra geriye Ağa Muhammed, Hüseyin Kulu, (Cahansuz) Rıza Kulu, Murtaza Kulu, Cafer Kulu, Ali Kulu, Mehdi Kulu, Mustafa Kulu ve Abbas Kulu isimlerinde oğulları kalmıştı. Ağa Muhammed en büyük oğluydu.¹¹⁷

Kerim Han, Muhammed Han'ın ailesine karşı çok merhametli davranmıştı. Genellikle o dönemde hanların rakipleri öldürüldüğü zaman çocukları da ya öldürülür ya da kör edilirdi. Fakat Kerim Han bunların hiç birini yapmadı. Aksine Kaçarlarla iyi ilişkiler kurmak için bir rivayet¹¹⁸ Muhammed Hasan Han'ın kızıyla diğer bir rivayete¹¹⁹ göre ise Muhammed Hasan Han'ın kız kardeşi Hatice Begümle evlenmiştir. Bu siyasi bir evlilik olmuştur.

Kerim Han'ın, Ağa Muhammed'i ele geçirmesi o kadar da kolay olmadı. Ağa Muhammed kendi tayfasının gençlerini yanına alarak Zend hanedanına karşı mücadele etmeye başlamıştı. Hatta Esterabad'a dahi saldırıyordu. Ağa Muhammed Esterabad'tan Tahran'a giden ticari kervanlara saldırıyor ve gelirler elde ediyordu. Kerim Han, Ağa Muhammed sorununu def etmek için Muhammed Hüseyin Han Kaçar Develü'yü görevlendirdi. Bu şahıs eskiden Muhammed Hasan Han'ın arkadaşı ve yareniydi. Kerim Han'ın güçlendiğini gördüğü zaman saf değiştirerek onun yanında yer almaya başlamıştı. Hatta eski arkadaşını öldürmeğe dahi kalkıştı. Bütün bu olanlardan sonra Kerim Han Esterabad'ın idaresini Muhammed Hüseyin Han Kaçar Develü'ye verdi.

¹¹⁵ Penahi, *Lütfeli Han Zend*, s. 31

¹¹⁶ A. Matûfî, s. 240.

¹¹⁷ Penahi, *Ağa Muhammed Han Kaçar* s. 99.

¹¹⁸ Penahi, *Ağa Muhammed Han Kaçar*, s. 55

¹¹⁹ Malkolm, *Ağa Muhammed Han Kaçar*, s. 7; Tahirzade, *Ağa Muhammed Han Kaçar*, s.16

Ağa Muhammed Han 1762’de Kerim Han Zend’in 4 bin kişilik ordusu karşısında ağır bir yenilgi aldı. Bir rivayete¹²⁰ göre bu savaşta aldığı yaralardan dolayı hadım oldu. Ağa Muhammed yaralı bir durumda yakalanarak Kerim Han’ın yanına gönderildi. Bu dönemde İran şahları arasında ele geçirdikleri rakiplerini idam veya kör etme adeti vardı. Kerim Han bunlardan hiç birisini yapmamıştır. Kerim Han, Ağa Muhammed’in hadım olduğunu öğrendikten sonra onu artık kendisine rakip olarak görmüyordu. Onu öldürmeyi veyahut kör etmeyi kendisine yakıştıramıyordu. Onu, kardeşlerini ve akrabalarını getirtmesi için Esterabad’a gönderdi. Akrabalarından bazılarını Damgan’a yerleştirdi.

Kerim Han 1765’te Muhammed Hasan Han’ın oğullarından Ağa Muhammed’i ve Hüseyin Kulu Han’ı yanında Şiraz’a götürdü. Ağa Muhammed’in kardeşlerinden bazılarını Kazvin’e gönderdi.¹²¹ Anneleri Ceyran Hanım ise Esterabad valisi Muhammed Hüseyin Han’ın kız kardeşi olduğu için iki kardeşiyle birlikte Esterabad’ta ikamet etmesine izin verdi.¹²²

Kerim Han 21 Temmuz 1765’te başkenti Şiraz’a taşıdı.¹²³ Ağa Muhammed Şiraz’da 14 sene toplamda ise 16 sene Kerim Han’ın sarayında esir olarak yaşadı. Ağa Muhammed Han Şiraz sarayında esirlikten ziyade fahri misafir olarak yaşamaktaydı. Ama yine de Şiraz şehrinde dışarı çıkma yasağı vardı. İhtiyacını karşılaması için her gün bir *Tümen*¹²⁴ para veriliyordu.¹²⁵

Kaçar han’ının öldürülmesiyle İran’da şahlık mücadelesi Kerim Han Zend ve Feth Ali Han arasında devam etmekteydi. Feth Ali Han Afşar, Muhammed Hasan Han Kaçar’ın öldürülmesiyle tam bağımsız olarak hareket ediyordu. Azerbaycan topraklarını birleştirme yolunda büyük adımlar attı. Azerbaycan hanlıklarına mektuplar göndererek kendisine tabii olmalarını istedi. Hanların hiç birisi ona olumlu cevap vermedi. Feth Ali Han ordu toparlayarak 1759’da Karabağ hanı Penah Han üzerine yürüdü. Penah Han her ne kadar Feth Ali Han’a karşı mukavemet ettiyse de teslim olmaktan başka çare

¹²⁰ Tahirzade, *Ağa Muhammed Han Kaçar*, s. 15.

¹²¹ Muhammed **Hicâzî**, *Meyhin Má*, Tahran 1338, s.146.

¹²² İbrahim **Teymuri**, *Tarih-i Siyasi-i İran Der Devre-i Kacar*, Tahran 1392, I, 203.

¹²³ Deniz, s. 158.

¹²⁴ İran para birimi

¹²⁵ Penahî, *Ağa Muhammed Han Kacar*, s. 113.

bulamadı. Oğlu İbrahim Halil Han'ı Feth Ali Han'a rehin olarak göndermek zorunda kaldı.¹²⁶

Kerim Han eski hatalarını tekrar etmemek için Feth Ali Han'a karşı kendisine müttefik arıyordu. Feth Ali Han'ın rakiplerine haber yollayarak kendisiyle birlikte Feth Ali Han'a karşı savaşmaya çağırıyordu. 1762'de Karabağ hanı Penah Han'a da mektup yolladı. Mektupta: *“Fitne ve fesat sahibi Feth Ali Han, şimdi bizimle kan düşmanı olmuştur. Sizinle de düşmanlığı vardır. Verdiği söz ve yemininin aksini yaparak oğlunuz İbrahim Halil Beyi götürerek sizi gam deryasına atmıştır. Ben de: “Ey akıl sahipleri, kısısta sizin için hayat vardır”¹²⁷ ayetinin mazmununa esasen intikam almaya, kılıcı kınından çıkarmaya karar verdim. Buna göre de sizden bir dost olarak rica ediyorum ki hızlıca bekletmeden kendi hükmünüz altında olan muzaffer ordularınızla bize arkadaşlık yapasınız. Benim esas maksadım kardeşimin intikamını almak ve oğlunuzu esirlikten kurtarmaktır.”¹²⁸*

Bu istek karşılıksız kalmadı. Üç ay içerisinde Penah Han kendi ordusuyla beraber Tebriz'e Kerim Han'ın yardımına gitti. Feth Ali Han Tebriz'de mağlup olduktan sonra hanlığının merkezi olan Urmiye Kalesine sığındı. Fakat hanların takibinden kurtulamadı. Kuşatmanın uzaması, azığın azalması, kendi yakın adamlarının Feth Ali Han'ı yalnız bırakması sonucunda kaleyi Kerim Han'a teslim etmek zorunda kaldı. Kerim Han ilk önce Feth Ali Han'a karşı çok cömert davranarak kıymetli hediyelerle övücü sözler söyledi. Daha sonra Feth Ali Han'la beraber kardeşi İbrahim'in öldürüldüğü savaş meydanına gittiler. Kerim Han, Feth Ali Han'a buranın neresi olduğunu sordu. Afşar Han'ı *“Burası İbrahim Han'ın güneşinin battığı yerdir”* dedi.¹²⁹ Bu söz Kerim Hanı kızdırdı. Derhal Afşar Han'ının idam edilmesi emrini verdi. Böylelikle İran'da siyasi birliği sağlamış oldu.

Kerim Han idari yönetimde hiçbir etkisi olmayan Safevî hükümdarı III. İsmail'i yanına alarak Nevruz bayramı günü kendi vekilliğini resmen ilan etti. Kısa bir süre

¹²⁶ A. Bakıhanov, s. 187-188.

¹²⁷ Kuran-ı Kerim, *Bakara*, 2/179.

¹²⁸ Mirza Adigözel Bey, *Karabağname*, Karabağnameler, II, 53.

¹²⁹ Mirza Yusuf Karabaği, *Tarihi Safi*, Karabağnameler, Bakü 2006, II, 28-29.

sonra Horasan hariç bütün İran'da birliği sağladı. Daha sonra devleti kendisi idare etmeye başladı.¹³⁰

Kerim Han çoğu zaman rakiplerine makam ve mevki vererek kendisine bağlıyordu. Azad Han Afgan ve Ağa Muhammed Han Kaçar bunun en büyük örneklerindendir. Bazen devletin lehine Azad Han ve Ağa Muhammed Han'ın fikirlerinden yararlanıyordu.¹³¹ Diğer bir örnek ise Kaçarlardan Hüseyin Kulu Hanı Damgan'a vali tayin etmesidir.¹³² Bu tayinde ağabeyi Ağa Muhammed'in etkisi de olmuştur. Ağa Muhammed her ne kadar Kerim Han'ın sarayında esir olarak yaşasa da gelecek ile ilgili planlar kuruyordu. Babasının tamamlayamadığı işi kendisi ya da kardeşinin tamamlamasını istiyordu. Ağa Muhammed Han kardeşine şöyle nasihatte bulundu: “*Esterabad topraklarına sahip ol. Eğer ben sana mektup yazıp Kerim Han'a itaat etmeyi emir etsem bile benim emrimi dinleme. Kerim Han, seni beni öldürmekle tehdit etse bile yine kendi yolundan vazgeçme. Hatta Kerim Han beni öldürse bile Esterabad topraklarını kimseye verme*” diyerek kardeşini öğütlemişti.¹³³ Hüseyin Kulu Han hedefe ulaşabilmek için Kerim Han'dan kardeşi Murtaza Kulu Han'ı da kendisine yardımcı olarak tayin olunmasını istiyordu.¹³⁴

Hüseyin Kulu Han Esterabad'ı ele geçirdikten sonra uzun süredir birbirlerine düşman olan Aşağı Baş ve Yukarı Baş Kaçarlarını barıştırdı. Kemal Ali Bey, Yukarı Baş Kaçarlarının reisi seçildi. Kendisi de Aşağı Baş Kaçarlarının reisi oldu. Hüseyin Kulu Han “*Cihansuz Şah*” adıyla 1772'te Esterabad'ın bağımsızlığını ilan etti.¹³⁵

Damgan valisi olduktan kısa bir süre sonra Kerim Han'a karşı isyan ederek Esterabad'a saldırdı. Babasının intikamını almağa çalışıyordu. Babasının öldürülmesinden sorumlu olan bazı Kaçar beylerini öldürmeye başladı. Esterabad Beylerbeyi Hasan Han Develü, Hüseyin Kulu Han'dan korktuğu için Kerim Han'ın yanına kaçtı. Kerim Han artık Hüseyin Kulu Han'ı tehlike olarak görüyordu. Kerim Han kardeşi Zeki Han Zend'i Hüseyin Kulu Han'ın üzerine gönderdi. Eski Esterabad Beylerbeyi olan Hasan Han Develü'yü de Zeki Han'a yardımcı tayin etti. Hüseyin Kulu

¹³⁰ Kurtuluş, “*Kerim Han Zend*”, DİA, XXV, 288.

¹³¹ Furûghî, s. 38; M. H. Asaf, s. 338.

¹³² A. A. Şemim, s. 31.

¹³³ Tahirzade, s. 17.

¹³⁴ A. A. Şemim, s. 31

¹³⁵ A. A. Şemim, s. 31

Han mağlup olarak Gürgan'a çekildi. Zeki Han tarafından halkın bir bölümünü Şiraz'a götürüldü.¹³⁶

Kerim Han, Hüseyin Kulu Han'ın kendisine karşı yapmış olduğu isyanı ortadan kaldırmak için sarayda rehin bulunan Ağa Muhammed Han'a baskı yaparak isyana son vermesini istiyordu. Hatta bir ara Ağa Muhammed Han'ı kardeşiyle konuşması için Damgan'a dahi göndermeyi düşündü. Saray eşrafı buna karşı çıktılar. Çünkü Ağa Muhammed'in Hüseyin Kulu isyanında eli olduğunu düşünüyorlardı.¹³⁷

Kerim Han'ın sarayında bu olaylar olduğu vakit Hüseyin Kulu Han donanma kurmak için Bendergaz'a gitti. Türkmenlerin yardımıyla burada küçük bir donanma kurdu. Bu donanma Hazar sahilinin güney doğu güvenliğini ve gelecekte Mazenderan ve Gilan topraklarının fethi için düşünülüyordu. Oluşturulan donanma ile Hüseyin Kulu Han Derbent'ten Karabağ'a kadar olan sahil bölgelerini kontrol altına aldı. Hüseyin Kulu Han'ın bu başarıları Kerim Han'ın Hüseyin Kulu Han'a karşı daha ciddi önlemler almasına sebep oldu. Hüseyin Kulu Han, Kerim Han'ın kendisine karşı göndermiş olduğu orduları mağlup ettiğinden bu savaş Kerim Han'a çok masraflı olmağa başlamıştı. Bunun için Kerim Han, Hüseyin Kulu Han'a karşı suikast yapma kararı aldı. Ali Han Develü'yü yanına çağırarak her ne olursa olsun Hüseyin Kulu Han'ın öldürülmesini emretti.¹³⁸

Ali Han Develü tacir sıfatıyla Esterabad'a geldi. Ali Han Develü, Hüseyin Kulu Han'ın en büyük düşmanlarından biri olan Artuk Köklen Türkmeni bularak Hüseyin Kulu Han'ın öldürmesini bunun karşılığında her ne isterse verileceği vaadinde bulundu. Hüseyin Kulu Han, Artuk Köklen Türkmen'in oğlunu bir savaş esnasında öldürmüştü. Hüseyin Kulu Han, Artuk Köklen tarafından 1777'de suikast sonucu öldürüldü.¹³⁹ Hüseyin Kulu Han Esterabad'ta babasının yanında defnedildi. Kerim Han, Ali Han Develü'yü yapmış olduğu iyilikten dolayı onu Esterabad'a vali tayin etti. Hüseyin Kulu Han'ın Kaçarlar arasında kurmuş olduğu birlik kısa süre sonra dağıldı. Feth Ali Şah'ın döneminde Hüseyin Kulu Han'ın hanımı Mehd-i Ulya, Necef ziyareti sırasında

¹³⁶ Hasanzade, *XVIII-XIX Asırlarda İran'da Yaşamış Azerbaycanlı İçtimai Siyasi Hadimler*, s. 114.

¹³⁷ A. Matûfî, s. 242.

¹³⁸ Furûghî, s.36.

¹³⁹ A. A. Şemim, s. 31.

kocasının ve kayınpederinin kemiklerini Gürgan kabristanlığından çıkartarak Necef'e götürdü ve orada gömdü.¹⁴⁰

Kerim Han 13 Safer 1193/2 Mart 1779 attan düşerek yaralandı. Ağa Muhammed artık Kerim Han'ın öleceğini bildiği için ölümünden üç gün önce av bahanesiyle şehirden dışarı çıkmıştı.¹⁴¹ Kerim Han öldüğü zaman Şiraz şehrinin kapılarının kapanacağını, kimsenin dışarı çıkamayacağını ve içeri giremeyeceğini biliyordu. Ağa Muhammed Han'ın Kerim Han'ın ölüm haberinden nasıl haberdar olduğu konusunda tarihçiler farklı görüşler nakletmektedirler. Bir rivayete göre Kerim Han'ın eşlerinden ve Ağa Muhammed'in teyzesi olan¹⁴² Hatice Begüm: “*Kerim Han öldüğü zaman evin tavanında belirgin bir ateş yakacağım o zaman sen anla ki, Kerim Han vefat etmiştir*” dedi. Ağa Muhammed şehre yakın olan bir tepede teyzesinden gelecek olan nişanı beklemeğe başladı. Üç gün sonra beklediği haber geldi. Diğer bir rivayette ise teyzesi Kerim Han'ın ölümünü bir mektupla Ağa Muhammed'e çocuk köle olan Süleyman Han Kaçar'la haber verdi.¹⁴³ Birkaç yakın adamıyla birlikte Şiraz'dan 900 km uzaklıkta bulunan Esterabad'a gitti. Mazenderan'dan Şiraz'a gönderilen yıllık vergiyi ele geçirerek kendisini Esterabad şahı ilan etti.¹⁴⁴

1.2.2. Zeki Han Zend Dönemi. (1779)

Kerim Han'ın Ebü'l-Feth Han, Muhammed Ali Han, Muhammed Rahim Han ve İbrahim Han adında dört oğlu vardı. Malcolm, Salih isminde bir oğlunun da olduğunu yazmaktadır.¹⁴⁵ İbrahim Han küçükken vefat etmişti. Hanın ölümünden sonra bazı Zend beyleri Kerim Han'ın büyük oğlu Ebü'l-Feth'i kendilerine han seçtiler. Diğer oğlu Muhammed Ali Han ise veliaht seçildi. Kerim Han'ın anne tarafından kardeşi olan Zeki Han ise bu duruma karşı çıktı. Zeki Han, Kerim Han'ın diğer oğlu ve kendisinin de damadı olan Muhammed Ali'yi destekliyordu. Aslında Zeki Han'ın maksadı damadının han olması değildi. Han olmayı kendisi istiyordu. Bunun için de çok fazla kan döktü. Zeki Han henüz ağabeyi Kerim Han'ın cenazesi defnedilmeden önce Zend

¹⁴⁰ A. Matûfi, s. 244

¹⁴¹ Hasan **Hubnazar**, *Canşinan-ı Kerim Han Zend*, Şiraz 1354, s. 15.

¹⁴² Penahi, Ağa Muhammed Han Kacar, s. 116.

¹⁴³ Penahi, Ağa Muhammed Han Kacar, s. 88.

¹⁴⁴ Tahirzade, s. 17

¹⁴⁵ H. Hubnazar, s. 4.

hanedanından 16 kişiyi öldürttü.¹⁴⁶ Zeki Han, Ebü'l-Feth Han ile birlikte ülkenin yönetimini eline aldı. Ebü'l-Feth Han tecrübesiz, zevk düşkün ve beceriksiz olduğu için ülke yönetiminde hiçbir etkisi olmadı. Daha sonra Ebü'l-Feth Han'ı yakalayarak hapse attırdı.¹⁴⁷

Zeki Han Zend sinirli ve acımasız bir karaktere sahipti. Kerim Han tarafından Hüseyin Kulu Han'ın isyanını bastırmak için gönderildiği zaman Hüseyin Kulu Han'ın adamlarından 80 kişiyi esir aldı. Hepsinin öldürülmesini emretti. Cellat dört kişinin kafasını kestikten sonra elleri titremeye başlamıştı. Zeki Han kılıcı kendisi alarak 76 kişiyi kendi eliyle idam etti. Namaz vakti geldiği zaman ise namazını kıldı. Geride kalanları ise namazını bitirdikten sonra idam etti. Hatta kadınların elbiselerini parçaladı. Kerim Han bu haberi duyduğu zaman ona sordu: “*Niçin oradaki masumları öldürerek, vatanlarından sürerek bizim adımızı batırdın.*” Zeki Han, Kerim Han'a hitaben: “*Ben kan döktüğüm zaman kendimi kaybediyorum. Sen ki beni tanıyorsun niçin bu iş için beni gönderdin?*” dedi. Kerim Han: “*Allah senin cezanı versin! Benden sonra hanedanımızı yakıp yıkacağından korkuyorum*” dedi. Böylelikle Kerim Han'ın korktuğu başına gelmiş oldu. Zeki Han Zend hanedanından birçok kişiyi katletti.¹⁴⁸

Kerim Han öldükten sonra Zend hanedanı içerisinde taht kavgaları ve iç karışıklıklar meydana geldi. Kerim Han'ın ölümünden sonra Sadık Han, üvey kardeşi Zeki Han ve kız kardeşlerinin oğlu Ali Murad Han arasında kanlı bir taht mücadelesi başladı. Zend şehzadelerinin kendi aralarındaki taht kavgalarından Kaçarlar çok iyi yararlandılar. Hatta ilk günlerde Ağa Muhammed Han'ın Şiraz'dan kaçtığından dahi haberleri yoktu.¹⁴⁹

Zeki Han acımasızlığını ve merhametsizliğini en üst seviyeye çıkarmıştı. Kendisine karşı yapılan en küçük bir yanlış dahi affetmiyordu. Kerim Han öldüğü zaman Sadık Han oğlu Cafer Han'la beraber Basra'da vazifedeydiler. Sadık Han, Kerim Han'ın öldüğünü öğrendikten sonra kendisi Basra'da olduğu için oğlu Cafer Han'ı Şiraz'a Zeki Han'ın üzerine gönderdi. Ancak Cafer Han bu savaştaki mağlubiyetinden sonra Kirman'a kaçmak zorunda kaldı. Bu sırada Zend hanedanının bir

¹⁴⁶ A. Rızaî, IV, 57.

¹⁴⁷ H. Hubnazar, s. 24.

¹⁴⁸ Karadaniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, s. 205-206.

¹⁴⁹ H. Hubnazar, s. 15.

diğer üyesi olan Ali Murad Han Irak'da dayısına karşı isyan bayrağını kaldırdı. Zeki Han, Ali Murad Han'ın isyanını bastırmak için hazırlıklar yaptı. Yolda kendi adamları tarafından 1193/1779'da öldürüldü.¹⁵⁰ Zeki Han'ın yapmış olduğu zulümler kendi sonunu hazırladı. Üç aylık saltanat döneminden sonra kendi adamları tarafından öldürüldü.¹⁵¹

1.2.3. Ebü'l-Feth Han Dönemi (1779)

Zeki Han'ın ölümünden sonra Ebü'l-Feth Han tahta oturdu. Ama Zend hanedanı'nı idare edecek kadar ehil birisi değildi. Devlet işleriyle meşgul olmuyordu. Gündüzleri içki meclisleri kuruyor, geceleri ise kadınlarla vakit geçiriyordu. Ayyaş ve kadın düşkünü biriydi. Sadık Han her ne kadar yeğenine öğüt verse de Ebü'l-Feth Han'ın durumu gün geçtikçe daha kötüye gidiyordu. 70 günlük hakimiyetden sonra amcası Sadık Han tarafından gözlerine mil çekilerek zindana atıldı.¹⁵²

1.2.4. Sadık Han Zend Dönemi (1779-1782)

Sadık Han yeğenin gözlerini kör ettirdikten sonra hanlığını ilan ederek İran'da hüküm süren kargaşaya son vermek istiyordu. Yeğeni Ali Murad Han, Ebü'l-Feth Han'ın kör edilerek tahtan uzaklaştırıldığı haberini duyunca 1780'de İsfahan'a giderek bağımsızlığını ilan etti. Sadık Han'ın hakimiyeti uzun sürmedi. Oğlu Cafer Han'ın ihaneti sonucunda Sadık Han diğer iki oğluyla beraber Ali Murad Han'ın suikastçıları tarafından öldürüldüler.¹⁵³ Bu katliamdan sadece Cafer Han kurtuldu. Ali Murad Han kendisine yaptığı yardımlardan dolayı Cafer Han'a Kürdistan (Zencan, Hamedan ve Kirmanşah) bölgesinin idareciliğini verdi.¹⁵⁴

1.2.5. Ali Murad Han Dönemi (1782-1785)

Ali Murad Han 40.000 kişilik bir ordu hazırladı ve oğlu Veys'i bu orduya komutan tayin ederek Ağa Muhammed Han'ın üzerine gönderdi. Birinci savaşta Veys, Kaçar Hanını Sari'de mağlup etti. Ağa Muhammed ise Esterabad'a kaçtı. Kaçar orduyu

¹⁵⁰ A. Bayat, s. 471.

¹⁵¹ A. Matûfî, s. 245.

¹⁵² John Malcolm, *Tarih-i İran*, Terc. İsmail Hayret, Tahran 1362, s. 542; Penahi, *Lütf Ali Han*, s. 48; Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi*, (1700-1925), s. 206

¹⁵³ Penahi, *Lütf Ali Han*, s. 60; S. Kânaî, s. 86-87; J. Malcolm, *Tarih-i İran*, s. 548.

¹⁵⁴ Karadeniz, *İran Tarihi* (1700-1925), s. 207.

takip ettiği sırada Türkmenlerin de yardımını alan Ağa Muhammed Han dağlık alanda Veys Han'ı mağlup etti. Ali Murad Han tekrar bir ordu hazırlayarak Ağa Muhammed Han'a karşı savaşmaları için gönderdi ama yine sonuç değişmedi.¹⁵⁵

Ali Murad Han, Sadık Han'ın ölümünden sonra yaklaşık beş yıl hükümdarlık yaptı. Ağa Muhammed Han, Ali Murad Han'ın tahta çıkışıyla Zend hanedanının sona yaklaştığını biliyordu. Yakın adamlarını kendi etrafında toplamağa başladı. Ali Murad Han'ın arkasından şöyle diyordu: “*Bu muhterem körün (Ali Murad Han'ın bir gözü kördü) hakimiyeti döneminde sabredelim ve dikkatli olalım. Öldükten ya da öldürüldükten sonra asla eskisi gibi olmayacak. Ali Murad Han öldükten sonra biz maksadımıza ulaşırız.*”¹⁵⁶ Ağa Muhammed Han, Ali Murad Han'ın gücünü bildiği için ona karşı çok dikkatli davranıyordu. Ali Murad Han'ı hafife almıyordu. Zend hanedanı arasındaki taht kavgasını yakından izliyordu. Hakimiyetin kendisine geleceği günü sabırsızlıkla bekliyor, Ali Murad Han ile Cafer Han arasındaki mücadeleyi Cafer Han'ın kazanmasını istiyordu. Çünkü Ali Murad Han tekrar Zend hanedanını birleştirmeye çalışıyordu.

Ali Murad Han'ın saltanatın ilk yıllarında Ağa Muhammed Han'ın nüfuzu gittikçe güçleniyordu. Gilan ve Mazenderan'ı fethetmişti. Ali Murad Han H. 1198'de oğlu Veys Han'ı Kaçar tehlikesini bertaraf etmesi için Ağa Muhammed Han'ın üzerine gönderdi. Veys Han Gürgen civarında Kaçar ordusuna mağlup olarak Tahran'a geri döndü.¹⁵⁷ Ali Murad Han oğlu Veys'in mağlubiyetinden sonra bölgede güçlenmekte olan Ağa Muhammed Han'a karşı ittifak arayışındaydı. Bu ittifak Çar İmparatorluğundan geldi. Kuzey Azerbaycan toprakları kendi idaresi altında bulunmadığı halde Çar Rusya'sı ile antlaşma karşılığında I.Petro'nun vaktiyle işgal etmiş olduğu Hazar yanı sahil bölgelerini ve ayrıca Karadağ ve Karabağ'ı Rusya'ya peşkeş çekmek istiyordu. Karşılığında Çar İmparatoriçesi II. Katerina'dan kendisini İran şahı olarak tanımasını ve Ağa Muhammed'e karşı desteklemesini istiyordu. Ali Murad Han 1785'te ansızın ölümüyle bu ittifak gerçekleşmedi.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Ali Rıza b. **Abdulkerim Şirazi**, *Tarih-i Zendiye*, Tahran 1365, s. 43-44

¹⁵⁶ Penahi, *Lütf Ali Han*, s. 51; Penahi, *Ağa Muhammed Han Kacar*, s. 126.

¹⁵⁷ A. Bayat, s. 472.

¹⁵⁸ Mustafazade, *XVII. Yüzyillik XIX. Yüzyilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri*, s. 91.

Ali Murad Han içki müptelasıydı. Ölümünden iki sene önce kut hastalığı çok fazla nüksetmişti. Hekimbaşı Şerifşan tarafından zehirlenerek öldürüldüğüne dair rivayetler de vardır. Ali Murad Han'ın hastalığından dolayı durumu gün geçtikçe kötüleşiyordu. Yine de Cafer Han sorununu ortadan kaldırmak için onun üzerine gitmeye karar verdi. Yolda İsfahan yakınlarında vefat etti.¹⁵⁹

1.2.6. Cafer Han Zend Dönemi (1785-1789)

Ali Murad Han'dan sonra Sadık Han'ın oğlu Cafer Han İran saltanat tahtına sahip oldu. Cafer Han 1785'te İsfahan şehrine gelerek Ali Murad Han'ın oğlu Veys'i babasının yerine tahta geçmesi için İsfahan şehrine davet etti. Cafer Han'ın hilesine kanan genç şehzade gözleri kör edilerek tahtan uzaklaştırıldı.

Kaçar ve Zend tayfası arasındaki var olma savaşı Cafer Han döneminde hız kazanmaya başladı. Uzun süredir devam eden Kaçar-Zend mücadelesinin sonuna geliniyordu. Ağa Muhammed Han 1785'te Tahran Kalesinin önüne kadar geldi. Burada Mecnun Han'ı komutan tayin ederek küçük bir birlik bıraktı. Kendisi Kum şehrine gitti. Kum şehrini aldığı sırada Tahran Kalesi'nin önünde bırakmış olduğu birlik Mecnun Han'ın komutanlığıyla Tahran'ı aldılar. Ağa Muhammed Han Tahran'ın Esterabad'a yakın olması sebebiyle o zaman küçük bir kasaba olan Tahran'ı 1786'da Kaçar Devleti'nin başkenti yaptı.¹⁶⁰

Kaçar Devleti'nin kuruluş tarihiyle ilgili farklı görüşler mevcuttur. Kaçarların kuruluşunu bazı tarihçiler Kerim Han Zend'in 1779 tarihli¹⁶¹ ölümüyle, bazı tarihçiler ise Tahran'ın başkent olduğu 1786 senesini kabul etmişlerdir.¹⁶² Ama unuttukları ya da gözden kaçırdıkları bir olay var ki bu tarihlerde Zend hanedanı fiilen devam etmekteydi.¹⁶³ Gerek Batılı tarihçiler gerekse günümüzün tarihçilerinin çoğunluğu Kaçar saltanatının başlangıcını 1795 senesi kabul etmektedirler.¹⁶⁴ Kaçar şahına göre taç sadece sembolik bir nişaneydi. Ağa Muhammed'e göre önemli olan Nadir Şah ve

¹⁵⁹ A. Bayat, s. 472.

¹⁶⁰ P. Avery, *Tarih-i Muasır İran*, s. 67.

¹⁶¹ İsmail Aka, “*Kacarlar*”, *Türkler*, Ankara 2002, VI, 853; Mehmedzade, “*Kaçar*”, 455; Abdolvahid Soofizadeh, “Kacar Hanedanı'nın Menşei ve İran'da Yükselişi: Ağa Muhammed Han Dönemi”, *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl: Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan: Türk tarihine Dair Yazılar*, Ankara 2017, s. 61.

¹⁶² Faruk Sümer, “Ağa Muhammed Şah”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 33.

¹⁶³ Kurtuluş, “*Zendler*”, *DİA*, XLIV, 258.

¹⁶⁴ Emine Pakrevan, *Ağa Muhammed Han Kacar*, Terc. Cihangir Efkarı, Tahran 1348, s. 65

Safevîler dönemindeki toprak bütünlüğünü korumaktı. Bütün amacı ve gayesi bu yönde hizmet etmektir. Taç giyme töreni İran'ın siyasi birliğini sağladıktan sonra 1796 senesinde gerçekleşmiştir.¹⁶⁵

İran taht mücadelesi Ağa Muhammed Şah ve Cafer Han Zend arasında devam etmekteydi. Ağa Muhammed Han İran'ın güneyinden Kaşan'a kadar gelerek Cafer Han'ın kendisine karşı göndermiş olduğu orduyu mağlup edip İsfahan'a doğru hareket etti. Ağa Muhammed Han'ın İsfahan'a gelmesiyle Cafer Han korkusundan Şiraz'a kaçtı. Fakat Ağa Muhammed Han'ın İsfahan'da oyalanmasını fırsat bilen Cafer Han yeniden ordu toplayarak İsfahan'ı kuşattı ve aldı. 1786'da Hemedan valisi olan amcasının oğlu İsmail'in isyanı Cafer Han'ı zor durumda bıraktı. İsmail'in saldırılarından sonra Cafer Han geri çekilmeye mecbur kaldı. 1786 yılında Ağa Muhammed, Cafer Han'dan almış olduğu yenilginin yaralarını sarmaya başlamıştı. Kaçarları etrafına toplayarak Cafer Han'a karşı son darbeyi indirdi. İsfahan'ı alarak Zendleri oradan kovdu. 40 gün İsfahan'da kaldıktan sonra tekrar Tahran'a döndü. Kendi adına para bastırdı.¹⁶⁶ 1786'da güneydoğudan Bestam ve Şahrudu, güneybatıdan Gilan, Taliş ve Kirmanşahi, kuzeyden İsfahan, Esterabad ve Mazenderan'ı aldı. Kardeşi Murtaza Kulu Han'ı Gilan ve Esterabad hakimi vazifesine getirdi. Diğer Zend hanedan üyelerinin makus talihini yaşayan Cafer Han 1789'da kendi adamları tarafından suikast sonucu zehirlenerek öldürüldü.¹⁶⁷

1.2.7. Lütf Ali Han Zend (1789-1794) ile Ağa Muhammed Han Mücadelesi ve Zend Hanedanlığının Sonu

Babası öldürüldüğü sırada babası tarafından Lütf Ali Han, Halic-i Fars ve Benderabbas bölgelerini almak vazifesiyle görevlendirilmişti. Babasının ölüm haberini aldıktan sonra Şiraz'a geri döndü. Şehri kuşatarak aldı ve babasının katillerini cezalandırdı. Lütf Ali Han 1203/1789'da 22 yaşında Zend hanedanının başına geçerek hanlığını ilan etti.¹⁶⁸

Lütf Ali Han, Kerim Han Zend'den sonra Zend hanedanlığı içerisinde en liyakatli şehzade sayılmaktaydı. Tarihçiler onu anlatırken güzel yüzlü, yakışıklı, uzun

¹⁶⁵ P. Avery, *Târih-i Muâsır-ı İran*, s. 68.

¹⁶⁶ Hasanzade, *XVII-XIX Asırlarda İran da Yaşamış Azerbaycanlı İçtimai-Siyasi Hadimler*, s. 102-103

¹⁶⁷ Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, s. 208.

¹⁶⁸ Rezaî, IV, 61.

boylu ve ince bedenli, güçlü ve atletik bir yapıya sahip olduğunu yazmaktadırlar. Ayrıca okçulukta, at binmede, kılıç kullanmada ve askeri ilimde de kendisini geliştirmişti. Korkusuz şehzadenin en büyük yanlışı ise kendi adamlarına güvenmemesiydi. Çabuk sinirlenmesi, her şeyi kılıç gücüyle halletmeye çalışması onun hanlık serüveninde başarısızlığa uğramasına neden olmuştur. Lütf Ali Han'ın bu kadar özelliği olduğu halde rakibinin Ağa Muhammed Şah olması ve siyaset ilmini bilmemesi saltanat yolunu çıkmaza sokuyordu. Ağa Muhammed Han'ın askeri dehası ve hileleri karşısında yapacak bir şeyi kalmamıştı. Tarihçilerin anlattıkları gibi Lütf Ali Han'ın en büyük şansızlığı Ağa Muhammed Hanla aynı dönemde yaşaması ve rakibi olmasıydı.¹⁶⁹

Lütf Ali Han Zend kendi akrabalarıyla değil Kaçarlarla mücadele etmeye başladı. Kendisinden başka saltanat tahtı üzere hak iddia edecek akrabası kalmamıştı. Lütf Ali Han'ın Şiraz'da babasının yerine geçtiğini öğrenen Ağa Muhammed Han vakit kaybetmeden Şiraz'a yürüdü. Şiraz şehrinin 12 km yakınında her iki ordu karşı karşıya geldi. İlk önce Lütf Ali Han Ağa Muhammed'e büyük bir darbe vurdu. Ordunun sağ kanadını dağıttı. Fakat kendi askerleri içerisindeki dağılma sebebiyle Şiraz Kalesine sığınmak zorunda kaldı. Ağa Muhammed Şiraz Kalesini muhasaraya aldıysa da çok sağlam burçlarından dolayı fethedemeyerek Tahran'a geri döndü. Lütf Ali Han muhasara kalktıktan sonra İbrahim Gilanter'e ve vezirlerine ikramda bulunurken Zend hanedanının büyüklerinin gururlarını inciterek onları ihanetle ve ikiyüzlülükle itham etti. Cafer Han Zend'in döneminde devlet hesap işleriyle meşgul olan Mirza Mehdi'nin öldürülmesiyle Lütf Ali Han çok büyük itibar kaybetmeye başlamıştı. Yakın çevresi Lütf Ali Han'ın mağlup olacağını anladığından dolayı onu terk etmeye başlıyordu. Hakimiyete gelmesinde en büyük destekçisi olan İbrahim Gilanter bile Ağa Muhammed Han'a gizliden elçiler göndererek Şiraz'a yeniden saldırmasını istiyordu.¹⁷⁰ Kaçar ordusunun geldiğini haber alan Lütf Ali Han savaşmak için şehrin dışına çıkmaya karar verdi. İhanetten habersiz olduğu için Şiraz şehrinin güvenliğini ve idaresini İbrahim Gilanteri'ye verdi. İbrahim Gilanteri Lütf Ali Han'ın yokluğundan istifade ederek Şiraz'da bulunan saltanat muhafızlarını tutuklattı. Ağa Muhammed kardeşinin oğlu Feth Ali (Baba) Han'ı komutan olarak vazifelendirmişti.¹⁷¹ İki ordu henüz karşılaşmadan Lütf Ali Han'ın ordusu dağılmaya başlamıştı. Ordusunun kendisini terk

¹⁶⁹ A. Rızaî, IV, 62.

¹⁷⁰ Malcolm, *Tarih-i İran*, s. 560.

¹⁷¹ Malcolm, *Tarih-i İran*, s. 561-565.

ettiğini gören Lütf Ali Han geri Şiraz'a döndü. Fakat İbrahim Gilanteri onu şehre sokmadı.¹⁷² En çok güvendiği kişinin kendisine ihanet etmesini kabullenemeyen Lütf Ali Han güneydeki liman şehrine gitti. Orada yeniden bir ordu toplayarak tekrar Şiraz'a geldi ve taht mücadelesine devam etti.¹⁷³

Lütf Ali Han'a karşı İbrahim Gilanteri Ağa Muhammed'den yardım istemişti. Ağa Muhammed Han, Can Muhammed Han komutasında 20.000 kişilik bir ordu gönderdi. Lütf Ali Han 1792'de Kaçar ordusunu yenerek bu bölgeden sürüp attı.

Ağa Muhammed Han, Can Muhammed Han'ın yenilgisinin ardından 40.000 kişilik bir ordu toplayarak Şiraz'a doğru hareket etti. İki ordu Şiraz ve İsfahan yolu üzerinde karşı karşıya geldiler. Kaçar kuvvetlerinin galip geldiği savaşta askerlerin yağmaya dalmasıyla Lütf Ali Han kendisini topladı. Kaçar ordusunu mağlup etti. Hatta Ağa Muhammed'in çadırına yaklaşarak hazinelerini ele geçirmek istedi. Ağa Muhammed Han'ın Lütf Ali Han'a karşı mücadelesini devam ederek Arap kabilelerinden yardım alması sonucunda Lütf Ali Han geri çekilmek zorunda kaldı. Lütf Ali Han'ın almış olduğu bu mağlubiyet kendi sonunu hazırladı ve saltanat tacını tehlikeye düşürdü.¹⁷⁴

Şiraz'a giren Ağa Muhammed Han Şiraz'ın burçlarını dağıttı. Zend hanedan üyelerini o cümleden Lütf Ali Han'ın çocuklarını ve ailesini Tahran'a göndertti. Ağa Muhammed Han'ın, Kerim Han'a karşı olan kını ve nefreti o kadar fazlaydı ki Şiraz'da gömülü olan Kerim Han'ın naşını kabrinden çıkartarak Tahrandaki Gülistan sarayının girişine gömdürdü. Her sabah Kerim Han'ın kabrine basarak güne başlamak istiyordu. Daha sonra Kerim Han'ın naşı gömüldüğü yerden tekrar çıkartıldı. Günümüzde bile halen Kerim Han'ın kabrinin nerede olduğu bilinmemektedir. Şiraz'daki Kal'a-i Ferheng'de Kerim Han Zend'e ait olduğu söylenen boş bir mezar bulunmaktadır.¹⁷⁵

Lütf Ali Han Şiraz'ı kaybettikten sonra çıkış yolu arıyordu. Kendisine yapılacak yardımlara inanarak Kirman'a saldırdı. Kirman şehri Zend kuvvetlerinin eline geçti. Durumun ciddiyetinin farkına varan Ağa Muhammed Han Lütf Ali Han tehlikesini tamamen ortadan kaldırmak için Kirman'a saldırdı. Lütf Ali Han muhasaranın kış

¹⁷² Hasanzade, *XVII-XIX Asırlarda İran da Yaşamış Azerbaycanlı İctimai-Siyasi Hadimle*, s. 101.

¹⁷³ Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, s. 210.

¹⁷⁴ Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, s. 210.

¹⁷⁵ Kurtuluş, "Kerim Han Zend", *DİA*, XXV, 288.

aylarına denk düştüğünden uzun süre devam edeceğini düşünmüyordu. Kaçar Han artık Lütf Ali Han sorunundan tamamen kurtulmak için harp tarihinde pek fazla görülmemiş bir şey yaptı. Kirman Kalesinin etrafında askerleri soğuktan korumak için küçük bir şehircik kurdurdu. Daha sonra İngiliz mucit Robert Watson: “Eğer Napolyon Bonapart Ağa Muhammed’in harp taktiğinden yararlıysaydı Rusya savaşında askerlerinin büyük çoğunluğunu kayıp etmemiş olacaktı” ifadesini kullanmıştır.¹⁷⁶

Kirman muhasarası devam ettiği esnada Ağa Muhammed, Lütf Ali Han’ın kendi adına bastırılmış olduğu parayı gördü. Bu olaya o kadar sinirlendi ki, Tahran’a göndermiş olduğu Lütf Ali Han’ın oğlunun hadım edilmesini emretti.¹⁷⁷

Kirman’a gidecek olan gıda yardımlarını engelledi. Halk Ağa Muhammed Han’dan daha acımasız düşman olan açlıkla karşı karşıya kalmıştı. Muhasara 4 ay devam etti. Yine de Lütf Ali Han, Ağa Muhammed’in şevkini kırmak ve askerleri arasında onu küçük düşürmek için onun hadımlığıyla eğlenerek halktan bu yönde Kaçar Şah’ını rencide edecek sözler söylemelerini istiyordu. Ağa Muhammed Han hadımlığıyla ilgili konuşulmasını asla istemiyordu. Hatta hadım olduğu halde sarayında haremi bile vardı. Bu tahkirler ve hakaretler şahı ümitsizliğe düşürmüyordu, aksine Kirman’ı alma iştahını daha fazla kabartıyordu. Kirman halkı daha fazla direnemediler. Susuzluk, açlık, çaresizlik ve Kaçar ordusunun kalabalık olması bu savaşın kaderini değiştirdi. Ağa Muhammed Han Kirman halkını çok ağır bir şekilde cezalandırdı. 7.000 kadını ve kızı kendi askerleri arasında bölüştürdü.¹⁷⁸ Askerlere yağma izni verdi. 20.000 kişinin kör edildi. Kirman halkının bu kadar ağır şekilde cezalandırılmasının nedeni Lütf Ali Han’ı korumaları ve Kaçar şahını rencide etmelerinden dolayıdır. Ayrıca Kirman olayı daha sonra fethedilecek bölgeler için de bir ders niteliğindedir.¹⁷⁹

Ağa Muhammed, Lütf Ali Han’ın canlı olarak yakalanmasını istiyordu. Lütf Ali Han çevikliği sayesinde Kaçar muhasarasını yararak Bem şehrine kaçtı. Şehrin valisi Kirman şehrinin halkının başına gelen felaketin aynısı kendi halkının başına gelmesinden ve Ağa Muhammed Han’ın gazabından korkarak Lütf Ali Hanı yakalayarak Tahran’a gönderdi. Lütf Ali Han’ın üzerinde Nadir Şah’ın Hindistan

¹⁷⁶ Tahirzade, s. 22.

¹⁷⁷ A. Rızaî, IV, 64.

¹⁷⁸ Malcolm, *Tarih-i İran*, s. 570-571; A. Rızaî, IV, 64.

¹⁷⁹ Hüseyinli, s. 127.

seferinden getirmiş olduğu “Derya-yi Nur” elması ve başka diğer değerli taşlar vardı. Lütf Ali Han çeşitli işkencelerden sonra Ağa Muhammed Han’ın emriyle ilk önce kör edildi. Daha sonra Tahran valisi tarafından 1794’te idam edilerek öldürülmüştür.¹⁸⁰ Lütf Ali Han Tahran’da bulunan Zeyd İmamzade mezarlığına defnedilmiştir.¹⁸¹ Zend hanları aralarındaki iç çekişmeden dolayı Ağa Muhammed Han’ın kendileri için ne denli büyük ve tehlikeli bir rakip olduğunu görememişlerdir. Lütf Ali Han her ne kadar cesur ve korkusuz bir kişiliğe sahip olsa da kibri ve sert tavırlarından dolayı bazı kabilelerin yardımını kendisinden mahrum bırakmıştır.¹⁸² Kendisine yapılan nasihatleri de dinlememiştir.¹⁸³

Lütf Ali Han’ın bertaraf edilmesinde hiç şüphesiz ki İbrahim Gilanteri’nin rolü çok büyüktü. Bundan dolayı İbrahim Gilanteri’ye “*İtimadü’l-Devle*” lakabı verilerek kendisi baş vezirlik (Sadrazam) makamına getirilmiştir.¹⁸⁴ Yeğeni Feth Ali (Baba) Han’a ise Fars bölgesinin (Kirman, Şiraz ve Yezd) idareciliği verildi.¹⁸⁵

İran’da uzun süren taht çekişmeleri büyük ölçüde son bulmuş oldu. Uzun süren kabile savaşlarından dolayı ülkenin iktisadi ve ticari durumu çok kötüydü. Ülkede can ve mal güvenliği yoktu. Bazı kabileler soygunculuk ve yağmacılıkla geçiniyorlardı. Geçinemeyen halk topraklarını terk ederek başka diyarlara göç etmek zorunda kalıyorlardı. Ağa Muhammed Han bütün bunlara son vermek ve İran’ı eski ihtişamına kavuşturmak için bazen çok sert kararlar almak zorunda kalmıştır. Bazen de halkın durumunu göz önüne alarak bazı bölgelerden muayyen zamana kadar vergi dahi almamıştır.¹⁸⁶

Zend hanlarının isimleri ve hükümdarlık ettiği yıllar.

1. Kerim Han Vekil-i Reaya (1751-1779)
2. Ebü'l-Feth Han Kerim Han’ın oğlu (1779)
3. Muhammed Ali Han Kerim Han’ın oğlu (1779)

¹⁸⁰ A. Rızaî, IV, 64.

¹⁸¹ Kânaî, s. 95.

¹⁸² Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, s. 212.

¹⁸³ Hicâzî, s. 145.

¹⁸⁴ Markham, s. 26; Hicâzî, s. 148.

¹⁸⁵ A. A. Şemim, s. 38.

¹⁸⁶ Tahirzade, s. 42.

4. Sadık Han Kerim Han'ın kardeşi (1779-1782)
5. Ali Murad Han ikinci kez (1782-1785)
6. Cafer Han Sadık Han'ın oğlu (1785-1789)
7. Lütf Ali Han Cafer Han'ın oğlu (1789-1794) ¹⁸⁷

2. Ağa Muhammed Han ve Kaçar Devleti'nin Kuruluşu

Kaçarlar, İran, Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgesinde aktif rol oynayan Akkoyunlu Devleti'nin kurucusu Tur Ali Bey'in yanında yer almışlardır. Akkoyunlu Devleti'nin başkenti Diyarbakır'dan Tebriz'e taşınınca birçok Türk boyu İran'a göç etmiştir. Safevî Devleti'nin kuruluşunda da Kaçarların rolü küçümsenmeyecek derecede büyük olmuştur. Kaçarlar, Safevî Devleti'nin kurulmasına yardımcı olan yedi Türkmen boyundan biriydiler. Kaçarlar Safevî şahları tarafından devletin sınırlarını korumakla vazifelendirilmişlerdi.¹⁸⁸ Safevî Devleti çöktükten sonra oluşan boşluğu önce Afşarlar daha sonra Kaçarlar doldurmaya çalışmıştır. Kaçarlar, Selçuklar ve Safevîler kadar güçlü bir hanedan oluşturamaları da İran'da kurulan son Oğuz Türkmen/Türk devleti olmaları bakımından son derece önemlidirler.¹⁸⁹

Nadir Şah döneminde şahla araları iyi olmayan Kaçarlar Şahruh'un döneminde İran siyasi tarihine çıkmaya başlamışlardı. Şahruh'un hakimiyete gelmesinde en büyük destekçilerden birisi de Muhammed Hasan Han Kaçar olmuştur.¹⁹⁰ Şahruh her ne kadar 1748'de hakimiyeti ele almış olsa da İran'ın diğer bölgelerinde kendi gücünü gösterememiştir. Şahruh döneminde Nadir Şah'ın kurmuş olduğu güçlü imparatorluğun her bölgesinde yeni müstakil hanlıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Nadir'in komutanlarından Ahmet Şah Dürrani'nin mensup olduğu Abdali (Dürrani) boyu, 1749'da Herat ve Sistan'ı alarak Afganistan'da bağımsız bir devlet kurmuştur.¹⁹¹ Esterabad ve Mazenderan'da Muhammed Hasan Han, Azerbaycan'ın güneyinde Nadir'in eski komutanı Azad Han Afgan etkili olmuştur. Azerbaycan'ın kuzeyindeyse

¹⁸⁷ A. Bayat, s. 473

¹⁸⁸ A. A. Şemim, s. 21.

¹⁸⁹ Cem Uncu, "İran'daki Son Türk İktidarı (Kaçarlar Hanedanı) Üzerine Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme", 1. *International Conference On Studebies In Turkology* (ICOSTURK'2016), Cilt 1, Bachelona 14-16 October 2016, s. 42.

¹⁹⁰ C. Gacar, s. 364

¹⁹¹ Saray, "Ahmed Şah Dürrani", DİA, II, 133.

bağımsız hanlıklar ortaya çıkmıştı. İsfahan'da Ali Merdan Han, Ebü'l-Feth ve Kerim Han aralarında ittifak kurarak Safevî şehzadelerinden birini III. Şah İsmail lakabıyla İsfahan'da tahta çıkartarak kendi aralarında vazife taksimi yapıldı. Ancak Ali Merdan Han ittifaka sadık kalmamış ve Ebü'l-Feth Han'ı öldürerek ittifakı bozmuştur. Kısa bir süre sonra kendisinde Kerim Han tarafından öldürülmüştür. Devamındaysa Kerim Han, Zend hanedanlığını kurmuştur.¹⁹²

Kerim Han, Zend hanedanlığını kurduğu zaman iki büyük siyasi rakibi vardı. İran'ın batısındaki bir kısım toprakları yöneten Azad Han Afgan ve Kaçarların reisi Muhammed Hasan Han Kaçardı. Muhammed Hasan Han ilk önce kırk bin kişilik kuvvetle Hazar Denizi ve Mazenderan yoluyla Gilan'ı zapt etmeye ve Azerbaycan'daki Azad Han'ı ortadan kaldırmağa çalışmış fakat Zendlerin Esterebad'a saldırısı sonucu geri çekilmiştir. Muhasaranın uzaması, ordunun içerisinde başlayan zahire yokluğu ve Kaçarların direnişi sonucunda Zendler mağlup olmuştur.¹⁹³

Zendlerin mağlubiyeti Kaçarların iştahını daha da kabartmıştır. Kaçarlar 1755 İsfahan savaşında Zendleri yine mağlup etmeyi başarmış ve Zendler mağlubiyetin ardından Şiraz'a sığınmak zorunda kalmışlardır. Azad Han 1755 senesinde Muhammed Hasan Han tarafından mağlup edilmesinin İran'da iki güçlü hanedan Kaçarlar ve Zendler kıyasıya mücadele etmeye başladılar. 1753'te Azad Han'la Kerim Han Zend arasındaki savaşta Kerim Han ağır bir yenilgi aldı ve Azad Han İsfahan şehrini ele geçirdi. Kerim Han tekrar asker toplayarak Azad Han'ın üzerine yürüdü. Kemaric savaşında Azad Han çok ağır bir yenilgi aldı, üç bin askeri savaş meydanında öldürüldü. Azad Han kaçmak zorunda kaldı. Kerim Han tekrar İsfahan'ı, Şiraz'ı ve diğer bölgeleri ele geçirdi. Bu ağır yenilgiden sonra Azad Han Gürcistan, Azerbaycan ve İran'ın batısındaki şehirlere saldırarak soygunculuk yapmaya başlamıştı. Kerim Han, Azad Han'la ilişkilerini düzeltmek istiyordu. Bu yüzden Azad Han'a mektup göndererek kendisine tabi olmasını istedi. İki sene devam eden mektuplaşmanın sonucunda Azad Han ordusuyla birlikte gelerek Kerim Han'a teslim oldu. Kerim Han, Azad Han'a aylık maaş bağlayarak kendisine tabi kıldı. Böylelikle Kerim Han savaşmadan güçlü rakibinden kurtulmuş oldu.¹⁹⁴

¹⁹²Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, s. 231; Hicâzî, s. 140.

¹⁹³Hidayetî, *Tarih-i Zendiye*, I, 140.

¹⁹⁴Hüseyinli, s. 121.

1757’de Muhammed Hasan, Kerim Han Zend’i tamamen ortadan kaldırmak için Şiraz’a yöneldi. Muhammed Hasan Han bu savaşta Afgan, Afşar ve Hamse Türklerinden asker topladı. Kaçarlar bu savaşı Afganların ve Yukarı Baş Kaçarların saf değiştirmesi sonucunda savaşın seri değişti. Muhammed Hasan Han savaşı kaybetti.¹⁹⁵

1758’de Esterabad’ta savaşı kaybeden Muhammed Hasan Han Kaçar, Yukarı Baş reislerinden Muhammed Ali Han Dulu (Develü) tarafından katledildi ve kafası kesilerek Zend komutanına gönderildi. Muhammed Hasan Han’ı öldürülmesi Yukarı Baş Kaçarlar ve Aşağı Baş Kaçarları uzun süre devam edecek olan kan davasının başlamasına neden oldu.¹⁹⁶

Kerim Han Muhammed Hasan Han’ın ölümüne müteessir oldu. Geride kalan Kaçarlara karşı çok merhametli davrandı. Muhammed Hasan Han’ı gül suyuyla yıkayarak defnetti.¹⁹⁷

1779’da Kerim Han’ın ölümüyle Kaçarlar uzun süredir beklediği fırsatı yakalamış oldular. Uzun süre devam edecek olan kanlı taht mücadelesi başlamış oldu. Kaçar–Zend mücadelesinde uzun süre istikrar sağlanamamıştır. Lütf Ali Han’ın 1794’de ölümüyle Kaçarlar İran’da hakimiyeti ele aldılar. Ağa Muhammed Han’ın 1796’da kendisini şah ilan etmesiyle İran’da hüküm sürecek olan 129 yıllık (1796-1925) Kaçarlar saltanat devriyesi başlamış oldu.¹⁹⁸ İran’da kurulan Kaçar Devleti kendisini “*Memalik-i Mehruse-yi Kaçar*” olarak adlandırmıştır.¹⁹⁹

Kaçarlarda “*Ümmet*” anlayışı vardı. Ağa Muhammed Han Kaçar’dan başka diğer Kaçar hanları Türkçülük anlayışına sahip değildiler. Devlet ve sosyal işlerde Fars dili daha fazla ön planda tutuluyordu.²⁰⁰

2.1. Muhammed Hasan Han Kaçar

Muhammed Hasan Han Kaçar 1714’te Esterabad’ta doğmuştur. Bazı rivayetlere göre babası Şah Sultan Hüseyin Safevî’dir. Şah Sultan Hüseyin yardımlarından ve

¹⁹⁵ Kurtuluş, “*Kerim Han Zend*”, DİA, XXV, 288.

¹⁹⁶ M. H. Asaf, s. 338-340.

¹⁹⁷ Hidayetî. *Tarih-i Zendiye*, I, 156.

¹⁹⁸ Sümer, “Kaçarlar”, DİA, XXIV, 53.

¹⁹⁹ Enver Cengizoğlu; Mahal Gacar, *Kaçarlar Döneminin Diplomatları*, Mütercim Yayınevi, Bakü 2014, s. 8.

²⁰⁰ Gülnare Yemsey, *İran da Etnosiya Harekatları (1932-2004)*, Bakü 2009, s. 91-95.

cesurlüğundan dolayı kendi hanımlarından birisini Feth Ali Han'a gönderdi. Çok saygılı ve şerefli kişileri onurlandırmak için o zaman böyle bir gelenek vardı. Bu gönderdiği hanım o zaman şahtan hamileydi. Bu hamilelikten Muhammed Hasan Han doğmuştur.²⁰¹ Fakat bu rivayet gerçeğe bağdaşmamaktadır. Çünkü Feth Ali Han Yemut Türklerinden Hüseyin Kulu Ağa Kaçar'ın kızı Emine'yle evlenmişti. Bu evlilikten Muhammed Hüseyin ve Muhammed Hasan adında oğulları, Hatice Begüm isminde kızları olmuştur. Kardeşi Muhammed Hüseyin 12 yaşında vefat ettiği için bazen onu kardeşinin şerefine Muhammed Hüseyin olarak çağırıyorlardı.²⁰²

Muhammet Hasan Han Kaçar'ın babası Feth Ali Han Kaçar Esterabad Kaçar'larının reislerindendi. Feth Ali Han Kaçar'ın öldürülmesinden sonra Muhammed Hasan Han Kaçar'ın çocukluğu ve gençliği Türkmen obaları arasında geçiyordu. Bazen Esterabad Türkmenlerinin arasına giderek Nadir Şah'a karşı destek arıyordu. Bazen de Nadir Şah'ın gazabından korunmak için Mazenderan dağlarında gizleniyordu. Kaçarlar babasına olan saygısından dolayı Muhammed Hasan Han'a destek veriyorlardı. Çünkü Kaçarlar Safevîler dönemindeki makamlarını ve saygınlıklarını kaybetmişlerdi ve tekrar geri kazanmak istiyorlardı.

1744'te Muhammed Hasan Han, Nadir Han'a karşı isyan etti. Muhammed Hasan Han'ın bu isyanda en büyük yardımcısı Muhammed Ali Bey İzzeddünlü olmuştur. Muhammed Ali Bey Kaçarlardan oluşan dört bin kişilik ordu hazırladı ve Muhammed Hasan Han'ın emrine verdi. Esterabad'ı ele geçirdiler.²⁰³ Muhammed Hasan Han, Nadir Şah'a karşı müttefik aramaktaydı. Nadir Şah'a karşı saltanat iddiasında olan Sam Mirza'yı hükümdar olarak tanıdığını ve Hazar Denizi sahillerinin Kuzey bölgelerini işgalinde yardımcı olacağını kendisine bildirdi. Sam Mirza'nın mağlubiyetiyle bu ittifak başlamadan son bulmuş oldu. Muhammed Hasan Han artık yalnız kalmıştı.²⁰⁴

²⁰¹ Araştırmacı yazar Enver Cengizoğluna göre Feth Ali Şah döneminde bazı tarihçilere Feth Ali Şah'ın soyunu Sultan Hüseyin Safevi'nin soyundan geldiğine dair belge ortaya çıkarsınlar. O dönemin tarihçilerinden Muhammed Haşim Asef yukarıda nakledilen hikayeyi rivayet etmiştir. Geniş bilgi için Bkz. Cengizoğlu, *Hüseyin Kulu Han Kovanlı Kaçar*, s. 26.

²⁰² Cengizoğlu, *Hüseyin Kulu Han Kovanlı Kaçar*, s. 33.

²⁰³ Hicâzî, s.146.

²⁰⁴ Jones **Hanway**, *Zendeği-ye Nadir Şah*, Terc. İsmail Devletşahi, Tahran 1381, s. 294.

Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra Muhammed Hasan Han, Afşarlarla iyi geçinmeye çalışıyordu. Afşar hanedanı arasındaki taht kavgalarında denge siyaseti kurmağa çalışıyordu. Bazen Adil Şah bazen de İbrahim Şah tarafında yer alıyordu.²⁰⁵

Muhammed Hasan Han ilk önceleri Adil Şah'ın sarayında “*Eşik ağası başı*” vazifesindeydi. Adil Şah'la aralarında geçen tartışma sonucunda vazifesinden ayrılarak Türkmenlerin yanına geri döndü. Daha sonra Şahruh Mirza'nın (1748-1796) şah olmasına yardımcı oldu. Şahruh Mirza bunun karşılığında Esterabad'ın idaresini Muhammed Hasan'a verdi.²⁰⁶

Muhammed Hasan Han Kaçar, İran'da devam eden kaosu kendi lehinde kullanarak 1750'de bağımsızlığını ilan etti. Gilan, Kazvin, İsfahan'ı ve güneydoğu Azerbaycan'ı ele geçirerek İran tahtını ele geçirmeye çalışıyordu. Bu sırada kuzey Azerbaycan'da Karabağ, Şeki, Gence, Talış, Kuba ve Şamahı Hanlıkları bağımsızlıklarını kazanarak müstakilliklerini ilan etmişlerdi. Fars'ı Kerim Han Zend, Azerbaycan'ı Azad Han Afgan, Horasan'ı Nadir Şah'ın torunu Şahruh idare ediyordu. Yapılan savaşta hiçbir taraf kesin zafer kazanamıyordu. Kerim Han ilk önceleri Safevî Devleti'nin yeniden kurulması taraftarıydı. Safevî şehzadelerinden birini III. İsmail adıyla tahta çıkardı. Kendisini de onun hamisi ilan etti. Devleti kendisi yönetmeye başladı. III. İsmail adına hareket ederek Kazvin, Gilan ve Mazenderan'ı zapt etti. Kerim Han, Esterabad'ı da kuşatma altına aldı. Fakat Yemut Türkmenlerinin Muhammed Hasan Han'a yardıma gelmesiyle Kerim Han kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Kerim Han'ın bu yenilgisi, Muhammed Hasan Hanın İran tahtına ortak olması anlamına geliyordu. Muhammed Hasan Han, Afgan Ahmed Şah Dürrani'yi 1755'te Sebzevar yakınında mağlup ederek ününü İran'ın her tarafına yaydı. Muhammed Hasan Han Kerim Han üzerindeki galibiyetinden sonra Kazvin, Gilan ve Irak-ı Acem'i ele geçirdi. 1757'de bu kez yüzünü kuzey Azerbaycan'a çevirdi. Kendisine karşı pek fazla direnç gösterilmedi. Aran, Karabağ ve Mugan bölgelerini itaat altına aldı. Yanında bulunan 15 yaşındaki Ağa Muhammed Han'ı Azerbaycan Beylerbeyi tayin etti.²⁰⁷ Muhammed Hasan Han Şiraz önlerinde mağlubiyete uğradı. Bu sırada Kaçarların Develü kolundan olan Muhammed Hüseyin Han Esterabad'ı kuşattı fakat alamadı. Damgan Kalesine

²⁰⁵ A. A. Şemim, s. 25.

²⁰⁶ Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, s. 229

²⁰⁷ Sümer, “*Ağa Muhammed Şah*”, DİA, I, 455.

sığındı. Muhammed Hasan Han Damgan Kalesini kuşattı. Kerim Han'ın, Muhammed Hüseyin Han'a yardıma gelmesiyle Muhammed Hasan Han mağlup oldu.²⁰⁸

Muhammed Hasan Han Kerim Han Zend'le girmiş olduğu mücadeleyi kaybederek 1759'da ihanet sonucunda Şiraz'da öldürüldü.²⁰⁹

Muhammed Hasan Han Kaçar, İskender Han'ın kızı Fatime (Ceyran) Hanımla, Hüseyin Han kızı Zehra Hanım Develü-Kaçarla, Muhammed Han kızı Asiya Hanım İzzeddinlü-Kaçarla ve ismini öğrenemediğimiz Kürt ve İsfahanlı bir kızla evlenmiştir. Ağa Muhammed Han, Hüseyin Kulu Han, Murtaza Kulu Han, Mustafa Kulu Han, Cafer Kulu Han, Mehdi Kulu Han, Abbas Kulu Han, Rıza Kulu Han ve Ali Kulu Han isminde oğulları, Bibi Hanım (Şahcahan) ve Zübeyde Hanım isminde kızları vardı.²¹⁰

Profesör Abdülhüseyin Nevayi, Muhammed Hasan Han'ın çektiği zorluklar karşısında ne kadar dirayetli ve iradeli olduğunu şöyle açıklıyor: *“Yirmi yıl çok sıkıntılar çekmişti. Çok uzun süre avladığı hayvanları yiyerek hayatta kalmıştır. Başındaki papağı terden çürümüştür. O kadar sıcak Türkmen sahralarında kalmıştır ki, saçları dökülmüştür. Bunun için de Muhammed Hasan Han kel adıyla meşhurlaşmıştı.”*²¹¹

2.1.1. Ağa Muhammed Han

Kaçar hanedanının kurucusu Ağa Muhammed b. Muhammed Hasan Kaçar, 15 Şaban 1154/26 Ekim 1741 tarihinde²¹² Hazar Denizi'nin güneydoğusunda kalan Esterabad'ın Meydan Mahallesi'nde bulunan Seyid Rıza Müfid'in evinde doğmuştur. Şu an Ağa Muhammed'in doğduğu ev “*Ser Hoca*” sokağında bulunmaktadır. Bazı Kaynaklar ise Ağa Muhammed Han Kaçar'ın doğum tarihini Hicri Kameri 27 Muharrem 1155/Hicri Şemsi 27 Hordad 1121/Miladi 14 Mart 1742 olarak göstermektedir.²¹³ Ağa Muhammed Han'ın soyu aşağıdaki gibidir: Ağa Muhammed Han b. Muhammed Hasan b. Feth Ali b. Şah Kulu b. Veli b. Muhammed Kulu Bey.

²⁰⁸ Sümer, “Ağa Muhammed Şah kaçar”, DİA, I, 455.

²⁰⁹ A. Rizaî, IV, 48

²¹⁰ Cengizoğlu, *Kaçarlar ve Kaçar köyü*, s.37.

²¹¹ M. Ahmed Penahi, *Feteli şah Kaçar*, Terc. Yağub Kerimov, Şuşa Yay. Bakü 2006, s.11.

²¹² Sümer, “Ağa Muhammed Şah”, DİA, I, 455.

²¹³ Tahirzade, s.12.

Muhammed Kulu Bey 1600'lü yıllarda vefat etmiştir.²¹⁴ Kendisi de babaları gibi Şii mezhebine bağlı olmuştur.²¹⁵

Ağa Muhammed Han'ın annesi Ceyran Hanım, Develü Kaçarlarının reislerinden Muhammed Hasan Han Develünün kız kardeşidir.²¹⁶ Babası Muhammed Hasan Han Kaçar, dedesi Kaçarların reislerinden olan Feth Ali Han Kaçardır. Esterabad Kaçarları iki kola ayrılmışlardı: Bunlardan Develüler'e Mübarekabad Kalesinin kuzeyinde oturdukları için Yukarı Baş (Develü) ve aynı kalenin aşağısında ikamet eden Kaçarlara ise Aşağı Baş Koyunlu (Kovanlı) Kaçarlar denilmiştir. Kaçarları her kol altı obadan oluşuyordu. Yukarı Baş, Develü, Sapanlu, Köhnelü, Hazinedarlu, Kayaklu ve Kerlü isimli altı obadan meydana gelmişti. Aşağı Baş da Koyunlu, İzzeddinlü, Şam Bayatı, Kara Musanlu, Vaşlu (Aşlu) ve Ziyadlu obalarından teşekkül ediyordu. Ağa Muhammed'in de içinde olduğu Aşağı Baş Kaçarları devletin kurucuları olmuşlardır. Yukarı Başlardan Develü kabilesi daha çok mal mülk yığmışlardır.²¹⁷

1721'de Afganların Safevî Devleti'ni zapt etmesinden sonra İran'da uzun bir süre kargaşa ve kaos yaşanmıştır. Zend, Afşar ve Kaşkay tayfaları hakimiyet uğrunda mücadele yaptıkları sırada Yukarı Baş ve Aşağı Baş kaçarları Mazendaren havalisi uğrunda birbirleriyle savaş yapmaktaydılar. Kaçarların aralarındaki bu kavga I. Şah Abbas'ın dönemine kadar gitmektedir.

Ağa Muhammed Han babasının ölümünden sonra 1762'de Kerim Han'ın gönderdiği küçük bir orduyla savaştı ve yaralandı. Yaralı halde yakalanarak Kerim Han'ın yanına gönderildi. Kaçar şahıyla ilgili tartışılan konulardan birisi de onun hadım edilmesidir. Bazı tarihi kaynaklara göre Ağa Muhammed bu savaşta kasığından aldığı yara sonucunda hadım olmuştur. Fakat bu rivayetlerin doğruluğu şüphelidir. Eğer bu savaş sonucunda hadım olmuş olsaydı Ağa Muhammed Han'ın çocuğu olması gerekirdi. Çünkü İran saray kültüründe şehzadeler çok erken yaşta çocuk sahibi

²¹⁴ Türk Ansiklopedisi, "Kaçarlar", Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1974, XXI, 86

²¹⁵ Cafer Ağazade, Seccad Hoseini, "Menabi-i Meşruiyet Hükümet Ağa Muhammed Han Kaçar" *Pejüheşgâh Ulûm İnsânî ve Mutâliât Ferhengî Sâl-i Heştom*, Sayı 2, Şomâre-ye Dovvom, Payız ve Zemistan 1396, s.172.

²¹⁶ Sümer "Ağa Muhammed Şah", DİA, I, 455.

²¹⁷ Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, s. 222.

oluyorlardı. 6-7 yaşlarında Adil Şah tarafından hadım edilmesi daha gerçeğe uygun görünmektedir.²¹⁸

1779'da Kerim Han Zend'in ölmesiyle Şiraz'dan 900 km uzaklıkta bulunan Esterabad'a kaçtı.²¹⁹ Mazenderan'dayken Şiraz'a gönderilen yıllık vergiyi ele geçirdi. Kendisine asker toplamak için bu hazineden yararlandı. Şahlığını ilan etti.²²⁰

Cafer Han Zend Kaçarlar karşısında aldığı ağır yenilgi sonrasında Cafer Han 1789'da zehirlenerek öldürüldü. Bundan sonra Ağa Muhammed Han Gilan'ı aldı ve kardeşi Murtaza Kulu Han'ı Esterabad'a hakim olarak atadı. Murtaza Kulu Han Zendlerle beraber olarak kardeşine karşı isyan etti. Kardeşine karşı başarılı olamayınca ilk önce Talış'a daha sonra II. Katerina'nın yanına sığındı. Ağa Muhammed'in Gürcistan seferinden sonra II. Katerina Ağa Muhammed Han'ı cezalandırmak istiyordu. Bunun için de Murtaza Kulu Han'a desteğini esirgemedi. II. Katerina İran'ı işgal etmek istiyordu. Eğer işgal olmazsa en azından İran şahını değiştirerek kendi adamı olan Murtaza Kulu Han'ın İran şahı olmasını istiyordu. II. Katerina'nın ölmesiyle Murtaza Kulu Han'ın saltanat mücadelesi son bulmuş oldu.²²¹

1790'lı yılların başlarında İran'ın büyük bir kısmı Ağa Muhammed Han'ın idaresi altındaydı. 1792'de güney Azerbaycan'ı birleştirmeye karar verdi. Sadık Han her ne kadar Kaçarlar karşı savaşsa da mağlup olarak Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ın yanına kaçtı. Daha sonra affedilerek ordu komutanlığı vazifesine getirildi.²²²

Rusya'nın I. Petro zamanından beri devam eden Hazar sahillerini işgal planı askıya alınmıştı. Rus İmparatorluğu gün geçtikçe yayılmaya ve genişlenmeye devam ediyordu. "*Böl ve yönet*" düşünce ve idari sistemine sahip olan Rus İmparatorluğu yeni bir düşünce sistemini de geliştirmeye başlamıştı. Bu sistemin ismi "*hâmilikti*." Rusya kendisini Osmanlı topraklarında yaşayan azınlık Hıristiyan halklarının koruyucusu ilan etmişti. Bu sistem sayesinde ilk önce Gürcistan Krallığı'yla 1783'te Georgiyevsk Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Rus İmparatorluğu Gürcistan'ı, Osmanlı ve İran saldırılarına karşı koruyacağına dair söz vermiş oldu. Ağa Muhammed İran'da oluşan iç

²¹⁸ Cl. **Huart**, "Ağa Muhammed Han", İA, İslam Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, II, s. 148.

²¹⁹ A. A. Şemim, s. 34.

²²⁰ Tahirzade, s. 17.

²²¹ Karadeniz, İran Tarihi, s. 238.

²²² Hasanzade, *XVII-XIX Asırlarda İran da Yaşamış Azerbaycanlı İçtimai-Siyasi Hadimler*, s.130.

karışıklıklarla uğraştığı bir dönemde böyle bir antlaşma imzalayan Gürcistan'a karşı açıktan bir baskı yapamıyordu. Kafkasya toprakları iki büyük imparatorluğun Osmanlı ve Rus Çarlığı'nın mücadele alanına giriyordu. 1788-1792 Rus-Osmanlı savaşından sonra Osmanlı'nın ağır mağlubiyetiyle 10 Ocak 1792'de imzalanan Yaş Antlaşması gereğince Osmanlı Devleti'nin, Gürcistan topraklarına sefer yapması engellenmiş oldu.²²³

1794'te Zend hanedanının son kalıntısı olan şehzade Lütf Ali Han'ın işkenceyle öldürülmesinden sonra Ağa Muhammed İran'ı Horasan bölgesi dışında birleştirmeyi başarmıştı. Kaçar şahı seleflerinin mirasına sahip çıkmak istiyordu. Kafkasya toprakları uğrunda yapılan egemenlik savaşında Kaçarlar da boy gösteriyordu. Bu nedenle de Kafkasya arazisi Rus-İran mücadelesine sahne olmaya başlıyordu.

Ağa Muhammed Han kendisini her zaman Safevî Devleti'nin devamı olarak görüyor ve Safevî Devleti'nin toprak bütünlüğünü sağlamadan şahlık tahtına oturmayacağını söylüyordu. Kuzey Azerbaycan hanlıklarına ve Gürcistan Krallığı'na mektuplar göndererek kendisine tabi olmalarını istiyordu. Bakü, Gence, Şeki ve Derbent Hanlıkları bu isteğe olumlu cevap verdiler. Diğer hanlıklar özellikle Karabağ Hanlığı ve Talış Hanlığı Ağa Muhammed'in isteğine şiddetle karşı çıkıyor ve kendi aralarında Kaçar'a karşı ittifak kurmak istiyorlardı.²²⁴

Ağa Muhammed yaklaşmakta olan Rus tehlikesini gördüğü için bir an önce Kafkasya ve Kuzey Azerbaycan topraklarını birleştirmek istiyordu. 1795'te²²⁵ Kafkasya seferi düzenledi. Önceliği kendisine tabi olmak istemeyen hanlıkları itaat altına almak ve Rusya ile iş birliği yapan Karabağlı İbrahim Halil Han'ı cezalandırmaktı. Bunun için Şuşi Kalesini ele geçirmesi gerekiyordu. 33 günlük muhasara sonrasında istediği sonucu alamayan Ağa Muhammed Han Şuşi Kalesinde küçük bir garnizon bırakarak askerlerinin gözünde bu mağlubiyeti unutturmak ve Gürcistan'ı fethetmek için ordusuyla beraber Tiflis'e doğru yola çıktı. Ağa Muhammed 1795'te Tiflis'in fethinden sonra aynı Nadir Şah gibi Mugan'da kendisini İran şahı ilan etti. Fakat taç giyme törenini 1796'da Tahran'da gerçekleştirdi. Kaçar şahı hükümdarlık merasiminde Nadir

²²³ Kemal **Beydilli**, "Yaş Antlaşması", DİA, İstanbul 2013, XLIII, 343-347.

²²⁴ Mirza Yusuf **Karabaği**, *Tarih-i Safi*, Karabağnamlere, II, s. 33.

²²⁵ Bazı kaynaklar bu seferin 1794 olarak kayıt etmektedir. Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1924)*, s. 240; Sümer, "Ağa Muhammed Şah", DİA, I, 456.

Şah'ın giymiş olduğu tacı giymedi ve bunun yerine kendisi için altın, inci ve zümrütlerden oluşan özel bir taç yaptırdı. Tacın ağırlığının 4,5 kilogram olduğu yazılmaktadır.²²⁶ Erdebil'de Şeyh Safi makberinde bulunan, Safevîler için kutsallık arz eden ve Safevî şahlarının kuşandığı kılıcı kuşandı.²²⁷

Kaçar güçlü bir imparatorluk kurma yolunda emin adımlarla ilerliyordu. Önünde siyasi bir gücü olmayan Nadir Şah'ın torunu Şahrüh Şah kalmıştı. Kerim Han İran'daki bütün siyasi rakiplerini ortadan kaldırdığı zaman Nadir Şah'a olan saygısından dolayı Şahrüh'a dokunmadı. Ağa Muhammed Kaçar ise mukaddes bölgeleri ziyaret etme amacıyla Meşhet'e gitti. Ağa Muhammed'in geldiğini gören Şahrüh kendisi bizzat karşılamaya çıktı. Ağa Muhammed Şahrüh'dan dedesi Nadir Şah'ın Hindistan seferinde zamanı ele geçirmiş olduğu hazinenin yerini söylemesini ve ayrıca İmam Rıza makberinin gelirini vermesini istedi. İlk önce hazinenin yerini söylemeyen Şahrüh daha fazla işkencelere dayanamayarak hazinenin yerini söyledi. Maruz kaldığı işkenceler sonucu vefat etti. Böylelikle Nadir Şah'ın kurmuş olduğu güçlü imparatorluğun son Afşar şahının da ölmesiyle Afşarlar hanedanı tarih sahnesinden silindi.²²⁸

Ağa Muhammed Han 1796'da hakimiyete gelmesiyle Kaçarların kendi aralarındaki mücadeleye son verdi. Aralarındaki kan davalarını ortadan kaldırarak iki büyük Kaçar kabilesini birleştirdi. Ağa Muhammed Han saltanata giden yolda Türkmenlerin ve Kaçarların siyasi ve iktisadi gücünden yararlandı.²²⁹

Ağa Muhammed Han'ın en büyük arzusu kendinden sonra geride güçlü bir imparatorluk bırakmaktı. Bunun için bazen çok acımasız kararlar almak zorunda kalmıştır. Hatta kendisine yardım etmiş olan Esterabad Türkmenlerini daha sonraki itaatsizliklerinden dolayı çok ağır bir şekilde cezalandırmıştır.²³⁰

İran'ın siyasi birliğini sağladıktan sonra yarım kalan işini tamamlamak için 1797'de ikinci kez Kafkasya'ya sefer düzenledi. Bu seferin asıl amacı Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ı tamamen ortadan kaldırmaktı. Halkın ağır vergilerden dolayı fakirleşmesi, yoksulluk, açlık ve Kaçar ordusunun art arda gelen saldırıları sonucunda

²²⁶ Tahirzade, s. 32

²²⁷ Ağazade, Hoseini, s. 172.

²²⁸ Furûghî, s.37.

²²⁹ ELEKBEROV Faig, "Azerbaycan Türklerinin Son İmpiriyası: Kaçarlar Devleti", **Türküstan**, 23-29 Ağustos 2016.

²³⁰ A. Rızaî, IV, 82.

Şuşi Kalesi Kaçar ordusuna karşı direnemedi ve teslim oldu. İbrahim Halil Han Dağıstan'a kaçtı. Ağa Muhammed Han Gürcistan'ı da kendi topraklarına katmak istiyordu. Bunun için tekrar Gürcistan seferi yapacağı sırada daha önce yapmış oldukları yanlışlıklarından dolayı idam hükmü vermiş olduğu üç kişi Sadık Gürci, Hedad İsfahani ve Abbas Mezandarani tarafından 1797 senesinde gece yatağındaiken suikast sonucu öldürüldü.²³¹

2.1.2. Çocukluğu

Ağa Muhammed Han'ın Çocukluğu ile ilgili pek fazla bilgi mevcut değildir. Çocukluğunu annesinin yanında geçirmiştir. Bu dönemde okuma yazmayı öğrenmiş hatta Kuran-ı Kerim'i dahi ezberlemiştir. Adil Şah, Muhammed Hasan'a kızgınlığından dolayı Esterabad'a baskın yaptığı sırada rehin aldığı Ağa Muhammed Han'ı hadım ettirdi. Adil Şah'ın ölümünden sonra Ağa Muhammed Han babasının yanına geri döndü.²³²

2.1.3. Hadım olması

Ağa Muhammed'in hadım olmasıyla ilgili üç farklı rivayet vardır.

En muteber rivayete göre Adil Şah hükümdar olduğu zaman Azerbaycan'da olan kardeşi İbrahim, Adil Şah'a karşı isyan etmişti. Adil Şah kardeşinin isyanını bastırmak için yola koyuldu. Adil Şah bazı nedenlerden dolayı Muhammed Hasan Han'a kızgındı. Bundan dolayı yol üzerinde bulunan Esterabad Kalesine saldırdı. Muhammed Hasan Han Adil Şah'ın korkusundan Türkmenlere sığındı. Ailesi Esterabad'ta kaldı. Muhammed Hasan Han'ı yakalayamayan Adil Şah yedi-sekiz yaşlarında bulunan Ağa Muhammed Han'ı yakalayıp hadım ettirdi.²³³

Adil Şah'ın Muhammed Hasan Han'ın her iki oğlunu da esir aldığı halde neden sadece Ağa Muhammed Han'ı hadım ettirdiğiyle ilgili Ağa Muhammed Han kendi hatıratında: *“Adil Şah'ın sarayında çocuklar ile birlikte oynuyorduk. Oyun zamanı herkesin korktuğu lala bizim yanımıza geldi. Çocuklar korkudan her yana dağıldılar. Lala*

²³¹ Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, “Ağa Muhammed Han Kaçar” maddesi, C, I, Bakü 1976, s. 94.

²³² A. A. Şemim, s. 25

²³³ Sümer, “Ağa Muhammed Şah”, DİA, I, 455; Yasin İpek, *İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı Babilik ve Bahailik*, Ekim Yay. İstanbul 2010, s. 12; A. A. Şemim, s. 24; Furûghi, s.38.

benden sordu: “Diğerleri neredeler?” diye sordu. Ben: “*korkudan kaçtılar*” dedim. Lala: “*Sen korkmuyor musun?*” diye tekrar sordu. Ben cevap verdim: “*Padişahlar asla korkmazlar.*” Lala “*Sen kimsin?*” Ben lalaya cevap verdim. “*Ben Kaçar obasının başçısı Muhammed Hasan Han’ın oğluyum.*” Bizim lalaya olan bu konuşmamızı Adil Şah duydu. Benim bu konuşmamdan dolayı çok rahatsız oldu. Beni öldürtmedi ama hadım etti” dedi.²³⁴

Bu konuyla ilgili ikinci bir rivayete göre ise Ağa Muhammed Han’ı, Zeki Han Zend hadım ettirdi. Rivayete göre Ağa Muhammed Han Zeki Han’ın kızıyla nişanlanıyor. Ağa Muhammed Han düğün arifesinde Zeki Han’ın kızıyla beraber oluyor. Zeki Han bu büyük günahı kendisine karşı bir hakaret olarak kabul ediyor. Ağa Muhammed’i çok ağır bir şekilde cezalandırıyor. Annesi Ceyran Hanımın bütün yalvarışlarına bakmayarak Zeki Han, Ağa Muhammedi hadım ettiriyor. Muhammed Hasan Han, Kerim Han Zendle yapmış olduğu son savaşta ailesiyle beraber katılmıştı.. Muhammed Hasan Han savaşta mağlup olup kaçtığı zaman oğlu ve karısı Zendlere esir düşüyor. Ağa Muhammed Han ve annesi Tahran’da olduğu vakit babasının kafası kesilerek Tahran’a Kerim Han Zend’e gönderilmişti. Ceyran Hanım kocasının kesik başını gördüğü zaman oğluna babasının intikamını alması için Kuran’a ve kılıca yemin ettirdi. Zend hanedanının tamamen ortadan kaldırmasını hatta kundakta olan çocuklara bile merhamet etmemesini istedi. Ağa Muhammed ise daha sonra annesinin bu isteğini yerine getirmiştir.²³⁵

Kerim Han’ın kabrini açtırarak kemiklerini çıkardı.²³⁶ Kemiklerini bir torbaya doldurarak kendisiyle birlikte savaşlara götürdü. En sonunda kemikleri giriş kapısına gömdü. Kendince Kerim Han’dan babasının intikamını almış oldu. Ancak çok gariptir ki kendisini hadım ettiğini söyleyen Adil Şah’a karşı hiçbir şey yapmamıştır.²³⁷

Hadım olmasıyla ilgili anlatılan en son rivayet ise şöyledir: Muhammed Hasan Han’ın öldürülmesinden sonra Ağa Muhammed Han, Kerim Han’a karşı gerilla savaşları veriyordu. Kaçarlardan ve Türkmenlerden ordu toplayarak Zendlere karşı savaşıyordu. 1762’de Kerim Han Zend Ağa Muhammed Han’a karşı 4.000 kişilik ordu

²³⁴ Penahi, *Ağa Muhammed Han Kacar*, s. 103-104; Pakrevan, *Ağa Muhammed Han Kacar*, s. 33-34.

²³⁵ Penahi, *Ağa Muhammed Han Kacar*, s. 105.

²³⁶ P. Avery, *Tarih-i İran (Devre-i Afşar, Zend ve Kacar)*, XI, 165.

²³⁷ Penahi, *Ağa Muhammed Han Kacar*, s.197.

gönderdi. Gün boyu devam eden savaşta Ağa Muhammed Han vücudunun muhtelif yerlerinden ve kasık bölgesinden ağır yara aldı. Fakat yine de bu muhasarayı yarararak kurtulmayı başardı. Necef'te yakalanarak Kerim Han'a gönderildi. Bu savaştan sonra aldığı yaralardan dolayı Ağa Muhammed Han'ın yüzü değişmeye başladı. Kerim Han, Ağa Muhammed Han'ın almış olduğu bu yaralardan dolayı hadım olduğunu öğrendikten sonra onu öldürmekten vazgeçti. Ağa Muhammed Han, Kerim Han Zend'in sarayında 16 yıl esir yahut “*fahri misafir*” olarak yaşamaya başladı.²³⁸ Hadımlığı onu gaddar bir kişilik sahibi yaptı. Çocukken yaşamış olduğu maddi sıkıntılar ve zorluklar onu cimri yaptı.²³⁹

2.1.4. Esirlik Dönemi.

Kerim Han'ın Ağa Muhammed Han'ı öldürmemesinin en önemli sebebi o dönemde İran kültüründe hadım olan kişilerin hiçbir değerinin olmamasıdır. Hanların hadım olan bir kişiyi öldürmeleri veyahut kör etmeleri hanlar için büyük bir utanç kaynağıydı. Kerim Han Zend-Kaçar mücadelesini ortadan kaldırmak için ayrıca Muhammed Hasan Han'ın diğer erkek çocuklarını da öldürtmedi.²⁴⁰

Ağa Muhammed Han ilk tahsilini annesi Ceyran Hanım'ın yanında almıştı. Kuran-ı Kerim'i annesinin yanında kaldığı zaman ezberlemişti. Daha sonra babasıyla beraber savaflara katılmaya başladı. 13 yaşına geldiği zaman ata binmesini, kılıç kullanmasını ve ok atmasını öğrenmişti. Babasının askerleri içerisinde sayılı okçular arasına girmeyi başarmıştı.²⁴¹ Ağa Muhammed Han kendi dönemi için pek de haiz olunmayan ilme, bilgiye ve kültüre sahipti. Uzun süren esirlik döneminde disiplini kendisi için düstur etmişti. İlim, spor ve avcılığa ilgi gösteriyor ve her zaman yapmaya çalışıyordu.

Tahran'da Kerim Han'ın yanında esir olduğu dönemde Şeyh Ali Tecrim'den dini ilimleri talim etmiştir. En büyük ilgisi felsefe ve din tarihine olmuştur. En çok sevdiği ve her zaman mütalaa ettiği eserlerden birisi XII. yüzyılda yaşamış İbn Tüfeyl'in “*Hayy ibn Yakzan*” isimli felsefi romanıydı. İslam dininin temellerini çok derinden öğrenmişti. Kardeşi Rıza Kulu Han tarafından Bendpey'de ev hapsinde olduğu

²³⁸ Tahirzade, s. 15-16.

²³⁹ A. A. Şemim, s. 33.

²⁴⁰ A. A. Şemim, s. 30.

²⁴¹ Ferşad Ferşabafi **Ebrişemi**, *Kacar Der Gozar-i Tesvir*, Tahran 1352, s. 8.

dönem Kuran-ı Kerim tefsirini yazmaya başlamıştı. Fakat yazmaya başladığı tefsiri bitirememiş yazdığı kısımlar da günümüze kadar ulaşamamıştır.²⁴² Kerim Han'ın sarayında kaldığı dönemlerde kendisini ilme vererek bu yönde önemli yol kat etmiştir. Ağa Muhammed, Kerim Han'ın sarayında kısa süre içerisinde ilmini ve yeteneklerini göstermeye başlamıştı. Kerim Han'ın sarayında ilmi sayesinde Şahname'nin efsane karakterlerinden olan Turan kralı Efrasiyab'ın (Afrasiyab) meşhur veziri ve pehlivanı olan “*Kihar Piran*” ismiyle tanınmaya başlamıştı.²⁴³

Kerim Han devlet işleri konusunda Ağa Muhammed'le meşveret yapıyordu. Kardeşi Hüseyin Kulu Han Damgan'da isyan ettiği zaman Kerim Han bu isyanı bastırmak için Ağa Muhammed'i görevlendirmek istiyordu. Lakin Kerim Han'ın emirleri ve vezirleri bunun büyük bir hata olacağını ve çok tehlikeli sonuçların ortaya çıkacağını anlattılar. Kerim Han bu isteğinden vazgeçmiştir. Daha sonra şah olduğu dönem Ağa Muhammed Han bu olayı hatırlamış ve yanında bulunan yarenlerine: “*Eğer o zaman Kerim Han kardeşimin isyanını bastırmak için beni görevlendirseydi ben de kardeşimle beraber Kerim Han'a karşı isyan edecektim. Kerim Han her ikimizi de öldürtecekti*” demiştir.

Okumayı her zaman seviyordu. Savaş sırasında kendisiyle beraber kütüphanesini de taşıyordu. Esirlik döneminde elde ettiği kitap okuma alışkanlığını hiçbir zaman terk etmedi. Hatta öldürüleceği güne kadar kitap okuma alışkanlığından vazgeçmemiştir. Her ne kadar merhametsizliği ve acımasızlığıyla meşhur olmuş olsa da ibadetine, dini ritüellere çok düşkün birisiydi. Namazları aksatmaz, çoğu zaman gece namazlarını dahi kılar ve Şii mezhep inancının gereklerini yerine getirirdi.²⁴⁴

Ağa Muhammed görünüş itibarıyla samimi Müslüman portresi çizmekteydi. Bir gece rüyasında ulema elbisesi giymiş bir kişinin kendisine nüfuz ettiğini o günden sonra içinde hükümdarlık ateşinin yanmaya başladığını ve devlet işlerini eline almaya çalıştığını söylemiştir.²⁴⁵

²⁴² Tahirzade, s. 16.

²⁴³ Penahi, *Ağa Muhammed Han Kacar*, s. 64.

²⁴⁴ Malcolm, *Tarih-i İran*, s. 647.

²⁴⁵ Yılmaz **Karadeniz**, *İran (1795-1925) İdari, Askeri, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler*, Selenge Yay. İstanbul 2013, s. 105.

Muhammed Hasan Han Kaçar'ın öldürülmesinden yaklaşık dört sene sonra Ağa Muhammed Han, Hüseyin Kulu (Cihansuz) Han ve Murtaza Kulu Zend sarayına gelerek Gürgan'a yerleşmek için izin aldılar. Kerim Han Kaçar beyzadelerine çok iyi davrandı. Ağa Muhammed Han'ın kız kardeşiyle (bazı rivayetlerde halası olarak geçmektedir)²⁴⁶ evlendi. Kardeşi Hüseyin Kulu Han'ı Damgan'a vali tayin etti. Diğer kardeşi Murtaza Kulu Han'ı ise ona yardımcı olarak tayin etti. Geride kalan kardeşleri ve annesi Ceyran Hanım'ın da Gürgan'da yaşamasına izin verdi.

Hüseyin Kulu Han, Kerim Han'a karşı isyan ettiği zaman küçük oğlu Feth Ali (Baba Han) Kerim Han'ın sarayında amcası Ağa Muhammed Han'la birlikte esir olarak kalmaktaydı. Hüseyin Kulu Han, Kerim Han tarafından tayin edilen Mazenderan hakimi Mehdi Han Sevadkhuni'yi öldürdükten sonra Kerim Han, Hüseyin Kulu Han'ın oğlu Feth Ali'yi huzuruna çağırdı. Ondan babası hakkında bilgi almak istiyordu. Feth Ali Han bütün yapacağı işleri, Kerim Han'la nasıl konuşması ve ne yapması gerektiğini amcasından öğreniyordu. Amcası gelecek Kaçar şahının fikir hocası, manevi babası ve müşidi idi. Kerim Han, Feth Ali'yi çağırılmadan önce Ağa Muhammed her şeyi Feth Ali Han'a öğretmişti. Vekil ne soruysa Feth Ali önceden kendisine öğretilmiş cevapları verdi. Sonunda Kerim bir süre sustuktan sonra yüzünü hanımına (aynı zamanda Ağa Muhammed'in halası veyahut kız kardeşi) döndü ve yüksek sesle gülererek şunları söyledi: “*Dün akşam bu sözlerin hepsini **Kihar Piran** ona öğretmiştir.*”²⁴⁷

2.2. Ağa Muhammed Han'ın Siyasi Faaliyeti.

Kerim Han Zend saltanatının son yıllarında Osmanlı Devleti'yle savaş halindeydi. Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak arayışındaydı. 1768-1774 Rus-Osmanlı savaşı bitmesine (1774) rağmen aralarındaki sorunlar bir türlü son bulmuyordu. Her iki devlet de birbirlerine karşı savaş için teyakkuzdaydı. Kerim Han Zend bu karışıklıktan sonuna kadar yararlanmak istiyordu. 1778'de II. Katerina ile bir antlaşma imzaladı. Antlaşmaya göre Rusya Rumeli'den İran da Anadolu'dan Osmanlı'ya saldırıya geçeceklerdi. Ancak Kerim Han Zend'in ölümüyle bu antlaşma ilga olundu. Kerim

²⁴⁶ M. H. Asaf, s. 361.

²⁴⁷ M. H. Asaf, s. 360-361.

Han'dan sonra Zend hanedanı kendi iç karşılıklarından dolayı Osmanlı'ya saldıramadı.²⁴⁸

Kerim Han'dan sonra merkezi gücü elinde tutan Ali Murad Han, Rusya ile yakınlaşmaya çalışıyordu. İran'da kendi nüfuzunu sağlamlaştırmak için Rusya'nın lehine anlaşmak istiyordu. I. Petro'nun 1722-1735 yılları arasında ele geçirdiği yerleri Karadağ, Karabağ, Nahçıvan ve Revan bölgelerini tekrar Rusya'ya bırakmak istiyordu. Bunun karşılığında Rusya hükümetinden kendisini İran şahı olarak tanımasını ve düşmanlarına karşı yardım etmesini talep ediyordu. Rusya eğer Osmanlı Devleti ile herhangi bir savaş olursa İran'ın kendi safında yer almasını istiyordu. 1783'te Rusya ve Gürcistan arasında Georgiyevsk Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre Rusya, Gürcistan'ı kendi himayesi altına almıştı. Rusya, İran'ın ve Osmanlı'nın saldırılarına karşı Gürcistan'ı korumayı üstlenmişti. Rusya Ali Murad Han'dan Gürcistan'ın İran'dan ayrıldığını resmen kabul etmesini istiyordu.²⁴⁹

Osmanlı Devleti Rusya ile 1774'te imzalamış olduğu Küçük Kaynarca Antlaşması gereğince Rusya ile barışı bozacak herhangi bir adım atmak istemiyordu. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Kuzey Azerbaycan hanlıklarının Rusya'ya karşı kendi aralarında birleşmelerini istiyordu. Osmanlı, İran'ın gizli olarak Rusya ile anlaşmış olduğunu biliyordu.²⁵⁰

Ali Murad Han'ın bu kararı almasında en önemli etken İran'da Ağa Muhammed Han'ın siyasi gücünün gün geçtikçe kuvvetlenmesi ve Kuzey Azerbaycan'daki Kuba Hanı Feth Ali Han'ın Kuzey Azerbaycan topraklarını birleştirmek istemesinden dolayıldı. Rusya ilk önce bu antlaşmaya çok sıcak bakıyordu. G.A. Potyomkin, II. Katerina'dan "*Revan Hanlığı*" olarak orada "*Albanya Guberniyası*" kurulmasını istiyordu.²⁵¹

II: Katerina tarafından Graf Alehander Bezborodko kuzey ve güney Azerbaycan topraklarını Rusya ve İran (Zend hanedanı) arasında bölüştürülmesi ve iki devlet arasında siyasi antlaşmalar sağlamak için görevlendirilmişti. Ali Murad Han hiçbir yetkisi ve hakkı olmadığı halde hakimiyetini sağlamlaştırmak için Kuzey Azerbaycan

²⁴⁸ İbrahim **Timurî**, *Tarih-i Siyasi İran Der Dövre-i Kacar*, Tahran 1392, I, s. 194.

²⁴⁹ Timurî, I, 195.

²⁵⁰ Timurî, I, 95.

²⁵¹ Mustafazade, *XVII. Yüzcillik XIX. Yüzcilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri*, s. 90.

topraklarını Rusya'ya peşkeş çekiyordu. II. Katerina, yine de temkinli davranarak Ali Murad Han'ın yapmış olduğu taht mücadelesinin sonunu görmek istiyordu. Ali Murad Han'ın, Ağa Muhammed Han'a yenilmesi, Fransa'nın araya girmesi ve Ali Murad Han'ın 1785'te ölmesiyle Azerbaycan'ın Rusya ve İran (Zend hanedanı) arasında bölüştürülmesi geçici olarak ertelenmiş oldu.²⁵²

2.3. Ağa Muhammed Han'ın Kardeşleriyle Saltanat Mücadelesi.

Kerim Han öldükten sonra Ağa Muhammed Han ilk önce Tahran'a gitmişti. O Gürgan ve Mazenderan'a ordu göndermeye hazırlanıyordu. Kardeşi Murtaza Kulu Han kendisinden önce Gürgan'a gelmiş ve orayı kendi idaresi altına almıştı. Daha sonra kardeşine elçi göndererek "*Gürgan benimdir, Mazenderan'ı fethettim. Hiç kimsenin hakkı yoktur ki bu yere gelerek hak iddia etsin. Bir vilayette iki idareci olmaz*" dedi Murtaza Kulu Han Ağa Muhammed Hanı Gürgan'a girmesini engellemek için kardeşi Mustafa Kulu Han'ı onun üzerine gönderdi. Ağa Muhammed Han'ın diğer kardeşi Rıza Kulu Han Murtaza Kulu Han'la ittifak ederek ağabeyleri olan Ağa Muhammed Han'a karşı isyan ettiler. Ağa Muhammed'in yanında bulunan ve her zaman kendisine sadık olan Cafer Kulu Han'ı kardeşlerinin isyanını bastırmak için üzerlerine gönderdi. Kardeşler Cafer Kulu Han'la baş edemeyeceklerini anladıkları için Murtaza Kulu Han Gürgan'a, Rıza Kulu Han Babil'e gittiler. Ortada yalnız kalan Mustafa Kulu Han Ağa Muhammed'e tabi olmak zorunda kaldı.²⁵³

Gilan hakimi Hidayet Han, Ağa Muhammed'e vergi vermeyi kabul etmedi. Bunun üzerine Kaçar Han'ı Gilan sorununu ortadan kaldırmak için kardeşleri Cafer Kulu ve Mustafa Kulu Han'ı Hidayet Han üzerine gönderdi. Cafer Kulu Han'ın yokluğundan haberdar olan Rıza Kulu Han ordusuyla Babil'e gelerek Ağa Muhammed'i ve yeğeni Feth Ali (Baba) Han'ı esir aldı.²⁵⁴ Hadım olduğu için kardeşine herhangi bir zarar vermedi. Sadece ev hapsinde tuttu. Cafer Kulu ve Mustafa Kulu Han ağabeyleri Rıza Kulu Han tarafından esir alındığı haberini aldıktan sonra Gilan muhasarasını yarım bırakarak hızlı bir şekilde Ağa Muhammed'i ev hapsinden kurtarmaya çalıştılar.²⁵⁵ Cafer Kulu Han'dan korkan Rıza Kulu Han Meşhet'e Şahruh'un yanına giderek orada

²⁵² Mustafazade, *XVII. Yüzyillik XIX. Yüzyilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri*, s.90-91.

²⁵³ <http://porsemannews.ir/News.aspx?code=348>

²⁵⁴ P. Avery, *Tarih-i İran (Devre-i Afşar, Zend ve Kacar)*, XI, 153.

²⁵⁵ Hasanzade, *XVII-XIX Asırlarda İran'da Yaşamış Azerbaycanlı İçtimai-Siyasi Hadimler*, s.124.

vefat etmiştir.²⁵⁶ Tarihçi Mehdi Bamdad'a göre Rıza Kulu Han Ağa Muhammed Han tarafından öldürülmüştür.²⁵⁷

Ağa Muhammed Han, kardeşleri içerisinde en fazla Murtaza Kulu Han'la taht uğrunda mücadele etmek zorunda kalmıştır. Kendisine itaatkar gibi görünse de asla tam manasıyla itaat etmedi. Rıza Kulu Han'dan sonra Sari şehrini muhasaraya alarak fethetti. Ağabeyi tarafından gönderilen ordu karşısında mağlup olduktan sonra tekrar Ağa Muhammed'in yanına giderek bağışlanmasını istedi. Ağa Muhammed kardeşine karşı şefkatli davranarak Esterabad'ın idareciliğini verdi.²⁵⁸ Murtaza Kulu Han, Ağa Muhammed'in bunca iyiliğine rağmen Ali Murad Han Zend'in oğlu Veys'le ittifak ederek ağabeyine karşı yine isyan etti ve yeniden ederek saltanat mücadelesine girişti. Ağa Muhammed Han tarafından yenilen Murtaza Kulu Han Bakü, Karabağ ve Talış'a giderek ordu toplamış ve 1787'de Talış hanı Mustafa Han'la beraber 7.000 kişilik bir orduyla ağabeyinin kendisine karşı gönderdiği orduyu mağlup ederek Gilan'ı ele geçirdi. Her zaman ağabeyine sadık olan meşhur Kaçar komutanı Cafer Kulu Han'ın vasıtasıyla Ağa Muhammed Han Murtaza Kulu Han'ı mağlup etmiştir. Murtaza Kulu Han bu dönemde ittifak arayışı içerisine düşmüştür. Murtaza Kulu Han II. Katerina'nın İran'a saldırması için onu teşvik etmeye çalışıyordu. Murtaza Kulu Han Gilan'ı ele geçirdi. Ağa Muhammed Han kardeşi Cafer Kulu Han'ı Murtaza Kulu Han isyanını bastırmak için gönderdi. Savaşı kaybeden Murtaza Kulu Han Rusya'ya gitti ve bir daha İran'a geri dönemedi.²⁵⁹ II. Katerina da İran'ın düşmüş olduğu iç karışıklıklardan yararlanarak bu toprakları kendi egemenliği altına almak ve Ağa Muhammed'i Gürcistan üzerine yapmış olduğu seferden dolayı cezalandırmak istiyordu. İran, Rusya tarafından işgal edilmez ise Ağa Muhammed Han her zaman Rusya'nın menfaatlerine en büyük engel olmaya devam edecekti. II. Katerina, Ağa Muhammed'in yerine her zaman kendisine bağlı olan Murtaza Kulu Han'ı geçirmeyi düşünüyordu. Ancak Rusya'nın Lehistan ve Osmanlıyla yapmış olduğu savaşlar II. Katerina'nın İran üzerine kurmuş olduğu planları hayata geçirmesine mani oldu.²⁶⁰

²⁵⁶ Tahirzade, s.18; Karadeniz, s. 237.

²⁵⁷ Hasanzade, *XVII.-XIX Asırlarda İran'da Yaşamış Azerbaycanlı İçtimai-Siyasi Hadimler*, ss.124-127.

²⁵⁸ Hasanzade, *XVII.-XIX Asırlarda İran'da Yaşamış Azerbaycanlı İçtimai-Siyasi Hadimler*, s. 118.

²⁵⁹ Hüseyin **Baybûrdî**, *Tarih-i Penahandegan İran*, Tahran 1349, s. 59; Hicâzî, s.147.

²⁶⁰ Teymuri, I, s. 205.

John Malcom “*Tarih-i İran*” isimli kitabında şunları söylemektedir: “Eğer II. Katerina yaşasaydı, büyük ihtimalle Ağa Muhammed’in yerine Murtaza Kulu Han’ı yahut diğer kardeşlerinden birisini İran Devletinin başına geçirecekti.”²⁶¹ II. Katerina’nın komutanlarıyla olan gönül ilişkileri meşhurdur. Hatta İran halkı arasında II. Katerina ve Murtaza Kulu Han arasında yakınlaşma olduğuna dair dedikodular da ortaya çıkmıştır.²⁶²

II. Katerina’nın 1796’da ölümüyle yerine oğlu I. Pavel (1796-1801) Rus Çarı oldu. I. Pavel annesinin izlemiş olduğu tecavüzkar siyasetin aksini yaparak Kafkasya’ya gönderilmiş olan Rus askerlerini geri çağırttı. Böylece Murtaza Kulu Han’ın İran tahtına sahip olma hayalleri bitiverdi. 1797’de Rusya’da vefat etti.²⁶³ Murtaza Kulu Han’ın oğulları kendisinden sonra Feth Ali Şah’a ve Abbas Mirza’ya hizmet etmişlerdir.²⁶⁴

Ağa Muhammed Han diğer kardeşi Mustafa Kulu Han’ı kör ettirerek etkisiz hale getirdi. Cafer Kulu Han ise her zaman ağabeyine sadık kalarak ağabeyinin sağ kolu olmuştu. Kardeşleri isyan ettikleri vakit Cafer Kulu her zaman Ağa Muhammed Han’ın yanında yer almıştır. Ağa Muhammed’in şah olmasında iki büyük etken vardı. Bunlardan birisi Cafer Kulu Han’ın kılıcı diğeri de Hacı İbrahim Gilanteri’nin siyasetteki kıvrak manevraları olmuştur. Cafer Kulu Han’ın Kaçar Devletinin kurulma aşamasında iki büyük hizmeti olmuştur. Bunlardan birincisi Ağa Muhammed’in kardeşleriyle yapmış olduğu saltanat mücadelesinde her zaman ağabeyinin yanında yer alarak kardeşlerini ve diğer düşmanları mağlup etmiştir. İkincisi ise uzun süredir devam eden Yukarı Baş ve Aşağı Baş Kaçar obalarının kavgasına son vererek her iki obayı birleştirmeyi başarmıştır.²⁶⁵ Ağa Muhammed Han’ın kendisinin çocuğu olmadığı için yerine yeğeni Feth Ali (Baba) Han’ı veliaht tayin etmiştir.²⁶⁶

Cafer Kulu Han Ağa Muhammed Han’dan İsfahan’a vali olarak tayin edilmesini talep etti. Kaçar Han’ı Cafer Kulu Han’ın da gelecekte yeni bir Mustafa Kulu Han vakası olmaması için teklifini reddederek onu Mazenderan’a gönderdi. Ağa Muhammed Han artık Cafer Kulu Han’ı zapt edemeyeceğini anlıyordu. Cafer Kulu Han’ın varlığını

²⁶¹ Teymuri, I, s. 209.

²⁶² Teymuri, I, s. 208.

²⁶³ Abbas İkbâl Aştiyâni, *Tarih-i İran Pes Ez İslam*, Tahran 1378, 651-652; Baybûrdî, s. 59

²⁶⁴ Cengizoglu, *Kaçarlar ve Kaçar Köyü*, s. 334.

²⁶⁵ Hasanzade, *XVII.-XIX Asırlarda İran’da Yaşamış Azerbaycanlı İçtimai-Siyasi Hadimler*, s. 121.

²⁶⁶ Malcom, s. 26.

kendisinden sonraki Kaçar Devleti'nin geleceği için bir tehdit sayıyordu. Çok iyi biliyordu ki Cafer Han yapmış olduğu bunca hizmetten sonra karşılığında hakimiyete ortak olmak isteyecekti. Çok sevdiği yeğeninin Cafer Kulu Han karşısında başarılı olamayacağını biliyordu. Çünkü Cafer Kulu Han Türkmen obaları arasında çok büyük nüfuzla sahipti. Veliahdı kendisinden sonra öldürülecek ya da kör edilecekti. Ağa Muhammed elbette bunların hiçbirisine razı olamazdı. Yapmış olduğu bunca iyiliğin karşısında kurmuş olduğu devletin parçalanmaması için Cafer Kulu Han'ı ortadan kaldırmaya karar verdi. Ağa Muhammed Han çok iyi biliyordu ki üvey kardeşi Cafer Kulu Han hiçbir zaman Feth Ali Han'a tabi olmayacaktı. Ağa Muhammed Han bundan dolayı birkaç defa Cafer Kulu Han'ı Tahran'a çağırtdı. Cafer Kulu Han ağabeyine eskisi kadar güvenmediğinden dolayı davetine icabet etmedi. Cafer Kulu Han'ın yapmış olduğu bu hareket Kaçar hanının kafasındaki şüpheleri haklı çıkarmaya başlamıştı. Ağa Muhammed Han, Cafer Kulu Han'ın annesinin yanına giderek onu kendine inandırdı. Annesinden oğluna mektup yazarak Tahran'a çağırmasını istedi. Ona *“Cafer Kulu Han'ı bir geceden fazla yanımda tutmayacağım ona İsfahan'ın idareciliğini vereceğim. Sadece eski günlerdeki gibi olmak istiyorum, aramızdaki bütün sorunları halledelim”* dedi. Cafer Kulu Han'ın annesi Ağa Muhammed'in vermiş olduğu güvenceye inanarak oğlunu abisiyle görüşmeye çağırdı. Cafer Kulu Han Tahran'a ağabeyinin yanına geldi. Ağa Muhammed Han hiçbir şey olmamış gibi kardeşini karşıladı. Ona hürmette kusur etmedi. Gideceği zaman ise kardeşine Feth Ali Han'ın yeni yaptırmış olduğu sarayı görüp öyle gitmesini istedi. Gittiği zaman sarayın kapısında gizlenmiş olan suikastçılar tarafından öldürülerek katledildi. Ağa Muhammed Han, Feth Ali Hana taraf yüzünü çevirerek ve ağlayarak: *“Benden sonra kolay ve rahat padişahlık yapasın diye ben en iyi ve en yiğit kardeşimi öldürdüm. Eğer o sağ olsaydı sen hiç bir zaman şah olamayacaktın”* dedi. Daha sonra vermiş olduğu sözü hatırlayarak kardeşinin cenazesini Tahran'dan çıkartmalarını emretti.²⁶⁷

Ağa Muhammed Han'ın ölümünden sonra sadece küçük kardeşi Ali Kulu Han hayatta kalmıştı. Onun hayatta kalmasıyla ilgili tarihçi Dövle Sepher şöyle rivayet etmektedir: *“Kardeşlerinin ölümünden sonra Ali Kulu Han, Ağa Muhammed Han'ın öldürülme korkusuyla sarayına gitmedi. Bunu duyan ağabeyi Ali Kulu Han'a mektup yazarak kendisinden neden korktuğunu soruyordu. Diğer kardeşlerim her zaman*

²⁶⁷ Pakrevan, ss. 244-251.

benden korkarak uzak durdular çünkü onlar benim erkek kardeşlerimdi. Ama senin korkmana hiç gerek yok çünkü sen benim kız kardeşimsin. Kız kardeşin ağabeyinden korkması hiç reva mıdır?” dedi. Ağa Muhammed Han Feth Ali Han’ı, Ali Han’ın yanına gönderdiği zaman ona: “Ali Han’ın yanına git onun bana güvenmesini sağlayarak yanıma getir. Amma önceden ona hiçbir güvence, söz verme, onunla ahitname bağlama. Benden sonra onu ortadan kaldırmak sana nasip olacak.”²⁶⁸ Amca yeğen arasındaki anlaşmazlık Ağa Muhammed’in sağlığındayken ortaya çıktığı anlaşılıyor. Bu anlaşmazlık gittikçe daha derinleşiyordu. Ali Kulu Han, Ağa Muhammed Han’ın Karabağ’da öldürülmesinden sonra ağabeyinin veliahdı olan Feth Ali’yi şah olarak kabul etmedi. Ali Han, Feth Ali Şah’la olan taht mücadelesini kaybederek önce gözleri kör edildi daha sonra Barfüruş’a (Babil) gönderildi ve sürgündeyken vefat etti.²⁶⁹

²⁶⁸ Penahi, *Feth Ali Şah*, s. 22.

²⁶⁹ Penahi, *Feth Ali Şah*, s. 24.

İKİNCİ BÖLÜM

1. AĞA MUHAMMED HAN'IN GÜNEY AZERBAYCAN HANLIKLARINI BİRLEŞTİRMESİ

XVIII. asrın birinci yarısına doğru Güney ve Kuzey Azerbaycan'da müstakil hanlıklar ortaya çıkmaya başlamıştı. Şeki Hanlığı Nadir Şah'ın sağlığında bağımsızlığını ilan etmişti.²⁷⁰ Azerbaycan yeraltı ve yerüstü zenginliklere sahip bir ülke olduğundan dolayı imparatorlukların odağı olmuştur. Her ne kadar bu bölgeler fethedilmiş olsa da her zaman kendi yerel hakimlerine, aşiret ve boy reislerine bağlı kalmışlardır. Bundan dolayıdır ki merkezi hakimiyet zayıfladığı zaman müstakil hanlıklar ortaya çıkmıştır.²⁷¹

Aras Nehrinin güneyinde yani Güney Azerbaycan'da Karadağ Hanlığı, Tebriz ve Hoy Hanlığı, Erdebil Hanlığı, Merağa Hanlığı, Urmiye Hanlığı, Maku Hanlığı ve Serab Hanlığı kurulmuştu. Güney Azerbaycan hanlıkları her ne kadar müstakil olsalar da kısa bir süre sonra bağımsızlıklarını kaybederek İran'a bağlanmışlardır.²⁷²

Kuzey Azerbaycan hanlıklarını Güney Azerbaycan hanlıklarından ayıran en önemli fark, Nadir Şah'ın ölümünden sonra Kuzey Azerbaycan hanlıklarının hiçbir zaman İran hükümetine tabi olmamalarıdır. Nadir Şah'dan sonra kuzey ve güney Azerbaycan toprakları eskisi gibi birleşmediler. İran hükümeti hiçbir zaman kuzey Azerbaycan'ı kendi idaresi altına alamadı.

²⁷⁰ Rafik Hüseyinoğlu **İbadov**, “Şeki Hanlığı Osmanlı İmparatorluğuyla İlişkileri”, Çev. Sadık Sadıkov, Türkler, VII, 74.

²⁷¹ Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, III, 370.

²⁷² Mehmet Ali **Çakmak**, “Azerbaycan'da Müstakil Hanlıklar Devrine Umumi Bir Bakış”, Türkler, VII, 12.

1.1. Tebriz Hanlığı ve Hoy Hanlığı

Yüce Seherd'in kuzey tepelerinin yanık ve kırmızı renkli Surhab Dağının eteklerinde bulunan Tebriz şehrinin yaklaşık 3.000 yıllık bir tarihi vardır. Tarih boyunca birçok kez el değiştirmiş, İldenizliler, İlhanlılar ve Akkoyunlular gibi devletlerin başkenti olmuştur. Halen farklı medeniyetleri ve kültürleri kendi içerisinde barındırmaktadır. Tebriz şehri deniz seviyesinden 1350 metre yükseklikte bulunmaktadır.²⁷³

Tebriz şehri Safevî Devleti'nin son dönemlerinde 500-550 bin kişilik nüfusa sahipti. Tebriz Hanlığı kurulduğu zaman yaklaşık nüfus sayısı 50 binlere kadar düşmüştür. Nüfusun bu kadar gerilemesine sebep 1721, 1727, 1779, 1780 ve 1786 yıllarında meydana gelen korkunç depremlerdir.²⁷⁴

Tebriz şehrinin valisi Emir Arslan Han olmuştur. Emir Aslan Han Nadir Şah'ın ölümünden kısa bir süre sonra Halhal ve Erdebil'i kendi idaresi altına almayı başarmıştır. İlk önceleri Nadir Şah'ın kardeşinin oğlu İbrahim Şah'la ittifak yaparak 1747'de Adil Şah'a karşı isyan etmiş ve Adil Şah'ın mağlup edilerek öldürülmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Emir Aslan Han her zaman Nadir Şah'ın torunu Şahruh Mirza'nın taraftarlarındandı. İsyan etmesinde en önemli etken Adil Şah'ın, Nadir Şah'ın çocuklarına ve torunlarına yapmış olduğu zulmün intikamını almak istemesiydi. İbrahim Şah, Emir Aslan Han'a güvenmiyordu. Onu ortadan kaldırmak istiyordu. Emir Aslan Han ve İbrahim Şah arasındaki savaşta Emir Aslan Han mağlup oldu. Yeniden ordu toplamak için Karadağ Hanı Kazım Han'ın yanına gitti. Kazım Han, İbrahim Şah'tan korktuğu için Emir Aslan Hanı teslim etti. İbrahim Şah da gelecekte kendisi için tehlikeli gördüğü Emir Aslan Han'ı idam ettirdi.²⁷⁵

Nadir Şah'ın ölümünden sonra Güney Azerbaycan'da yerleşmiş bazı tayfalar bu siyasi durumdan ve kargaşadan faydalanarak yönetmiş oldukları yerlerde bağımsızlıklarını kazandılar. Dumbuli kabilesinden Necef Kulu Han (1745-1780) siyasi boşluktan yararlanarak kendi bağımsızlığını kazandı. Tebriz'i Necef Kulu Han, Hoy ilini ise yeğeni Şahbaz Han Dumbuli yönetmeye başlamıştı. Tebriz kısa bir süreliğine Muhammed Hasan Han idaresi altına girdi. Muhammed Hasan Han'ın öldürülmesinden sonra Tebriz yeniden bağımsızlığını kazandı. Urmiye Hanı Feth Ali Han Afşar kendisini Nadir Şah'ın halifesi olarak gördüğü için İran'ı ve Azerbaycan hanlıklarını kendi

²⁷³ Ali Sinan Bilgili, "Tebriz", DİA, İstanbul 2011, XL, 219.

²⁷⁴ Bilgili, "Tebriz", DİA, XL, 221.

²⁷⁵ Nisa **Mustafayeva**, *Güney Azerbaycan Hanlıkları*, Azerbaycan Devlet Yay. Bakü 1995, s. 42

etrafında birleştirmeye çalışıyordu. Tebriz’i, Hoy’u ve güney Azerbaycan bölgelerini fethederek gün geçtikçe topraklarını genişletiyordu. Feth Ali Han Tebriz’i ele geçirdikten sonra Karabağ Hanlığı’na sefer yaptı ama istediği sonucu alamadı. Feth Ali Han Afşar, Kerim Han tarafından öldürüldükten sonra Tebriz bağımsızlığını bir kez daha kazanmış oldu. Kerim Han Zend, Necef Kulu Han’a her zaman saygı duyuyordu. Verdiği fermandan birinde Necef Kulu Han hakkında: “*Yüce kata, ala saraya, şaşaaya, celalı ve korkusuz devlete sahip, talihli ve servete dayanan sayın hanlar hanı ve azametli serdarlar serdarı Necef Kulu Han*”²⁷⁶ diyerek hitap ediyordu. Ancak yeğeni Feth Ali Han Afşar’ın taraftarı olan Şahpaz Han’a güvenmiyordu. Onun yerine kendisine bağlı olan Ahmet Han Dümbülü’yi Hoy hanı olarak tayin etti. Ahmet Han bölgede en güçlü hanlardan birisiydi. Osmanlı sarayı ile sıkı ilişkileri vardı. Osmanlı sultanı kendisine “*Serasker*” unvanı vermişti.²⁷⁷ Osmanlı güney Azerbaycan hanlarıyla iletişimini Ahmet Han vasıtasıyla sağlıyordu. Ahmet Han’ın aynı zamanda Rusya ile de ilişkileri vardı. Her iki devlet arasında denge politikası izliyordu. Ama yine de Ahmet Han güney Azerbaycan’da Osmanlı Devleti’nin en büyük temsilcilerinden birisiydi.²⁷⁸

Necef Kulu Han’ın 1784’te ölümüyle yerine oğlu Yusuf Hudadat geçti. Yusuf kendisinin büyüğü ve hamisi olan Hoy Ahmet Han’ın rızasını almadan hakimiyete gelmesi ve kendi başına kararlar vermesi Hoy hanını kızdıırıyordu. Ahmet Han Karabağ hanıyla beraber Tebriz’e saldırdı. Yusuf Han’ı indirerek kendisine bağlı olan kardeşini Tebriz hanı tayin etti. Ahmet Han’ın kendi adamları tarafından 1786 yılında öldürülmesiyle Hoy Hanlığı eski gücünü kaybetti. Kendisine bağlı olan hanlıklar müstakil oldular. Tebriz Hanlığı da müstakil oldu.

1787-1791 Rus-Osmanlı savaşı sırasında İran’da yeni bir devlet Kaçarlar kurulmaya başlıyordu. Cafer Han’ı mağlup eden Ağa Muhammed Han Horasan, Şiraz, İsfahan, Mazenderan ve Gilan topraklarını hakimiyeti altına almıştı. 1790’da Tebriz Hanlığı da Kaçar Devleti idaresi altına girmişti.²⁷⁹ Ağa Muhammed merkezi bir devlet oluşturmak amacıyla 1791’de Azerbaycan’ın güney bölgelerine seferler düzenlemeye başladı. Serab hanı Sadık Han Şakaki’den başka diğer hanlar Kaçar egemenliğini kabul

²⁷⁶ H.A.Delili, *Azerbaycan’ın İctimai, Siyasi ve Medeni Hayatında Dümbülü Tayfasının Rolü*, Azerb. SSR. E.A haberleri, 1973, N.4, s.40-41.

²⁷⁷ Mustafazade, *XVII. Yüzyillik XIX. Yüzyilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri*, s. 42.

²⁷⁸ Güntekin C. **Necefli**, *Azerbaycan Hanlıkları Osmanlı Devletiyle Siyasi İlişkileri (XVII. asrın II. yarısı)*, Nurlan Yay. Bakü 2002, s. 64.

²⁷⁹ Bilgili, “Tebriz”, *DİA*, XL, 220.

etmek zorunda kaldılar. Tebriz Hanlığı ortadan kaldırılarak Kaçarlara bağlandı.²⁸⁰ Tebriz Kaçarlar döneminde veliahtların şehri olmuştur. Kaçar şahları veliahtlık döneminde Tebriz'e gönderilerek oranın idareciliğini üstlenirlerdi.²⁸¹

1.2. Erdebil Hanlığı

XVII. yüzyılın 40'lı yıllarından XIX. yüzyılın 20'li yıllarına kadar güney Azerbaycan'da kurulmuş hanlıklardan birisidir. Erdebil, Şahseven tayfalarının yaşadığı bir bölgedir. Hanlık Bedir Han tarafından kurulmuştur. Hanlığı feodal tabakadan ibaret Divanhane idare ediyordu. Hanlık inzibati bakımdan Erdebil, Aşağı Meşkin, Yukarı Meşkin, Arşak bazı dönemlerde Vilgiç, Astara ve Ucarrud bölgelere bölünüyordu. Nezereli Han Şahseven (1763-1792) döneminde bağımsızlık mücadelesi veriyordu. Erdebil 1784'te Kuba Han'ı Feth Ali Han'ın işgaline maruz kalmıştır. Feth Ali Han Rusya'dan çekindiği için Erdebil'de daha fazla kalmamıştır.²⁸²

Güney Azerbaycan'ı kendi idaresi altına alan Ağa Muhammed Han Kaçar 1791'de Tebriz yakınında Seyitabat adlı yerde bütün Güney Azerbaycan hanlıklarına mektup göndererek kendisine tabi olmalarını ve tabi olma nişanesi olarak kendi yakınlarından bazı kişileri esir olarak Tebriz'e göndermelerini istedi. Nahcivan Hanı kardeşini, Hoy Hanı hanımlarından birini ve kardeşini, Tebriz Hanı aile yakınlarından 15 kişiyi ve en zengin adamını, Erdebil Hanı Nezer Ali Han hanımını ve kardeşini, Karadağ ve Marağa hanları hanımlarını ve oğullarını esir olarak Ağa Muhammed Han'ın yanına gönderdiler. Sadık Han ordusuyla beraber gelerek Kaçar Han'ına tabi oldu. Ağa Muhammed Han yıllık haraçlarını belirleyerek onları geri gönderdi.²⁸³ Nezer Ali Han'dan sonra oğlu Nasir Ali Han ile Kaçar Hanının arası açılmağa başlamıştı. Nasir Ali Han, Ağa Muhammed Han'dan korktuğu için kayınpederi Karabağ Hanı

²⁸⁰ Aynur Emenova, "Tebriz Hanlığı", *Türkler*, Ankara 2002, VII, 153-167; İsmail **Mehmetov**, *Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik Yapı Eskiçağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Çev. Ekber N. Necef-Şamil Necefov, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s. 453.

²⁸¹ Cihat Aydoğmuşoğlu, "Tarihte Tebriz", Ankara Üniversitesi, Ankara 2007, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) s. 110.

²⁸² Salih Muharremoğlu **Aliyev**, "Erdebil", DİA, İstanbul 1995, XI, 277.

²⁸³ Mustafazade, *XVII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Evvelerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri*, s. 105.

İbrahim Han'ın yanına kaçtı. Erdebil Hanlığı 1797'de Kaçar Devleti'nin idaresi altına girdi.²⁸⁴

1.3. Karadağ Hanlığı.

Hanlığın kurucusu Tokmaklı aşiretinden Kazım Handır. Nadir Şah kendi otoritesini kurduğu zamanlarda Kazım Han'ın ağabeyi Abdürrezzak Han babası Muhammed Kasım Han gibi ülkeyi bağımsız yönetmek için Safevî Şahı II Tahmasp'tan izin istiyordu. Bunu duyan Nadir Şah, Abdürrezzak Han'ın kardeşi Kazım Han'ı (1747-1763) yakalayarak kör ettirdi. Kazım Han (1747-1763) Nadir Şah'tan sonra bağımsızlığını ilan etti. Karadağ diğer hanlara nazaran zayıftı. Kazım Han'ın vefatından sonra oğlu Mustafa Kulu (1763-1782/ 1786-1791) hanlığın başına getirildi. Mustafa Kulu Han döneminde hanlık zayıflamaya başlamıştı. 1782'te Karabağ ve Hoy Hanlıklarının saldırısından sonra Karadağ Hanlığı, Karabağ Hanlığına bağımlı duruma düşmüştü.²⁸⁵

Ağa Muhammed Han bütün hanlardan kendisine tabi olmalarını istediği vakit Mustafa Kulu Han oğlu İsmail Han'ı Kaçar sarayına esir olarak göndermişti. 1791'de Mustafa Kulu Han'ın ölmesiyle esir olan oğlu İsmail Han Karadağ Hanlığının başına geçemedi. Böylelikle Karadağ Hanlığı Kaçar egemenliği altına girdi.

1.4. Marağa Hanlığı.

Marağa Hanlığı Erdebil Hanlığı gibi XVII. asrın 40'lı yıllarından XIX. asrın 20'li yıllarına kadar Güney Azerbaycan'da ortaya çıkmış feodal hanlıklardan biridir. Hanlığın arazisi güneyden Sakız, doğudan Miyane, kuzeyden Tebriz, batıdan Urmiye gölü ve Sulduz bölgelerini kapsamaktaydı. Hanlığın kurucusu I. Şah Abbas döneminde Marağa'nın yerlilerinden olan Mukaddim kabilesiydi. Mukaddim kabilesi Nadir Şah döneminde 1735-1736 Osmanlı-İran savaşlarında Nadir Şah'ın safında yer almışlardı. Bundan dolayı Nadir Şah Marağa'nın idaresini Mukaddim kabilesine bırakmıştı. Çok

²⁸⁴ Richard **Tapper**, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler*, Çev. Dilek Özdemir, Imge Kitapevi Yay. Ankara 2004, s. 206.

²⁸⁵ Hasan İhfa **Alizade**, “Şuşa Şehrinin Tarihi”, *Karabağnameler*, III, Bakü 2006, 92.

güçlü askeri birliklere sahip olmayan Marağa Hanlığı Ağa Muhammed Hanın hakimiyete gelmesiyle Kaçarların idaresi altına girdi.²⁸⁶

1.5. Urmiye Hanlığı.

Urmiye Hanlığı kuzeyden Selmas, doğudan Urmiye Gölü, güneyden İran Gürcistan'ı, batıdan Türkiye ve İran'la sınırdı. Kurucusu Afşar kabilesinin büyüklerinden Feth Ali Han Afşar'dır.²⁸⁷

Feth Ali Han, Nadir Şah'ın Hindistan seferinde onunla beraber savaşmıştır. Nadir Şah'ın en güvenilir komutanlarından birisi olmuştur. 1738'te Hindistan seferi sırasında Nadir Şah Şahcahanabad (şimdiki Dehli) yakınında ailesini Feth Ali Han'a emanet etmiştir. Nadir Şah'ın ölümünden sonra iki kardeş Adil Şah ve İbrahim Han arasındaki saltanat kavgasında İbrahim Hanı desteklemiştir. Siyasi kargaşalar devam ettiği sırada Feth Ali Han Urmiye'ye gelerek Azad Han'la ittifak kurmuştur. Askeri başarısı ve Afganların desteğiyle Feth Ali Han kısa bir süre sonra bölgede önemli bir güç haline gelmeye başlamıştır. Feth Ali Han merkezi devletin temellerini atmaya başlamıştır. Hoy, Karadağ, Serap, Marağa ve Tebriz Hanlıklarını yönetimi altına almaya başlamıştır.²⁸⁸

Feth Ali Han Karabağ'a, Gürcistan'a ve Revan'a elçiler göndererek kendisine tabi olmalarını istedi. Hiç biri olumlu cevap vermediler. Bunun üzerine Feth Ali Han Revan üzerine saldırma kararı aldı. İttifak yapmış olduğu Azad Han'ı Revan üzerine gönderdi. Revan Hanlığı bu zor durumdan kurtulmak için Gürcistan Krallığı'ndan yardım alarak Azad Han'ı geri püskürtmeyi başardı. Bunun üzerine Feth Ali Han yedek kuvvetlerini Azad Han'ın yardımına göndererek hemen saldırmasını emretti. Azad Han Gürcistan üzerine saldırıya geçti. Bu savaşta her iki taraf çok fazla kayıp verdi. Ama Azad Han Gürcü Kralı II. Heraklius'u (II. İrakli)²⁸⁹ mağlup ederek Feth Ali Han'a tabi olmasını sağladı. Azad Han, II. Heraklius'un kız kardeşiyle evlenerek akrabalık bağı kurdu. Gürcü kralının desteğine güvenen Azad Han Feth Ali Han'la olan bütün bağlarını kopardı. 1758'de Azad Han Urmiye Hanıyla yapmış olduğu savaşta ağır bir

²⁸⁶ Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, III, 379.

²⁸⁷ Mehmetov, s. 465.

²⁸⁸ Aydoğmuşoğlu, "*Tarihte Tebriz*", s. 109.

²⁸⁹ John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil* adlı eserinde Gürcü Kralının ismini *II. İrakli* olarak zikretmektedir. Osmanlı kaynaklarında ise *Ereğli Han* olarak geçmektedir. Ahmed Cevdet Paşa'nın, *Tarih-i Cevdet* isimli eserinde Gürcü Kralının ismi *Ereğli Han* olarak geçmektedir.

mağlubiyet olarak Bağdat'a geri döndü. Feth Ali Han'ın Kerim Han'la yaptığı savaşların birinde mağlup olarak öldürüldü. Bununla da güney Azerbaycan'da merkezi devlet kurma teşebbüsleri sonuçsuz kaldı.²⁹⁰

Urmiye Hanlığı hem Zendler döneminde hem de Ağa Muhammed Han döneminde her zaman bağımsızlığını korumuştur. 1780'li yıllarda güney Azerbaycan'da Hoy ve Urmiye Hanlıkları güçlenmeye başlamıştı. Hoy hanı Ahmet Han'ın ölümünden sonra bölgede en güçlü hanlık Urmiye Hanlığıydı. Ağa Muhammed her fırsatta Urmiye Hanlığı'nı kendisine bağımlı duruma getirmek istiyordu. Urmiye Hanı Ali Han Afşar'ın yanına elçi göndererek kendisine tabi olmasını istiyordu. Ali Han Afşar, Ağa Muhammed Han Kaçar'a savaşmak için ordu toplamasını ve bundan sonra kılıçların konuşacağını söyledi.²⁹¹ Ali Han Afşar'ın tehditkar cevabı Ağa Muhammed'i korkuttu. Ali Han'ın sulh yoluyla itaat etmeyeceğini anlayan Kaçar hanı ordusunu savaş pozisyonuna sokarak daha ciddi tedbirler almak zorunda kaldı. Bu savaş bir nevi Afşar-Kaçar kabilelerinin güç gösterisiydi. Eğer bu savaşta Kaçarlar mağlup olmuş olsalardı Ağa Muhammed Han'ın yapmış olduğu bütün çabaları boşa gidebilirdi. Hatta Kaçarlar İran taht mücadelesinden kenarda kalabilirdi. Ağa Muhammed bütün bunları göze alarak son bir kez kardeşi Cafer Kulu Han'ı Ali Han Afşar'ın yanına gönderdi. Cafer Kulu Han bütün ihtiyarların, aksakalların yanında ağabeyinden getirmiş olduğu mektubu Ali Han Afşar'a verdi. Mektupta Ağa Muhammed Han Kaçar şunları yazmıştı: *“Türk kabileleri Afşarlar ve Kaçarlar birbiriyle savaşarak genel düşmanın zafer kazanması için ortam yaratıyorlar. Kaçar kabilesi ile ittifaka girmekle Afşar kabileleri kendi bölgelerinin bağımsızlıklarını koruyup sağlamış olacaklar ve hiç kimsenin onların topraklarına saldırmaya gücü ve cesareti yetmeyecektir.”*²⁹²

Ağa Muhammed'in samimiyetine inan Ali Han Afşar Kaçar şahı'nın görüşme isteğini kabul ederek yanına gitti. Ağa Muhammed Han, Ali Han Afşar'ı saygıyla kabul etti. Görüşme bittikten sonra Kaçar Hanının emriyle Ali Han Afşar yakalanarak kör edildi.²⁹³ En büyük rakiplerinden birisi olan Ali Han Afşar ortadan kaldırıldı. Komutansız kalan Afşarlar mağlup edildiler. Fakat Ağa Muhammed Han Urmiye'de

²⁹⁰ Adıgözel Bey, *Karabağname*, Karabağnameler, II, 56.

²⁹¹ Mustafayeva, s. 58.

²⁹² Tahire **Hasanzade**, *XVII -XIX. Asır Afşarlar ve Kaçarlar Devrinin Görkemli Azerbaycan Türkleri*, Elm ve tahsil Yay. Bakü 2014, s. 76.

²⁹³ Enver **Cengizoğlu**, *Afşarlardan Kaçarlara Kadar Bölge Hanları (1747-1797'ci yıllar)*, Mütercim Yay. Bakü 2015, s.s. 209-218.

fazla kalamadı. Esterabad'ta kardeşi Murtaza Kulu Han'ın isyanını bastırmak için geri dönmek zorunda kaldı. Kaçarların Urmiye'yi terk etmelerini fırsat bilen Muhammed Kulu Han hızlıca Urmiye'deki işleri düzene koymaya başladı. Kaçarlara karşı koyabilmek için Urmiyeli Muhammed Kulu Han, Serablı Sadık Han Şekaki ve Hoy Tebriz Hanı Cafer Kulu Han Dumbuli Ağa Muhammed'e karşı üçlü ittifak kurdular. Ağa Muhammed bütün rakiplerini birer-birer etkisiz hale getirdikten sonra 1790 yılında güçlü bir orduyla Urmiye'ye saldırıya geçerek Muhammed Kulu Han'ın kardeşi oğlu Hüseyin Kulu Han'ı vaatlerle kendi yanına çekti. Muhammed Kulu Han, Kaçar Hanının gazabından korkarak Urmiye şehrinden kaçtı ve Uşlu Kalesine sığındı.²⁹⁴

Ağa Muhammed Han Urmiye'ye girdiği zaman şehir halkını cezalandırmadı. Muhammed Kulu Han'ı affedeceğine dair haber yolladı. Muhammed Kulu Han Afşar başka çaresi kalmadığından dolayı Kaçar hanının yanına gelerek teslim oldu. Ağa Muhammed Han diğer hanları korkutmamak için verdiği sözü yerine getirdi. Muhammed Kulu Han'ı bağışladı. Urmiye seferinden sonra Tebriz'e yöneldi. Tebriz yakınında SeyitAbat adlı yerde kamp kurarak bütün hanların kendisine tabi olmasına dair mektuplar gönderdi. Her ne kadar böyle mektupların gönderildiğine dair rivayetler mevcut olsa da sadece Gürcistan kralına gönderilen mektuptan başka hanlıklara gönderildiği söylenen mektuplar bulunmamaktadır. Gürcistan kralına gönderilen mektup ultimatodur. 1791'de Ağa Muhammed Han Kaçar diğer hanlıkların da kendisine tabi olmalarını ve bağımlılık nişanesi olarak bazı aile yakınlarını esir olarak göndermelerini istiyordu. Güney Azerbaycan hanlıkları korkularından dolayı Kaçar Hanının taleplerini yerine getirdiler. Ama bazı Kuzey Azerbaycan hanlıkları Kaçar Hanının talebini kesinlikle reddettiler. Ağa Muhammed Han Kafkasya'ya sefer hazırlıkları yaptığı sırada sarayda kendisine karşı bir suikast girişiminin olduğunu öğrendi. Faillerini en ağır şekilde cezalandırarak Kafkasya seferini bir süreliğine erteledi.²⁹⁵

1795'te Gürcistan seferine Muhammed Kulu Han iştirak ediyordu. Seferden geri döndükleri zaman Ağa Muhammed Han Gence yakınında meclis kurdu. Ağa Muhammed Han, Afşarların yapmış oldukları yardımdan dolayı her ne isterlerse kabul

²⁹⁴Gövher N. Memmedova, "Urmiya Hanlığı", Türkler, Ankara 2002, VII, 146; Urmiye Hanlığı ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Enver **Cengizoğlu**, Behram **Memmedli**, *Urmiye Hanlığı*, Mütercim Yay. Bakü 2006, s. 4-189.

²⁹⁵Mustafayeva, s. 60-61.

edeceğini söyledi. Afşarlar hanlarından şikayetçi oldular. Ağa Muhammed Han, Muhammed Kulu Han'ın yapmış olduğu zulümleri öğrendiği zaman çok kızdı. Onun kör edilmesini istiyordu. Ağa Muhammed Han'ın, hanlarına karşı vermiş olduğu bu ağır ceza Afşar büyüklerini üzdü. Afşar kabilesinin ileri gelenleri Kaçar şahından Muhammed Kulu Han'ın cezasının hafifletilmesini istediler. Ağa Muhammed Han, Muhammed Kulu Han'ın cezasının hafifleterek sadece diyet ödemesini kararlaştırdı.²⁹⁶

Ağa Muhammed Han'ın 1797'de öldürülmesiyle yarı bağımlı olan Urmiye hanlığı yeniden tam bağımsızlığını kazandı. Feth Ali Şah döneminde Urmiye Hanlığı denge politikası izlemekteydi. Bazen İran bazen de Rusya ile ittifak halindeydi. Necef Kulu Han Rus generali Paskeviç'in dikkatini çekerek Urmiye Hanlığının soydan gelen hükümdarı olduğunu resmi olarak kendisine tasdik ettirmiştir.

Urmiye Hanlığı 1828 Türkmençay Barış Antlaşmasıyla ödün olarak İran'a verilmişti. Urmiye Hanlığı Kaçarlara tabi olmak istemiyorlardı. Kaçar Şahları tarafından gönderilen valileri halk şehirden kovmuşlardı. Urmiye Hanlığı daha sonra hiçbir taraftan askeri yardım alamadığından dolayı Kaçarların idaresi altına girmiştir.²⁹⁷

1.6. Maku Hanlığı

Makı/Maku ismi Medler döneminde bölgede bulunan bir dağın (*Mar Kuh Yılan Dağı*) isminden türemiştir. Maku Hanlığı Safevîler döneminde Çukur Sed Beylerbeyliği arazisine dahildi. Maku Hanlığı'nı diğer hanlıklardan ayıran en önemli fark hanlığın 1920'li yıllara kadar bağımsızlığını koruyabilmesidir. Maku Hanlığı bu kadar uzun süre müstakil kalmasında coğrafi yapısı ve özel durumunun çok büyük rolü olmuştur.

II. Şah Abbas, Mahmudileri Maku'dan kovarak bölgenin yönetimini Han Ali Sultan'ın şahsında Bayat beylerine bırakmıştı. Bundan sonra bölgenin idaresi Bayatlar'da kalmıştı. Nadir Şah'ın Azerbaycan seferi sırasında Maku hakiminden Safevîler döneminde olduğu gibi 150 mülazim (savaşçı asker) isteniliyordu. Maku bölgesine dahil olan Çörs Sultanlığından ise 300 silahlı asker talep olunuyordu.

²⁹⁶ Cengizoğlu; Memmedli, Urmiya Hanlığı, s. 101.

²⁹⁷ Gövher, "Urmiye Hanlığı" s. 206.

Vergi vermek istemeyen Maku hakimi İbrahim Bey, daha sonra Nadir Şah'ın sefer dönüşü Maku'yu kuşatacağından korktuğu için oğlu Ahmet'le beraber Nadir Şah'ın istediği vergiyi göndermiştir.²⁹⁸

Kaçarlar Devletini ortadan kaldıran Rıza Şah Pehlevi Maku Hanlığına da son vererek Maku'yu İran'ın bir vilayeti haline getirmiştir.²⁹⁹

1.7. Serab Hanlığı

Serab Hanlığı XVII. asrın 40'lı yıllarından XIX. asrın başlarına kadar şimdiki İran'da kurulan güney Azerbaycan hanlıklarından birisiydi. Hanlığın kurucusu Şekaki kabilesinin reislerinden Ali Han Şekakidir (1747-1786). Ali Han, Nadir Şah'ın ölümünden sonra 1747'te Serab Hanlığı'nı kurmuştur. Muhammed Hasan Han döneminde hanlığın bağımsızlığını korumayı başarmıştır. Kerim Han Zend döneminde ise hanlık bağımsızlığını kaybederek Zendlere bağlanmıştır. Kerim Han Zend döneminde yönden herhangi bir faaliyette bulunmamışlardır.³⁰⁰

XVII. asrın 80'li yıllarında güney Azerbaycan'da güçlü hanlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Ama kendi aralarındaki mücadelelerden dolayı hanlar güçlü merkezi bir devlet kuramadılar. Kaçarlar hanlar arasında olan bu kargaşadan yararlandılar. Önce Zend hanedanını ortadan kaldırdılar. Daha sonra Güney Azerbaycan hanlarının topraklarını kendi topraklarına katarak merkezi bir devlet kurdular. Kaçarlar selefleri Safevîler gibi güçlü bir devlet olamadılar. Fakat parçalanmış olan eski Safevî Devleti'nin topraklarının bir kısmını birleştirebildiler. Güney Azerbaycan hanları içerisinde Serablı Sadık Han Şekaki Kaçarlara karşı en şiddetli mukavemet gösteren hanların başında gelmekteydi. Sadık Han, Ağa Muhammed Han'a karşı yapmış olduğu savaşı kaybettikten sonra Kuzey Azerbaycan'ın güçlü hanlarından İbrahim (Halil) Han'a sığındı.³⁰¹ İbrahim Han Ağa Muhammed Han'la iyi ilişkiler kurduğundan dolayı Sadık Han'ın bağışlanması için ricacı oldu. Ağa Muhammed Han, Sadık Hanı

²⁹⁸ Ruhangiz A. **Sultanova**, "Maku Hanlığı", Türkler, Ankara 2002, VII, 159.

²⁹⁹ Emre Nusel, 1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Kafkas Hanlıklarının Faaliyetleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 60.

³⁰⁰ Tapper, s. 197.

³⁰¹ Tapper, s. 200.

başılayarak kendi ordusunda komutanlık vazifesi verdi. Sadık Han, Kaçar şahı adına bazı seferleri gerçekleştirdi.³⁰²

II. Kafkas seferi sırasında Ağa Muhammed Han yolların güvenliği için Süleyman Han ve Sadık Han Şekaki'yi görevlendirmişti. Ağa Muhammed Han Serab Hanlığını fethederek Karabağ Hanlığı'na yöneldi. Ağa Muhammed'in Serab Hanlığı'na yapmış olduğu seferi duyan Sadık Han çok kızdı ama Kaçar Han'ına belli etmedi.³⁰³

Ağa Muhammed Han Şuşi Kalesinde suikastçılar tarafından öldürüldüğü zaman Sadık Han'ın da suikastçılar arasında ismi zikrolunmaktadır. Çünkü katiller Kaçar şahını öldürdükleri zaman ilk olarak Sadık Han'ın yanına gittiler. Onu inandırmak için Ağa Muhammed'in her zaman kendisiyle beraber gezdirdiği pahalı taşları Sadık Han Şekaki'ye verdiler. Sadık Han Kaçar şahının öldürüldüğünü öğrendiği gece ordusunu da alarak Şuşi Kalesinden ayrılarak Serab'a gitti. İran saltanatı uğruna Feth Ali Şah'la mücadele etmeye başladı ve mağlup oldu. Affedilmesi karşılığında Ağa Muhammed Han'ın öldürüldüğü zaman götürmüş olduğu elmasları ve değerli eşyaları Feth Ali Şah'a vereceğini söyledi. Feth Ali Şah tarafından affedildi. Ancak Sadık Han Feth Ali Şah'a itaat ediyor gibi gözüke de her zaman şaha karşı ittifak arayışındaydı. Bu ittifak Muhammed Kulu Han Afşar ve Cafer Kulu Han Dumbuliden geldi. Kurmuş oldukları üçlü ittifakta Sadık Han başarılı olamadı. Kurmuş oldukları ittifak dağıldıktan sonra yalnız kalan Sadık Han bu kez Süleyman Han Kaçar vasıtasıyla yine affedildi. Son olarak Sadık Han, Nadir Şah'ın torunu Şarhuhun oğlu Nadir Mirza ile ittifak yapmaya çalıştı. Bunu öğrenen Feth Ali Şah bu kez Sadık Han'ı affetmedi. Sadık Han'ın hilelerinden ve döneçliklerinden bıkmıştı.³⁰⁴ Onu bir odaya kapatarak açlık ve susuzlukla öldürttü.³⁰⁵ Feth Ali Şah döneminde Serab Hanlığı ilga edilerek Kaçar Devleti'nin terkiğine dahil edildi.

2. BİRİNCİ KAFKAS SEFERİ SIRASINDA AZERBAYCAN HANLIKLARI

XVII. asrın 50'li yıllarından sonra Osmanlı Devleti artık Kafkasya'da eski gücünü kaybetmeye başlıyordu. Zayıflamakta olan Osmanlı Devleti'nin aksine Çar İmparatorluğu gittikçe güçleniyordu. 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca barış

³⁰² Tapper, s. 203.

³⁰³ Fuat Aliyev, Süleyman Memmedov, *Azerbaycan Tarihi*, Elm Yay. Bakü 2007, III, 397.

³⁰⁴ Tapper, s. 205.

³⁰⁵ Penahi, *Feth Ali Şah Kaçar*, s. 25.

antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti Rus Çarlığıyla arasında herhangi bir siyasi kiriz ve savaş çıkmamasına dikkat ediyordu.³⁰⁶

Kerim Han Zend'in ölümünden sonra İran'da kargaşa hüküm sürmeye başlamıştı. Ağa Muhammed Han Kaçar'ın İran'da merkezi bir devlet yaratma teşebbüsleri gün geçtikçe ilerliyordu. Kerim Han'dan sonra Zend hanedanı bireylerinin kendi aralarında girişmiş oldukları kanlı taht mücadelesi Kaçar Han'ın işini kolaylaştırıyordu. Ağa Muhammed Han 1786'da Cafer Han Zend'i mağlup ederek aynı sene içerisinde İsfahan Şehrini de kendi idaresi altına aldı. Daha sonra Rus yanlısı olan Gilan hakimi Hidayet Han'ın mağlup edilmesiyle Kaçar Devleti'nin temeli atılmaya başlamıştı. 1790'lı yılların başında güney Azerbaycan hanlıklarını tamamen birleştirmişti. Kaçarlar Tebriz şehrini ele geçirdikten sonra Kaçar Devleti dağılıncaya kadar Tebriz şehri "*Darü's-saltana*" olarak kaldı. Güney Azerbaycan hanlıklarını kendi idaresi altına aldıktan sonra hedefi kuzey Azerbaycan ve Kafkasya topraklarıydı. Kartli-Kaheti Krallığı 1783'te Rusya ile imzaladıkları Georgiyevsk Antlaşmasına güvenerek Ağa Muhammed'in tehditlerine boyun eğmiyordu. Antlaşma gereğince Rusya Gürcistan'ı her türlü saldırılardan koruyacak, Gürcistan da İran ve Osmanlı'nın vasıllığını kabul etmeyecekti³⁰⁷ Bu antlaşma Gürcistan'ı felakete sürüklemiş antlaşma sonrasında Kaçarları kendisine açık hedef kılmıştı.³⁰⁸ Ancak Kuzey Azerbaycan hanlıklarının herhangi bir güvencesi yoktu. Hanlar, Ağa Muhammed Han'ın İran'daki karışıklıkları ortadan kaldırdıktan sonraki ilk hedefinin kendileri olduklarını biliyorlardı. Bağımsızlıklarını kaybetmekten korkan Kuzey Azerbaycan hanları Osmanlı Devleti'nden yardım arayışına girmişlerdi.³⁰⁹

1791'te Tebriz'e doğru ilerleyen Ağa Muhammed Han, Seyidabat adlı bölgede Azerbaycan hanlarına kendisine tabi olmaları için elçiler gönderdi. Güney Azerbaycan hanları tabi olduklarını bildirdiler. O zamanın tabi olma nişanesi olarak bazı hanlar en yakın adamlarını göndererek bazı hanlar da bizzat kendileri gelerek tabi oldular.³¹⁰

³⁰⁶ Mustafazade, *XVII. Yüzyillik XIX. Yüzyilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri*, s. 90.

³⁰⁷ Yakov **Gordin**, *Kafkas Atlantisi (300 Yıl Süren Savaş)*, Çev. Uğur Yağanoğlu, Ömür Matbaacılık, İstanbul 2014, s. 58.

³⁰⁸ Gordin, s. 59.

³⁰⁹ Ahmed **Cevdet Paşa**, *Tarih-i Cevdet*, Üç Dal Neşriyatı, İstanbul 1966, VI, 281.

³¹⁰ İsmet **Demir** vd., *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri*, DAGM. Yay. Ankara 1992, I, s. 134; Mustafazade, *XVII. Yüzyillik XIX. Yüzyilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri*, s. 105.

Ağa Muhammed Han Karabağ hanı İbrahim Halil Han'ın nüfuzunu bildiği için halat ve kılıç göndererek kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. İbrahim Han, Ağa Muhammed Han'a güvenmediğinden dolayı davetine icabet etmedi. Yaşlılığını bahane ederek yerine hatırı sayılır Karabağ beylerinden Mirza Veli Baharlı ve amcasının oğlu Abdüssamet Beyi Kaçar sarayına rehin olarak gönderdi. Rehineler Kaçar sarayından kaçmaya çalışırken her ikisinin öldürülmesiyle İbrahim Halil Han'la Ağa Muhammed Han'ın arası iyice açılmıştı.³¹¹ Ağa Muhammed Han tekrar esir istediği vakit İbrahim Halil Han esir göndermedi ve ittifak arayışına girdi. Kuzey Azerbaycan hanlıkları çok iyi biliyorlardı ki Ağa Muhammed Han İran'daki rakiplerini bertaraf ettiği zaman ilk hedefi Kafkasya olacaktır ve o zaman kimse Kaçar şahını durduramayacaktır. Tehlikeyi önceden fark eden kuzey Azerbaycan hanlıkları ittifak arayışındaydılar. Bazı hanlar Talış, Şamahı, Karabağ ve Kartli-Kaheti krallığı kendi aralarında ittifak yapsalar da bu ittifak pratikte hiçbir zaman gerçekleşmedi. Kuzey Azerbaycan hanlıkları bağımsızlıklarını kaybedeceklerinden korktukları için Çar Rusya'sına güvenmiyorlardı. Osmanlı Devleti'nden yardım almaya çalışıyorlardı. Osmanlı Devleti Rusya ile girmiş olduğu savaşı kaybettiğinden dolayı İran'la arayı iyi tutmaya çalışıyordu. Vuku bulan olayları yakından takip ediyor ama bilfiil olarak olaylara müdahil etmiyordu. Osmanlı Devleti, Rusya ve Ağa Muhammed arasında süregelen mücadelede tarafsızlık siyaseti izliyordu.³¹²

Ağa Muhammed Han Azerbaycan'ın batısında kurulmuş olan Revan Hanlığı'na da elçi göndererek kendisine tabi olmasını ve Revanlı Muhammed Hanı acilen Tahran Sarayına gelmesini emretmişti. Revanlı Muhammed Han, Ağa Muhammed Han'dan çekindiğinden dolayı kendi yerine hediyelerle beraber kardeşini Tahran'a yolladı. Muhammed Han da Kaçarlar kabilesinin Ziyadlu kolundandı. Her ne kadar kendisi Kaçar kabilesinden olsa da Ağa Muhammed'in gazabından korkuyordu. Gelecekte olası Kaçar saldırısına karşı kalenin duvarlarını sağlamlaştırarak Kaçarlar karşı direnç göstermek için hazırlıklara başladı.³¹³

³¹⁰ A. Bakıhanov, s. 182.

³¹¹ Adıgözel Bey, s. 58.

³¹² Cevdet Paşa, VI, 283.

³¹³ Saide Hacıyeva, "İrevan (Revan), Türk Hanlığı ve Osmanlı Devleti İle İlişkileri", Türkler, VII, 69.

3. BİRİNCİ KAFKAS SEFERİ

1793'te Ağa Muhammed Han Azerbaycan hanlıklarına yeniden fermanlar göndererek onlardan kendisine tabi olmalarını istedi aksi taktirde hücum edeceğini bildirdi. Azerbaycan hanlıkları ve Gürcistan Ağa Muhammed'in isteğini reddettiler. Azerbaycan hanlarını yalnızca mektup ve fermanlarla kendisine tabi kılamayacağını anlayan Ağa Muhammed Han Revan, Hoy, Nahçıvan, Gence ve Erdebil hanlarını hakimiyetini tanımaya mecbur etmek için güvendiği komutanlarından olan Süleyman Han'ı 20.000 askerle Tebriz'e gönderdi.³¹⁴

Kaçar'lara en fazla zorluk çıkaran hiç şüphesiz Karabağ Han'ı İbrahim Halil Han olmuştur. İbrahim Halil Han gelen Kaçar elçisine: “*Benim babam bana vasiyet etmişti ki hiç kimseye haraç vermeyim ve hiçbir devlete tabi olmayım*” şeklinde cevap vermiştir.³¹⁵ Gürcistan Krallığı (II. İrakli), Talış (Mir Mustafa Han), Karabağ (İbrahim Halil Han) ve Revan (Muhammed Han) hanlıkları Kaçarlara karşı kendi aralarında ittifak yaptılar. Hanlıklar Kaçarlara tabii olmak istemiyorlardı.³¹⁶ Eğer Ağa Muhammed Han hanlıklardan herhangi birine saldıracak olursa diğerleri ona yardım edeceklerdi.³¹⁷ Her ne kadar ittifak sağlanmışsa da Kaçarların saldırısı zamanı hanlıklar birbirlerine yardımcı olmadılar ve kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kaldılar. Bazı kaynaklarda Nahçıvan Hanlığı'nın da yukarda ismi geçen hanlıklarla beraber ismi zikrolunmaktadır.³¹⁸ Hanların Kaçarlara karşı ittifak halinde olmaları Ağa Muhammed Han'ı tedirgin ediyordu. Bu sırada Gence, Şeki ve Derbent Hanlıkları Ağa Muhammed Han'a itaat edeceklerini bildirdiler. Yakalamış olduğu fırsatı değerlendirmek isteyen Ağa Muhammed Han Azerbaycan hanlıkları arasındaki ihtilaflardan yararlanarak kısa süre içerisinde Kafkasya'ya sefer yapmayı planlıyordu.³¹⁹

Lütf Ali Han Zend'in öldürülmesinden sonra Ağa Muhammed Han Azerbaycan ve Gürcistan üzerine sefer yapmaya karar vermişti. Yarım asra yakın bağımsız olan hanlar Ağa Muhammed'e tabi olmak istemiyorlardı. Hatta bazı hanlar Ağa Muhammed Han'ı İran şahı olarak da kabul etmiyorlardı. Ağa Muhammed Han 1795'in yazında

³¹⁴Elçin **Karayev**, “İrevan Hanlığı Ağa Muhammed Han Kaçar'ın Yürüyüşleri Döneminde”, *Herbi Bilik*, Cilt 6, Sayı 126, Kasım-Aralık 2013, s. 94.

³¹⁵Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, III, 390.

³¹⁶Tapper, s. 201.

³¹⁷Adıgözel Bey, s. 59.

³¹⁸Alizade, “*Şuşa Şehrinin Tarihi*”, *Karabağnameler*, III, 93.

³¹⁹Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, III, 391.

sefere çıkma kararı almıştı. Ağa Muhammed Han 80.000 kişilik orduyla Tahran'dan yola çıktı.³²⁰ Sefer'in nereye yapılacağını İtimadü'd-Devle İbrahim Gilanteri dışında kimse bilmiyordu. Tahrandan yola çıkan ordu Serab, Halhal, Erdebil yolu üzerinden Azerbaycan'a doğru yola koyuldu. Erdebil'den sonra ordu üç kola ayrılarak ordunun sağ cenahı Şirvan (Mugan) üzerine, Ağa Muhammed Han'ın kardeşi Ali Kulu Han'ın komutanlık ettiği sol cenahı Revan Hanlığı'na ve kendisinin idare ettiği esas birlik ise Karabağ üzerine yürüdü. Kafkasya seferinin aceleye getirilmesinde en önemli etken Rusların da Kafkasya'yı işgal etmek istemesiydi. Ağa Muhammed Han'ın Kafkasya seferi esnasında dahi Azerbaycan hanlıkları kendi aralarında ittifak sağlayamadılar. Gence, Şeki, Kuba ve Bakı Hanları Ağa Muhammed'e tabi olmaya karar verdiler. Cevad Han Gürcistan ve Karabağ esaretinden kurtulmak ayrıca II. İrakli tarafından işgal edilen Kazak, Şemseddil ve Borçalı topraklarını geri almak için Kaçarlarla beraber hareket etti. Muhammed Hasan Han ise ezeli rakibi olan Şirvan Hanlığı'nın topraklarını kendi topraklarına katmak için Ağa Muhammed Han'ın ordusunda yer aldı.³²¹ Ağa Muhammed Han kardeşi Murtaza Kulu Han'a verdiği destekten dolayı Talış Hanı Mir Mustafa Hanı cezalandırmak istiyordu. 1795'te Kaçar ordusu Talış Hanlığına saldırdı. Mir Mustafa Han halkı Sarı Adasına göçürerek Kaçarlara karşı hanlığı savunmaya başladı. Kaçar tehlikesine karşı Rusya'nın tıpkı Gürcistan'ı kendi himayesi altına aldığı gibi Mir Mustafa Han Talış Hanlığı'nı da Rusya'nın kendi himayesi altına almasını istiyordu. Bunun için Kerbelalı Esedullah Beyi 12 Mart 1796 yılında elçi olarak II. Katerina'nın yanına gönderdi.³²²

3.1. Karabağ (Şuşi Kalesi'nin) Muhasarası

İbrahim Halil Han, Ağa Muhammed Han'ın büyük bir orduyla Şuşi Kalesine doğru geldiğini duyunca Kaçar ordusunun geçiş yolu üzerinde bulunan Hüdaferin Köprüsünün yıkılmasını emretmişti. İbrahim Halil Han bununla zaman kazanmak istiyordu. Kaçar Hanı Hudaferin köprüsünün bazı bölümlerinin yıkıldığını görünce askerlerine tekrar yapılması emretti. Köprü yapıldıktan sonra Ağa Muhammed Han, Karabağ'a öcü kuvvetler gönderdi.

³²⁰Fuat Aliyev, Urfan Hasanov, *İrevan Hanlığı*, Şark-Garb Yayınevi, Bakü 2007,s. 116

³²¹ Mahmud İsmayıl, Maya Bağirova, *Şeki Hanlığı*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1997, s. 32.

³²² Süleyman Memmedov, *Azerbaycan Tarihi (en kadimden 2006'cı senesine kadar)*, Çaşıoğlu Yay. Bakü 2007, s. 207.

Şuşi Kalesi sağlamlığıyla meşhurdu. Zamanında Ağa Muhammed Han'ın babası da Şuşi Kalesine saldırmış fakat alamamıştı. Ağa Muhammed Han babasının yapamadığını yapmak ve Şuşi Kalesini almak istiyordu. Kalenin 6 verst³²³ uzaklığında çadır kurdu. Kaleyi topraklarla muhasaraya alarak ateş etmeye başladı. Ama kalenin sağlamlığı ve Karabağ askerlerinin kahramanlıkları sayesinde halk Kaçar ordusuna karşı direniyordu. Uzun süren kale muhasarası her iki tarafı yormuştu. Ağa Muhammed Han, İbrahim Han'ı bazen tehditle bazen de hoş sözlerle kendisine tabi kılmak istiyordu. Bazen birbirlerine karşılıklı küfürler ediyorlardı. İbrahim Halil Han Ağa Muhammed Han'a "Hadım Han" diyerek onu rencide ediyordu.³²⁴ Ağa Muhammed Han da İbrahim Halil Han'a, Örfi Şirazi'nin kasidesindeki beyti değiştirerek göndermişti:

Zi mencenegi-felek sengi-fitne mibared,

To eblehane girifti miyan şişi karar.³²⁵

Ağa Muhammed Han'ın tahkir edici mektubunun karşılığında İbrahim Halil Han XVII. asır Azerbaycan'ının en büyük şairlerinden olan ve aynı zamanda da Karabağ Hanlığının veziri Molla Penah Vagif'i huzuruna çağırarak Kaçar Hanı'nın mektubuna cevap yazmasını istedi. Molla Penah cevaben şunları yazdı:

Ger nigahdar-i men anest ki men midanem,

Şişera der beğel-i seng nigah midared.³²⁶

Ağa Muhammed almış olduğu cevaptan dolayı çok kızmıştı.³²⁷ Kimse onunla konuşmaya cesaret edemiyordu. Kızgınlıktan dolayı almış olduğu esirlerin bazılarını öldürttü. Şuşi Kalesine son bir kez hücum emri verdi. Ama yine de değişen bir şey olmadı. Halk askerlerle beraber Kaçarlara karşı kanlarının son damlasına kadar mücadele ediyordu. Çünkü biliyorlardı ki Ağa Muhammed Han Şuşi Kalesini ele geçirirse akıbetleri Kirman ahalisi gibi olacaktı. Karabağ askerleri bazı geceler Kaçarların ordusuna baskın ederek yiyeceklerini, atlarını ve silahlarını alıyorlardı.

³²³ Rus uzunluk ölçü birimidir.

³²⁴ Ahmet Bey **Cavanşir**, *Karabağ Hanlığının 174-1805-ci İllerde Siyasi Veziyetine Dair*", Karabağnameler, I, 187.

³²⁵ Feleğin çemberinden bela taşları yağıyor,

Sen aptalcasına Şişe'nin içerisinde oturuyorsun.

³²⁶ Eğer beni koruyanı benim bildiğimse, O, Şişeni taşın koltuğunda da korur.

³²⁷ Aras **Dadaşzade**, *Molla Penah Vâkıf*, Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü 1968, s. 23

Karabağ askerlerinin gerilla taktiği sonucunda Kaçar ordusuna ağır zayıat veriliyordu. Ağa Muhammed Han meşveret sonucunda Karabağ'da kalmanın Kaçarlar için çok büyük tehlike arz edeceğinden dolayı bir an önce Tiflis'e sefer yapılmasına karar verdi. 33 günlük muhasara sonucunda sözlü olarak ateşkes sağlandı.³²⁸ Kaçar ordusu Gence Hanlığı'na oradan da Tiflis'e doğru yola koyuldu.³²⁹

3.2. Revan Seferi

Ali Kulu Han Kaçar, Revan seferi sırasında yol üstünde bulunan Nahçıvan Kalesini almak istemiş fakat Nahçıvanlıların ciddi mukavemeti karşısında zaman kaybetmemek için muhasarayı kaldırarak Revan'a Kalesine doğru yola koyuldu. Revanlı Muhammed Han, himayesi altında bulunan II. İrakli'den yardım talebinde bulunmuştu. Ama II. İrakli'nin kendiside yardıma muhtaç durumdaydı. Muhammed Han, Revan halkına yetecek erzakı sağladı. Kale askerlerinden başka köylüden de 7.000 asker toplamıştı.³³⁰

Muhammed Han, Revan kalesini savunmaya hazır bir duruma getirmişti. Kısa bir süre sonra Ali Kulu Han'ın ordusu Revan Kalesi önünde gözüktü. Muhasara uzadıkça Muhammed Han'ın umutları tükenmeye başlamıştı. Hiçbir taraftan yardım alamayan Muhammed Han 35 günlük muhasaradan sonra teslim olmaya karar vermişti. Muhammed Han, Ağa Muhammed Han'ın kendisinin esas ordusuyla beraber Revan kalesini kuşatmasından korkuyordu. Eğer Ağa Muhammed Han Revan Kalesinin muhasarası için gelirse o vakit hiç kimse Kaçar Hanının gazabından kurtulamayacaktı. 1795'in Ağustos ayında teslim olarak Ağa Muhammed Han'a tabi olduğunu bildirdi. Vergi vermeyi eğer gerekirse ordusuyla beraber Ağa Muhammed Hanın hizmetinde olmayı kabul etti. Hanımlarından birini rehin olarak Ali Kulu Han'a gönderdi. Kaçar ordusunun şehre girmesine müsaade etmeyerek rehiner ve vergilerle beraber Ali Han'ın yanına gitmişti. Ali Kulu Han almış olduğu esirler ve vergilerle beraber Gence'ye giderek Ağa Muhammed Hanın ordusuyla birleşti. Daha sonra beraber Tiflis'e yola koyuldular.³³¹

³²⁸ Tahirzade, s. 28.

³²⁹ Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, III, 392.

³³⁰ Karayev, 95.

³³¹ Alizade, *Şuşa Şehrinin Tarihi*, Karabağnameler, III, 94.

3.3. Gürcistan Seferi

İran şahlarının geleneğinde eğer bir kişi şah olmak istiyorsa eski imparatorluğunun toprak bütünlüğünü sağlamalı ve daha sonra şahlık merasimini Erdebil şehrinde gerçekleştirmeliydi. O zaman İran Devleti'nin sınırlarına beylerbeyliklerinden başka dört valilik Arabistan, Gürcistan, Luristan ve Kürdistan da dahildi. Onların da şahlık merasimine iştirak etmeleri gerekmekteydi. Arabistan valisi elinde “*cıkka*” (tacın yerine külahın üzerindeki tüy), Gürcistan valisi elinde kılıç, Luristan valisi porfir (kayaç), Kürdistan valisi elmaslardan örülmüş iki sarığı tutmalıydılar. Bunların hepsi sembollerdi. Bu merasim gerçekleşikten sonra İran'ın meşru şahı olunuyordu.³³²

XVIII. asrın sonlarına doğru hanlıkların, Dağıstan hakimlerinin ve Osmanlı Devleti'nin baskıları sonucunda Gürcistan krallığı kendisini koruyacak güçlü bir devletle ittifak arayışındaydı. Bu ittifak kuzeyden, Rusya'dan geldi. Rusya kendini Kafkasya'daki Hıristiyanların hamisi olarak görüyordu. 24 Temmuz 1783 tarihinde Rus İmparatoriçesi II. Katerina ve Gürcistan'ın Kartli-Kaheti Kralı II. İrakli arasında Georgiyevsk Kalesinde 13 maddelik bir antlaşma imzalandı. Antlaşmanın en önemli maddelerinden birisi de Gürcistan'ın sonsuza kadar Rusya'nın himayesine girmesi ve Rusya'dan başka hiçbir devletin himayesini kabul etmemesidir. Bu antlaşma İran'ı çok rahatsız etmişti. Fakat İran'da süren iç karışıklık ve saltanat mücadelesinden dolayı İran Gürcistan'a karşı herhangi bir fiili baskı uygulayamamış, sadece tehditlerle yetinmişti.³³³ Georgiyevsk Antlaşması Rusya'nın Kafkasya topraklarına giriş belgesi olarak kabul edilir. Bu antlaşmayla Ruslar Kafkasya'da yaşayan Hıristiyan halkların hamisi rolünü üstlenmişlerdi. Antlaşmaya en büyük tepki Ağa Muhammed Şah'tan gelmiştir.³³⁴

Ağa Muhammed Han 33 günlük Şuşi Kalesinin muhasarasından sonra İbrahim Halil Han'ı kendisine tabi kılamayacağını anlayarak Gence Han'ı Cevad Han'ın da ısrarıyla ordusunun yönünü Gürcistan'a çevirdi. Gürcistan eskiden Safevî Devleti'nin mülkü sayıldığından dolayı Ağa Muhammed Gürcistan üzerinde hak talep ediyordu. Ağa Muhammed Han, II. İrakliyi cezalandırmak ve Gürcistan topraklarını kendi idaresi

³³² Mustafazade, *XVII. Yüzyillik XIX. Yüzyilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri*, s. 104.

³³³ Karadeniz, *İran Tarihi*, s. 240

³³⁴ Mustafa Aydın, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, İstanbul 2008, s. 54

altına almak için biran önce Gürcistan üzerine sefer hazırlığı yapmaya başladı. Kaçar Hanı Gürcistan kralına göndermiş olduğu tehditkar mektubunda: “*Gürcistan krallarının her zaman İran şahlarına tabi olduklarını, Safevî şahları tarafından konulmuş kanunların halen geçerliliğini, yapmış olduğu hatadan (burada hata olarak Georgiyevsk Antlaşmasından bahsedilmektedir) bir an önce vazgeçmesini ve eskisi gibi İran’a bağlılık yemini etmesini eğer etmezse aksi taktirde Kaçar Devleti’nin düşmanlarının başına gelen musibetlerin Gürcistan halkının da başına gelebileceğini*” yazmıştı.³³⁵ II. İrakli Ruslarla yapmış olduğu antlaşmaya güvenerek Ağa Muhammed’in tehdidini ciddiye almadı. Rusya’da gelişen siyasi olaylar II. İrakli’yi korkutuyordu. II. İrakli birkaç kez Rusya’dan askeri yardım talep etmişse de Rusya antlaşmanın yükümlülüklerini yerine getirmemişti. Adeta Gürcistan’ı İran (Kaçarlar) karşısında yalnız bırakmıştı. Gürcistan’ın Rusya himayesi altına girmesiyle diğer Azerbaycan hanlıkları her ne kadar Rusya’ya güvenmeseler dahi Kaçarlardan çekindiklerinden dolayı Rusya’dan yardım talebinde bulunmak istiyorlardı.³³⁶ Ağa Muhammed bütün bu olayların sorumlusu olarak II. İrakli’yi görüyordu. Gürcistan kralına son bir ultiatom gönderdi. “*...Son yüzyıldır siz İran’ın itaatinde oldunuz. Şimdi teessüfle demek istiyorum ki Ruslara yakınlaşarak onlara bağlanmışsınız. Ruslar ki İran’da sadece ticaret amacıyla geziyorlar. Onların bütün işleri ticaret yapmaktır. Doksan yaşını geçmiş adamsın ama başışlanmaz hatalar yapıyorsun. Kafirlerle (burada Rusya kastedilmektedir) ülkende istedikleri gibi hareket etmesine izin veriyorsun. Allah’ın izniyle biz şimdi büyük bir devlet olduk. Sen bize sadakatini ispat etmelisin. Eğer gerçekten akıllı bir kişiyse yapmış olduğun bu hatadan vazgeçersin. Ruslarla olan ilişkini tamamen kesersin. Bu senin ve ülken için iyi olur. Eğer emrimize uymazsan kısa bir süre sonra ülkenize sefer yapar, Gürcülerle beraber Rusları da kılıçtan geçiririz. Kür nehrine benzer bir kan nehri akıtırız.*”³³⁷

II. İrakli Ruslardan Ağa Muhammed Şah’a karşı beklediği desteği bulamadığından bu kez Osmanlı Devleti’ne müracaat etmiştir. II. İrakli elçisini Osmanlı sarayına göndermiş ve Osmanlı’dan yardım talep etmiştir. Osmanlı Devleti Azerbaycan hanlarına verilen cevaba benzer bir cevap vermiştir. İran’la sulh içerisinde olduklarını İran’ın sulhu bozmadığı taktirde Osmanlı’nın sulhu bozacak herhangi bir eylemde

³³⁵ Özgür **Türker**, Abdolvahid **Soofizadeh**, “Gürcistan’ın Rus Himayesine Girmesi ve Sonuçları: Georgiyevsk Antlaşmasından Ağa Muhammed Han’ın Tiflis Seferine”, *History Studies*, Vol. 7, Issue. 3, September 2015, s. 158.

³³⁶ İrade, *Azerbaycan Tarihi (en kadim zamanlardan XXI asrın evelerine kadar)*, Mütercim Yay. Bakü 2015, s.167.

³³⁷ Fuad **Aliyev** ve Süleyman **Memmedov**, “Azerbaycan XVII. Asrın II. Yarısında”, Oktay Efendiyeve (Haz./Ed.) **Azerbaycan Tarihi**, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü 1996, III, 390.

bulunmayacağını II. İrakli'nin elçisine bildirilmiştir. Ayrıca “*Erkele Han mademki sadakatinde devamlılık göstermektedir, Osmanlı Devleti tarafından da daima iyi muamele ve iltifat görecektir*” şeklinde cevap verilmiştir.³³⁸

II. İrakli tüm tehditlere rağmen Tiflis'i savunmaya karar vermişti. Hanedan üyeleri İran tehlikesinden kendilerini korumak için dağlara kaçtılar. II. İrakli her ne kadar yardım talebinde bulunduysa da torunu II. Solomon'dan başka kimse askeri yardım göndermedi. Gürcistan tarihinde “Krtsanisi” olarak geçen savaşta Gürcistan ordusu tamamen imha edilmiş ve Ağa Muhammed Han'ın kesin ve ezici zaferiyle son bulmuştu. Tiflis şehri Kaçar askerleri tarafından yağmalandı.³³⁹ Gürcülerin ileri gelenlerinden 80 kişinin kafası kesildi. Kiliseler yağmalanarak keşişler öldürüldü.³⁴⁰ II. İrakli dağlara sığındı.³⁴¹ Şehir tamamen Kaçar askerlerinin kontrolü altına girdi. Ordu Tiflis şehrinde uzun süre kalmayarak 20.000 esirle Gence şehrine geri döndü.³⁴²

II. İrakli mağlubiyetin ardından adetan yakarırcasına oğlu prens Mirian ve Çavçavadze aracılığıyla Sn. Petersburg'a Ruslara hayıflanıyordu: “*Atalarımın ve ailemden bana kalan her şeyi kaybettim. Kraliyet asamı, tacımı, sancağımı, topraklarımı, kilise mallarını ve Tiflis'in bütün zenginliklerini... Ve şimdi halkım Ağa Muhammed Han'ın elinde... Sizin ülkeniz kilise ve Hıristiyanlar için sarf ettiğim emeklerim, hepsi yok oldu.*”³⁴³ Tiflis seferi Ağa Muhammed Han'ın İran'ın meşru şahı olması için gerekiyordu. İran askeri gücünü eski Safevî egemenlik sahasında yeniden kabul ettirmişti. Ayrıca bu sefer Rusya'nın Kafkasya'daki nüfuzuna da ciddi zarar vermişti.

3.4. Kaçar Ordusu Mugan Ovası'nda

Kaçar orduları Kasım 1795'te Mugan Ovası'nda toplandı. Ağa Muhammed Han kuzey Azerbaycan topraklarını kendi idaresi altına almak için harekete geçti. Hanlıklar arasındaki ihtilaftan yararlanmak istiyordu. Yarım kalan işi tamamlamak için Şuşi Kalesine Süleyman Han'ın komutasında bir ordu gönderdi. Şirvan Hanlığı'nı ele geçirmek için Muhammed Hasan Han'dan istifade etti. Muhammed Hasan Han'ın

³³⁸ Mümin Yıldıztaş, *Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Gürcistan ve Gürcüler*, T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Katkılarıyla, İstanbul 2012, s. 209.

³³⁹ Raymond Furon, *İran*, Çev. Galib Kemali Söylemezoğlu, Hilmi Kitapevi, İstanbul 1943, s. 150.

³⁴⁰ Furûghi, s. 37.

³⁴¹ Markhom, s. 29.

³⁴² Adıgözel Bey, s. 62; Ahmet Bey Cavanşir, *Karabağ hanlığının 174-1805-ci İllerde Siyasi Veziyetine Dair*, Karabağnameler, I, 187; A. Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kacar*, s. 39.

³⁴³ Türker, Soodzadeh, 162.

askerlerinden bir ordu hazırlayarak Şamahı Hanlığı'nın üzerine gönderdi. Şamahı Hanı Mustafa Han, Kaçar ordusuna karşı bir şey yapamayacağını bildiğinden 1796'nın Şubat ayına kadar Fit Dağında kaldı. Muhammed Hasan Han'ın ordusu Yeni Şamahı'ya girerek şehri istila etti. Bu sırada Şeki Hanlığı'nda Muhammed Hasan Han'ın kardeşi Selim Han hanlığın aksakallarını kendi etrafına toplayarak hanlığı ele geçirdi. Muhammed Hasan Han iç karışıklığı hal etmek için Şeki'ye gitti fakat başarılı olamadan geri döndü. Ağa Muhammed Han başarısızlığa uğrayan sabık Şeki hanı Muhammed Han'ın gözlerine mil çektirdi.³⁴⁴ Selim Han da Ağa Muhammed Han'ın korkusundan dolayı halkı *Gelesen-Göresen* Kalesine göçürdü.³⁴⁵

Şirvan bölgesini ele geçiren Ağa Muhammed Han, Mustafa Develi'yi Şirvan'a hakim tayin etti. Mustafa Develi halka zulüm etmesinden dolayı çıkan bir isyan sonucunda öldürüldü. Ağa Muhammed Han bölgenin çok hassas bir dönemden geçmesinden dolayı inisiyatifini kullanarak halkı cezalandırmadı.³⁴⁶

Aslında Ağa Muhammed Han'ın Kafkasya seferi bir nevi Kafkasya'yı işgale çalışan Rusya için açık bir tehditti. Yapmış olduğu Gürcistan seferi ile Rusya'nın nüfuzuna sarsıcı bir darbe vurmuş oldu. II. Katerina sarsılmış olan nüfuzunu yeniden sağlamak için Kafkasya'ya sefer yapılmasına karar verdi. 16 Kasım 1795 tarihli II. Katerina tarafından General Gudoviç'e yazılmış olan fermana: "*Ne zaman Ağa Muhammed Han Şirvan, Şamahı ve Bakü'yü işgal ederse, Hazar Denizi ve bizim sınırlarımıza yakınlaşırsa ordumuz onun Dağıstan'a girmesinin mani olmalıdır. Bize sığınan Terek Şamhalı'nı Kaytak Usmisi'ni hatta Derbent Hanlığı'nı korumalıyız. Ağa Muhammed Han'ı mağlup ederek onu takip etmeliyiz. Eğer Ağa Muhammed Han bizim irademize karşı çıkarsa onu hakimiyetten indirmeliyiz.*"³⁴⁷

Bölgede ciddi anlamda nüfuz kaybı yaşayan Rusya her ne olursa olsun nüfuzunu yeniden sağlamlaştırmaya çalışıyordu. Acilen güney Kafkasya ve Gürcistan'a askeri birlikler gönderdi. Albay Siohnev'in kumandanlığı altında iki Rus taburunu Gürcistan'a, Tümgeneral Savleyev'in komutası altında üç Rus piyade taburunu da Güney Dağıstan

³⁴⁴ Cihangir **Zeyneloğlu**, *Muhtasar Azerbaycan Tarihi*, Şems Matbaası, İstanbul 1924, s. 149.

³⁴⁵ İsmayıl, Bağirova, s. 33

³⁴⁶ Malcolm, s. 637.

³⁴⁷ Süleyman **Aliyarlı**, *Azerbaycan Tarihi (Uzak geçmişten 1870'nci yıla kadar)*, Çırak Neşriyatı, Bakü 2009. s. 550.

ve Kuzey Azerbaycan'a gönderdi.³⁴⁸ Ağa Muhammed Han'ın Kafkasya seferi Hıristiyanların hamisi rolünü üstlenen Rusya için adeta Kafkasya topraklarının işgaline sebep olmuştur. Rusların Kafkasya'ya gelişi ve İran'da merkezi hakimiyete karşı oluşan rahatsızlıktan dolayı Ağa Muhammed Han Kafkasya'da uzun süre kalamadı. Rusların işgal etmeye çalıştığı Derbent Hanlığı'na yardıma gitti. Ruslarla karşılaşmadan Tahran'a vardı.³⁴⁹ Ağa Muhammed Han İran'daki rakiplerini bertaraf etmesine rağmen Rusya Çarlığı ile savaşmak istemiyordu. Bunun birçok nedenleri vardı. En önemli nedenleri ise yeteri kadar silah mühimmatı bulunmaması, gıdan yetersizliği, atların ve askerlerin hastalık sonucu ölmesidir. Ağa Muhammed Han'ın İran'da olmamasını fırsat bilen bazı hanların isyan hazırlıklarına girişmesi, ayrıca buna ek olarak disiplinden ve talimden uzak olan Kaçar askerlerinin Rus askerleriyle savaşmak istememesini de ekliye biliriz. Tüm bunlar Ağa Muhammed Han'ın Rus askerleriyle karşılaşmadan Tahran'a geri dönmesine neden olmuştur.³⁵⁰

Ağa Muhammed'e yardım ettiğinden dolayı İbrahim Halil Han ve II. İrakli, Gence Hanı Cevad Han ile Çilebört Meliki Mecnun'a saldırdılar. Melik Mecnun bu savaşta öldürüldü. Cevad Han ise tabilik nişanesi olarak kızını ve oğlunu İbrahim Halil Han'ın sarayına esir olarak gönderdi.³⁵¹

4. AĞA MUHAMMED HAN'IN İRAN ŞAHI OLMASI

Gürcistan seferinden sonra Ağa Muhammed Han'ın taraftarları Ağa Muhammed'den artık şahlığını ilan etmesini istiyorlardı. Şahlık merasimi esnasında taraftarlarına çok etkili bir konuşma yaparak: *“Benim size şah olmamı mı istiyorsunuz?”* diye sorduğunda yanındakiler: *“Evet”* dediler. Ağa Muhammed Han konuşmasına devam ederek: *“Allah'a yemin ederim ki taç koymasam bile ben sizin şahınızım. Bir kişinin kendisine göre taraftarları varsa ve halk tarafından seçilmişse o kişi padişahtır. Tacı başa geçirmek ise ancak tören ve bir gelenektir. Ben Nadir Şah'ın tacını ancak Hindistan, Afganistan, Türkistan ve Farsistan'ı ele geçirirsem takarım.”*³⁵² Fakat bu kılıcı şu an takıyorum. Allah'tan diliyorum ki benim de Şah İsmail gibi İslam'a hizmet

³⁴⁸ Aliyev, Hasanov, s. 120.

³⁴⁹ Aliyarlı, *Azerbaycan Tarihi*, s. 551.

³⁵⁰ A. Bakıhanov, s. 205.

³⁵¹ Adıgüzel Bey, s. 65; Cavaşır, s. 140.

³⁵² P. Avery, *Tarih-i Muasır-ı İran*, s. 67

*etmeme yardım etsin ve I. Şah Abbas gibi büyük bir hükümetim olsun.*³⁵³ *Ben tacı İran hükümdarlarından hiçbirisinin ulaşamadığı sınırları kendi topraklarıma katmayınca kadar takmayacağım. Unutmayın ki bundan sonra sizin işiniz çok zor olacak saltanatıma karşı en ufak isyanı çok ağır şekilde cezalandıracağım.*³⁵⁴

Nadir Şah'ın tacını özel sebeplere göre takmaktan imtina eden Ağa Muhammed Şah üzeri altın taşlarla ve cevahirlerle süslenmiş (bu taşların içerisinde Nadir Şah'ın Hindistan'dan getirmiş olduğu *Derya-i Nur* elması da bulunmaktaydı) özel bir tac yaptırdı. Erdebil şehrinde Şeyh Safi makberinde bulunan Safevî şahları için kutsal sayılan kılıcı kuşandı. Kılıcı kuşanmadaki maksat kendinin de Safevî şahlarının devamacısı ve Şii mezhebinin koruyucusu olduğunu göstermekti. Böylece ruhani kesimin de tam desteğini sağlamış oldu. İran'da ruhani desteğini sağlamadan uzun süreli istikrar sağlayamayacağını çok iyi biliyordu. Ağa Muhammed Şah ve halefi Feth Ali Şah ruhanilerin desteğine ihtiyaç duymuşlardır.³⁵⁵ Kaçarlar, Safevîler gibi kendilerine kutsallık atfetmediler. Şahlık merasiminde gelenek bozulmamış bütün devlet erkanı merasimde hazır bulunmuştur.

Uzun süren saltanat mücadelesi sonucunda Ağa Muhammed Şah 21 Mart 1796'da Tahran'da Gülistan Sarayında 129 sene İran'da hüküm sürecek olan Kaçar Devletinin temelini atmış ve Kaçarlar sülalesinin ilk resmi şahı olmuştur. Ağa Muhammed Şah'ın hakimiyete gelmesiyle İran'da hüküm süren üç kuşağın ve üç sülalenin saltanat mücadelesi de son bulmuş oldu. İran Nadir Şah'ın ölümünden sonra kabilelerin yönetimi altına düşmüştür. Ağa Muhammed'in istikrarlı devam eden mücadelesi sonucunda parçalanmakta olan İran topraklarını birleştirerek merkezi hakimiyet kurdu.

5. HORASAN'IN FETHİ.

Şahlık merasiminden sonra Horasan haricinde bütün İran şehirleri Ağa Muhammed Şah'ın tabiliyi altındaydı. Merasimden sonra Horasan'daki işleri yoluna koymak için İmam Rıza makberini ziyaret etmek amacıyla Esterabad yolu üzerinden Meşhed'e gitmeye karar verdi. Esterabad'a giderken isyan halinde olan Türkmenleri

³⁵³ Türker, Soofizadeh, s. 156.

³⁵⁴ Penahi, Ağa Muhammed Han, s. 189.

³⁵⁵ P. Avery, *Tarih-i Muasır-ı İran*, s. 69.

cezalandırdı.³⁵⁶ Meşhet Nadir Şah'ın torunu Şahruh'un hakimiyetindeydi. Horasan çok önemli bir konumdaydı. Buhara, Hive ve Merv onun merkezi şehirlerinden sayılıyordu. Onların hakimlerini Horasan valisi değil şah tayin ediyordu ve bu yerler imparatorluğun ayrılmaz parçasıydı. Ağa Muhammed Şah'ın Meşhet'e geldiğini duyan Şahruh Han'ın oğlu Nadir Mirza babasını Meşhet'te bırakarak kendisi Afganistan'ın Herat şehrine kaçtı.³⁵⁷

Ağa Muhammed Meşhet'e geldiği zaman Şahruh şahsen kendisi karşılamaya çıktı. Ağa Muhammed Şah da, Şahruh'u sıcak karşıladı. Ondan Nadir Şah'ın hazinelerinin yerini söylemesini istedi. Halk arasında Nadir Şah'ın hazineleri hakkında: “Nadir Şah'ın hazinelerinin nerde olduğunu Şahruh'tan başka kimse bilmiyor. Hatta Şahruh hazinenin yerini kendi çocuklarına dahi söylememiştir” şeklinde bir rivayet dolaşmaktaydı. Gerçektende Şahruh'tan başka Nadir Şah'ın hazinelerinin yerini kimse bilmiyordu.³⁵⁸ Şahruh ilk önce hazinelerin yerini söylemek istememiştir. Daha sonra çeşitli işkencelere dayanamayarak hazinelerin yerini söylemek zorunda kalmıştır. Ağa Muhammed, Nadir Şah'ın hazinelerine sahip olduğundan dolayı çok sevinmiştir. Rivayet edildiğine göre Ağa Muhammed Han deriden sofra sardırarak bütün hazineleri üzerine dökmelerini emretmişti. Daha sonra odada bulunan her kesi dışarı çıkararak hazineler üzerine oturmuş ve ağlamıştı.³⁵⁹

Nadir Şah'ın hazinelerini aldıktan sonra Şahruh'u ailesiyle beraber Mazenderan'a gönderdi. Şahruh görmüş olduğu işkenceler sonucu 63 yaşında yolda vefat etmiştir.³⁶⁰ Şahruh'un oğlu Nadir Mirza'nın akıbeti çok daha acı olmuştur. Nadir Mirza, Feth Ali Şah'ın ilk hakimiyet yıllarında Kaçarlara karşı isyan ederek Horasan'da kendisini şah ilan etmişti. Kaçarlardan babasının intikamını almak istiyordu. Ama Kaçar ordusu karşısında ağır bir yenilgi aldıktan sonra yakalanarak Tahran'a Feth Ali Şah'ın yanına gönderildi. Feth Ali Şah, Nadir Mirza'nın dilini ve ellerini kestirtti.³⁶¹ Daha sonra gözlerini kör ederek en sonunda da kafasını keserek idam ettirdi. Nadir Mirza öldürüldükten sonra Feth Ali Şah secde halinde Allah'a şükür ediyordu. “Allah'a

³⁵⁶ A. Rızaî, IV, 82; Furûghi, s. 37; P. Avery, *Tarih-i İran (Devre-i Afşar, Zend ve Kacar)*, XI, 172

³⁵⁷ A. Bakıhanov, s. 209.

³⁵⁸ Penahi, *Ağa Muhammed Han Kacar*, s. 194.

³⁵⁹ Enver Cengizoğlu, *Aydın Afşar, Meşhur Afşarlar*, Mütercim Yay. Bakü 2014, s. 206.

³⁶⁰ A. A. Şemim, s. 42.

³⁶¹ Penahi, *Ağa Muhammed Han Kacar*, s.199; Penahi, *Feth Ali Şah Kacar*, s. 30-31.

*hamdolsun intikamımı aldım. Nadir Şah benim babam Feth Ali'yi öldürmüştü. Ben de onun torunu Nadir Mirza'yı öldürdüm” demiştir.*³⁶²

Ağa Muhammed Han Afşar hanedanlığını bertaraf ettikten sonra Maverâünnehir taraflarını fethetmeyi düşünüyordu. Nadir Şah'ın ölümünden sonra Buhara Hanlığı bağımsızlığını ilan etmişti. Buhara Hanlığı Beygi Can Özbek Han ara-ara İran'a dahi saldırıyordu. Belh bölgesi de Afganistan şahı Zaman Şah Dürrani'nin (1792-1801) temsilcisi olan Mir Mahsun Han'ın elindeydi. Buhara Hanı Beygi Han Özbek 1794'te Merv şehrini alarak Horasan'a saldırmış ve Meşhet şehrini de almak istemişti. Bu saldırı sonrasında ele geçirdiği esirleri Buhara'ya götürmüştü. Ağa Muhammed Han, Buhara Hanı Beygi Han Özbek'e tehditkar bir mektup göndererek esirleri geri istemişti.³⁶³ Ağa Muhammed Han Buhara'ya saldırı planları yapıyordu. Aynı zamanda Muhammed Hüseyin Han Karagözlü'yü Afganistan'a Zaman Şah'ın yanına gönderdi. Ağa Muhammed şah, Zaman Şah'la birlikte Buhara'ya saldırmayı teklif ediyor aynı zamanda da Belh bölgesinin idaresinin İran'a verilmesini istiyordu. Zaman Şah teklifi kabul etikten sonra kardeşi aynı zamanda Herat hakimi Mahmud aracılığıyla yapılan görüşmeler sonucunda İran'la dostluk antlaşması yaptı. Antlaşmaya göre Ağa Muhammed Afganistan ümerası nezdinde Buhara içişlerine karışacak ve Masum Han tehlikesini önleyeceklerdi. Zaman Şah Ağa Muhammed'in teklifini kabul etti. Buhara seferi için asker toplamaya başlamıştı. 1796'da Rusların Derbent yoluyla Azerbaycan'a ve Kafkasya'ya girmesi sonucunda Ağa Muhammed Şah'ın Horasan Seferini iptal etmek zorunda kalmıştır.³⁶⁴

6. AZERBAJCAN HANLIKLARININ OSMANLI DEVLETİ'NDEN YARDIM İSTEMELERİ.

Eğer Ağa Muhammed Han Revan'a saldırırsa reaya Kars topraklarından geçerek Osmanlı Devleti'ne sığınacaklardı. Muhammed Han bu konuda Kars mutasarrıfına yazarak kendilerine yardımcı olmalarını istedi. Kars mutasarrıfı Numan Paşa Osmanlı sarayına “*Ağa Muhammed Han'ın Horasan, Şiraz, İsfahan, Mazenderan ve Gilan'a zorla hakim olarak kendi adamlarını tayin ettiğini, bir çok Azerbaycan hanlığını da*

³⁶² Abbas **Ramazani**, *Feth Ali Şah Kacar*, Terc. Büyük Mollayi, Mütercim Yay. Bakü 2015, s. 21-22.

³⁶³ Malcolm, s. 640.

³⁶⁴ Karadeniz, *İran Tarihi*; Malcolm, *Tarih-i İran*, s. 641; İsmail Aka, “Kacarlar”, s. 854; Sümer, “Ağa Muhammed Şah”, I, 456; Tahirzade, 32; Furûghi, s.37.

kendisine tabi kaldığını ve olası Revan Hanlığı'na yapılacak saldırı sonrası halkın Kars topraklarına sığınabileceklerini Ağa Muhammed Han'da sınıra asker sevk ederek Karsa sığınanları geri isteyebileceğini bu yüzden Kars Kalesine silah, cephane ve mühimmat gerektiğini bildirmişti.”³⁶⁵ Devlet-i Aliyye'den Kars mutasarrıfına: “Bunun sıhhat ve hakikatini Erzurum ve ol havaliden işe yarar tatarlar tayinle haber alasin, vakt ü hale göre bu tahrirata dahi münasibi üzre nizam verüb cevap yazasin” cevabı verilmişti.³⁶⁶

Osmanlı Devleti, Revanlı Muhammed Han'ın isteği karşısında zor durumda kalmıştı. Çünkü Osmanlı ve İran arasında sulh devam etmekteydi. Ağa Muhammed Han sulhu bozmadığı takdirde Osmanlı da sulhu bozacak davranışlardan kaçınmaya çalıştığını yukarda söylemiştik. Osmanlı'nın da Devleti çıkmış olduğu 1787-1791 Rus harbinden sonra bir de Ağa Muhammed Han'la karşı karşıya gelmek istemiyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti Ağa Muhammed Han'ın bölgede Rusya'ya karşı mücadele edebileceğini inanıyordu.³⁶⁷

Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kuran Azerbaycan hanlıkları Ağa Muhammed Han'a tabi olmak istemiyorlardı. Karadağlı Mustafa Kulu Han, Marağalı Ahmet Han, Hoylu Hüseyin Han ve Revanlı Muhammed Han, III. Selim'e göndermiş oldukları mektuplarda Kaçar tehlikesi hakkında haber vermişlerdi. Ayrıca Tebriz valisi Rıza Han Osmanlı Devleti'ne müracaat ederek Azerbaycan'da bağımsız bir saltanatın kurulmasını istemişti.³⁶⁸

Karabağlı İbrahim Halil Han Osmanlı sadrazamına 1209/1794-1795'te Abdulla Efendi ile gönderdiği mektupta yirmi yıldan fazla kendisinin Osmanlı Devleti'ne hizmet ettiğini, kendisinin de Osmanlı tebaası olduğunu hatırlatıyordu.³⁶⁹ Ağa Muhammed Han'ın İran'daki Irak memleketini ve Fars bölgelerini kendisine tabi ettikten sonra Aras Nehrini geçerek ilk önce kendisine daha sonra Revan'lı Muhammed Han'a ve Gürcistan Krallığı'na saldıracağını haber veriyordu. Sultandan Azerbaycan hanlarına yardım etmesini rica ediyordu. “...bu caniplerde vaki olan hadiseleri arz idelim. Keyfiyet-i

³⁶⁵ BOA, H.H, nr. 9932

³⁶⁶ Demir vd, I, s. 134-135.

³⁶⁷ Karayev, “İrevan Hanlığı Ağa Muhammed Han Kaçar'ın yürüyüşleri Döneminde”, s. 93.

³⁶⁸ Necefli, *Azerbaycan Hanlıkları Osmanlı Devletiyle Siyasi İlişkileri (XVII. Asrın II. Yarısı)*, s. 88; Mustafazade, s.104.

³⁶⁹ BOA, H.H, nr. 6748-A, (1209/1795).

*ahval bu minval üzeredir ki Kızılbaş'tan Ağa Muhammed Han huruc edüp İran mülkünde vaki olan Irak memleketini ve Fars beldelerini taht-ı tasaruffa getirip Şimdi rud hane-i Aras'tan evvelen benim üzerimde ve saniyen Erivan Han'ı Muhammed Han üzre ve salisen Gürcistan ve ala hazef tertip maksudi manzurin kuvveti ile getire (yani maksadı bu yerleri kendi idaresi altına almak istiyor.) şimdiden geri emir şevketli efendimizindir.*³⁷⁰

Azerbaycan hanlarının ricasıyla ilgili olarak Osmanlı Devleti, İran'la sınır olan vilayetlerin başçılarına bölge sakinlerinden Osmanlı Devletine sığınan varsa kabul olunması ancak geldikten sonra da dönmek isteyenlere engel olunmaması hakkında emir göndermiş ve sığınanların kabul edilmesi için tedbir görülmesi hakkında ferman yayınlamıştır.³⁷¹

İran ve Rusya arasındaki mücadele devam ettiği sırada Revan ve Karabağ hanlarının takrirleri Osmanlı sarayına varmış bulunuyordu. Hanların yardım talebi mecliste müzakere olundu ve nihai karar çıkarıldı. Karara göre Osmanlı ve İran arasında devam eden sulh antlaşmasından dolayı Devlet-i Aliyye hanlıklara silah yardımı yapmayacaktı. Bu kararın alınmasında İran'ın Rusya ile yapmış olduğu mücadele de önemli bir rol oynamıştır. İran Rusya ile savaş yaptığı sırada hanlara silah yardımında bulunmanın doğru olmayacağı hakkında karara varılır. Ancak savaştan kaçarak Osmanlı'ya sığınanların da Ağa Muhammed Han'ın isteği doğrultusunda iade edilmesinin Devlet-i Aliyye'nin şanına yakışmayacağından dolayı Revan bölgesinden Osmanlı topraklarına göç edecek olanların kabul edilmesi yönünde hudut komutanlarına bilgi verilmişti. Revan ve Karabağ hanlarına verilen cevapların mazmununa bakacak olursak Osmanlı ve İran arasında devam eden sulh antlaşması gereğince hanlıkların istemiş olduğu silah yardımı yapılmamıştır. Karara göre Kaçarlar Osmanlı topraklarına tecavüz etmediği sürece Osmanlı Devleti de İran'a herhangi bir askeri müdahalede bulunmayacaktı.³⁷²

³⁷⁰ Mustafazade, *XVII. Yüzcillik XIX. Yüzcilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri*, s. 106.

³⁷¹ Necefli, *Azerbaycan Hanlıkları Osmanlı Devletiyle Siyasi İlişkileri (XVII. Asrın II. Yarısı)*, s.89.

³⁷² Cemal **Gökçe**, "1787-1806 Yılları Arasında Kafkasya'da Cereyan Eden Siyasi Olaylar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Edebiyat Matbaası, İstanbul 1972, Sayı XXVI, s. 47.

7. AĞA MUHAMMED HAN'IN RUSYA VE OSMANLI DEVLETLERİYLE İLİŞKİLERİ

Rusya Yaş Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti'nin Kafkasya topraklarında siyaset yapmasına mani oldu. Osmanlı Devleti Azerbaycan hanlıklarını ve Dağıstan hakimlerini açıktan destekleyemiyordu. 1789'da Fransa'da ortaya çıkan inkılap kısa bir süre sonra bütün Avrupa ülkelerini kasıp kavurdu. Rusyada bu inkılapla mücadele ettiği bir dönemde Güney Kafkasya ve o cümleden Azerbaycan'ın işgal planını bir süreliğine ertelemiş oldu. Ayrıca Avrupa'da Lehistan'ın taksimatında toprak kapma mücadelesine girişmişti. Sadece Gürcistan'ı kendi himayesi altına almakla iktifa etmişti. Durum böyleyken güney Kafkas'ta yeni bir güç olan Ağa Muhammed Han Kaçar ortaya çıkmaya başlamıştı.³⁷³

7.1. Rus Çarlığıyla İlişkiler

Kerim Han Zend'in ölümünden sonra Rusya ve İran arasında siyasi ve ticari ilişkiler gelişmeye başlamıştı. Çariçe II. Katerina İran'ın düşmüş olduğu bunalımdan yararlanmak istiyordu. II. Katerina 1781'te Mark Ivanovich Voinovich (1750-1807) yönetiminde Hazar Denizi'nin Güney Doğu sahillerine iki askeri filo göndererek Hindistan'a giden deniz ticaret yolunu kontrol etmeye çalışıyordu. Voinovich, Ağa Muhammed Han'dan Rus tacirleri için ticarethane yapılması iznini istedi. Ağa Muhammed önceleri Voinovich'in bu isteğini olumlu görerek kabul etti. Voinovich, Ağa Muhammed Han'dan almış olduğu izni farklı kullanarak kale yapımına başladı. Rusların bu bölgeleri işgal etme arzusunda olduğunu anlayınca Ağa Muhammed Han, Voinovich'tan kalenin inşaatının durdurulmasını ve dağıtılmasını emretti. Voinovich Kaçar Hanının isteğini reddederek tehdit etti. Muhammed Han Voinovich'in küstahça vermiş olduğu cevaba sinirlenerek adamlarıyla beraber kendisini hapse attırdı. Ancak yaptığı işin ne kadar tehlikeli olduğunu ve Rusya'nın bu olayı bahane ederek İran'a saldıracağından korkarak Voinovich'i ve ekibini zindandan çıkartarak Rusya'ya geri gönderdi.³⁷⁴

Rusya 1780'li yıllarda Kırım'ın ilhakıyla meşguldü. Her an patlak verebilecek Osmanlı-Rusya savaşından dolayı II. Katerina İran'la iyi geçinmeye çalışıyordu.

³⁷³ Mustafazade, *XVII. Yüzyillik XIX. Yüzyilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri*, s. 104

³⁷⁴ Teymuri, I, 199; Markham, s. 21

Bundan dolayı İran'a karşı cephe açmaya cesaret edemiyordu. Fakat Ağa Muhammed Han'ın İran'da merkezi hakimiyet kurmasından oldukça rahatsızdı. Azerbaycan hanlıklarına muhtelif hediyeler göndererek kendi safına çekmeye çalışıyordu. İran'da da halkı şahın aleyhine kışkırtarak ülkeyi iç karışıklığa sürüklüyordu.³⁷⁵

Ağa Muhammed Han 1783'te Saint Petersburg'a elçi göndererek II. Katerinadan Gilan ve Mazenderan'ın hükümdarı olduğunu tanımasını istemişti. Çariçe, Ağa Muhammed Han'ı İran şahı olarak kabul etmediğinden dolayı elçisini huzuruna kabul etmedi. Bölgede güçlü bir ittifak arayışı içinde olan Ağa Muhammed Han Rusya ile yakınlaşmak istiyordu. Tekrar 1787'te Rusya'ya elçi gönderdi. Kaçar hanı kendini Safevî Devleti'nin devamcısı olarak gördüğü için Çar İmparatorluğunun da kendisini bu yönde tanımasını istiyordu. Yani bir nevi Kafkasya topraklarının kendisinin hakkı olduğunu ima ediyordu. Rusya ise Ağa Muhammed talebini kesin bir dille reddetti. Çünkü Rusya ise 80 yıldır hayalini kurmuş olduğu Kafkasya'nın işgali planında herhangi bir sıkıntı yaşamak istemiyordu. Bunun için II. Katerina İran tahtına Ağa Muhammed Han'ın yerine kardeşlerinden birisini çıkartmak ve Rusya'nın vasalı haline getirmek istiyordu.³⁷⁶

II. Katerina General Valerian Aleksandroviç Zubov'a (1771-1804) yazmış olduğu 19 Şubat 1796 tarihli namesinde, ordusuyla İran arazisine girmesini, halkı Ağa Muhammed'in zulmünden kurtarmasını ve ayrıca saltanat tahtına kardeşi Murtaza Kulu Han'ı geçirmesini emrediyordu. II. Katerina İran ve Kafkasya topraklarını kendi deyimiyle açgözlü (Ağa Muhammed) yağmacılara bırakmak istemiyordu. Bu hususta Rus generali, devlet adamı ve Çariçe II. Katerina'nın sevgililerinden olan Grigoriy Aleksandroviç Potyomkin'e (1739-1791) 1785 tarihli mektubunda: "*Azerbaycan hanlarını işgalcilerden koruyacak iyi niyetli bir imparatorluğun himayesine muhtaçtırlar*"³⁷⁷ diye yazmıştı. Çariçe Kafkasya topraklarını savaşarak değil kendi himayesi altına alarak işgal etmek istiyordu. Rus Çarlığı Kafkasya'ya askeri müdahale yapacak gücü olmadığından Azerbaycan hanlarını kendi yanına çekme politikasını güdüyordu. 1787-1792 Rus-Osmanlı savaşı sırasında Rusya Azerbaycan hanlıklarının desteğini almak istiyordu. Rusya'ya destek vermeseler bile Osmanlı Devleti safında yer

³⁷⁵ Mehmet Ali Çakmak, "Hanlıklar Devrinde Azerbaycan Türkiye Münasebetleri (1723-1829)", Gazi Üniversitesi SBF, Ankara 1996 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 123.

³⁷⁶ Teymuri, I, 205.

³⁷⁷ Teymuri, I, s. 201.

almamaları Rus Çarlığı için büyük başarıydı. Osmanlı Devleti'nin kesin mağlubiyetiyle sonuçlanan savaştan sonra II. Katerina Kafkasya topraklarının işgali meselesine yoğunlaşmaya başlamıştı. Ağa Muhammed Han Güney Kafkasya topraklarının kendisine ait olduğunu iddia ediyordu. Rusya ile her zaman savaş ihtimali olduğundan dolayı bölgede yalnız kalmamak için Osmanlı Devleti'yle ittifak arayışına girmişti.³⁷⁸

İran Rusya'ya karşı aradığı ittifakı Osmanlı Devleti'nden bulamadı. Ama bundan önce İngiltere ve Fransa İran'a Ruslara karşı yapacağı savaşta destek veriyorlardı. İngiltere, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (East India Company) vasıtasıyla 1793'te 60 deveden ve 40 katırdan oluşan silah yardımı yaptı. İngiltere Rusya'nın İran vasıtasıyla Hindistan'a açılmasını istemiyordu. Fransa İran'ı kullanarak Rusya'nın Kafkasya'da ilerlemesini engellemek istiyordu. Aynı yıllarda Fransa İran'la ticari ilişkileri geliştirmek istiyordu. 1792 yılında Fransız Devleti tarafından gönderilen seyyah ve biyolog Jean-Guillaume Bruguiere (1750-1798) ve entomolog (böcekleri inceleyen bilim adamı) Guillaume Antoine Oliver (1756-1814) heyetin vazifesi Fransa ile İran arasında ticari antlaşmalar imzalamak, Mingrelia (Gürcistan) arazisinin İran'da kalmasını sağlamak ve Rusya'yı bu bölgeden uzak tutmaktır.³⁷⁹ Fransa İran'la Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı savaşa sokmak istiyordu. Rusya eğer Kafkasya cephesinde savaşa girerse Avrupa işlerine daha az karışacaktı. Osmanlı Devleti'nin Rusya ve İran arasındaki mücadelede tarafsızlık siyaseti izlemesi Fransa'nın, İran ve Osmanlı üzerinden yapmış olduğu planları boşa çıkarmıştı.³⁸⁰

7.2. Ağa Muhammed Han Kaçar'ın Osmanlı Devletiyle İlişkileri

29 Aralık 1796'ta Ağa Muhammed Han tarafından Osmanlı Sultanı III. Selim'e bir elçi gönderildi. Elçi, Ağa Muhammed Han'ın yazın 150.000 kişilik bir orduyla Rusya ile savaş yapma hazırlığında olduğunu bildirdi. İran Rusya ile savaştığı zaman Osmanlı Devleti'nin de Gürcistan'a sefer yapmasını istiyordu.³⁸¹ Osmanlı Ağa Muhammed'in bu teklifine sıcak bakmadı. Rusya ile Osmanlı arasında mevcut olan antlaşma şartlarına aykırı olduğu için Osmanlı Devleti Ağa Muhammed'in bu isteğini kabul etmedi. Sultan III. Selim Ağa Muhammed'e güvenmiyordu. Osmanlı-Rusya-

³⁷⁸ Necefli, s. 90-91.

³⁷⁹ Türker, Soofizadeh, s.157.

³⁸⁰ Mustafayeva, s. 62-63.

³⁸¹ Mustafazade, XVII. Yüzyillik XIX. Yüzyilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri s.108

Avusturya savaşları sırasında İran tarafından herhangi bir destek görmemişti. Ayrıca Ağa Muhammed Han Osmanlı devlet erkanı tarafından güvenilir bir kişi olarak görülüyordu.³⁸² Rusya-İran arasında uzlaşma olursa Osmanlı Devleti arada kalabilirdi.

İstanbul'da serhat valilerinden ve muhafızlarından gelen istihbaratlar değerlendirilerek Osmanlı Devleti'nin Rusya-İran mücadelesinde izleyeceği siyaset belirlendi: Osmanlı Devleti İran ile ilgili şöyle kararlar aldı “*Rusya'ya karşı Ağa Muhammed Şah'ın tarafında yer almanın, yeni harpten (1787-1792) çıkmış olan Osmanlı Devleti ile Rusya'yı karşı karşıya getireceği, bu durumun Anadolu'nun istilası ihtimaline zemin hazırlayacağı, Rusya'nın tutulması halinde ise, bir yandan Osmanlı Devleti'nin ve taraftarı olan Azerbaycan hanlarının menfaatleri karşısında hareket eden Gürcü Kralının kuvvetlenmesi söz konusu olacağı gibi diğer yandan Ruslar Azerbaycan'a inerek özellikle Anadolu'yu sıkıştırmaya kalkışacağından şimdilik taraf tutulmamasına karar verilmiş, buna göre hareket etmeleri serhat görevlilerine tembih edilmişti.*”³⁸³ Durumdan haberdar olmayan İran şahı Osmanlı Devleti'nden yardım istemişti. Osmanlı Devleti almış olduğu karardan vazgeçmeyerek İran şahına olumsuz cevap vermişti.³⁸⁴

Bu karar önceleri isabetli bir karar olarak görülmüşse de Rusya'nın Kafkasya'daki siyasi mücadeleden galip çıkması durumunda Anadolu toprakları da Rus işgali ile karşı-karşıya kalacaktı. Buhanlı günler geçiren Osmanlı Devleti ortak düşmanları olan Rusya'ya karşı İran'la ittifak etmeyerek belki de tarihi fırsatı elden kaçırmış ve gerektiğinden fazla ihtiyatlı davranmıştı.³⁸⁵

Devlet-i Aliyye şaha güvenmiyordu ve Ağa Muhammed Han'ın da gelecekte Nadir Şah vakası olmasından korkuyordu. Anlaşılan Ağa Muhammed Hanı iyi tahlil etmedikleri ortadaydı. Çünkü Kaçar Hanının dönemiyle Nadir Şah Afşar'ın dönemi arasında otorite ve güç farklılıkları vardı. Ağa Muhammed Han Nadir Şah kadar güçlü değildi. Merkezi hakimiyeti kuramamıştı. Ağa Muhammed Han'ın idareciliği aşiret anlamında ve ilkel durumdaydı. Memleketi imar etmek ve güçlendirmek için uzun bir süreye ihtiyacı vardı. Yani o dönem için Osmanlı İmparatoru III. Selimin İran'dan

³⁸² Çakmak, “Hanlıklar Devrinde Azerbaycan Türkiye Münasebetleri (1723-1829)”, s.128.

³⁸³ Çakmak, “Hanlıklar Devrinde Azerbaycan Türkiye Münasebetleri (1723-1829)”, s. 127.

³⁸⁴ Cevdet Paşa, VI, 285.

³⁸⁵ Mustafazade, XVII. Yüzyillik XIX. Yüzyilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri, s. 109.

çekinmesi için hiç sebep yoktu. Ağa Muhammed feodal tipli hanedanlıkları kendi hakimiyeti altında birleştirdiği vakit artık İran'da kendisine karşı koyacak kimse kalmamıştı. Ağa Muhammed Han oluşan siyasi olayların, güçlerin ve otoriterlerinin değişiminden habersizdi. Rusya'nın kendisinden neye göre çekindiğini bilmiyordu. Tek başına ittifak yapmadan Rusya'yı Kafkasya topraklarından atabileceğini düşünüyordu. Fransa'da ortaya çıkan 1789 tarihli inkılaptan habersizdi. Kafkasya topraklarını ele geçirip Ejderhana'a doğru harekete geçmek hayallerine kapılıp Rusya'ya savaş açmıştı. Çar Devleti Derbent'i işgal ederek yaptığı şeyin ne kadar yanlış olduğunu anlamış ve Osmanlı Devleti'yle ittifak arayışına girmişti.³⁸⁶

Çarlık Rusya hükümeti İran ile Osmanlı sarayı arasında gizli bir antlaşma olduğunu düşünüyordu. Valerian Zubov Çariçe'ye sunmak için hazırlamış olduğu bildiri: *“Ağa Muhammed Han birçok yerleri kendisine tabii kıldıktan sonra ordusunun sayını 200.000 kişiye çıkarmak istemesi nedeniyle Kürdistan'a gelmesi Osmanlı sarayında herhangi bir tedirginlik yaratmamıştır. Bağdat paşası kendi elçisini Ağa Muhammed Han'ın sarayına göndermiştir. Ağa Muhammed Han I. Kafkasya seferi (1795) sırasında ordusunu Osmanlı toprakları sınırları tarafından geçirmiştir. Bu büyük ordunun geçişi sırasında Diyarbakır, Beyazıt, Kars ve Erzurum paşaları Kaçarlara karşı herhangi bir önlem almamışlardı. Hatta paşalar Kaçar ordusuna erzak yardımı dahi yapmışlardı.”*³⁸⁷ Çıldır valisi Mehmet Paşa: *“Ağa Muhammed Han'la Gürcü kralı II. İrakli'nin savaştığını, İran tarafından Osmanlı sınırlarına herhangi bir tecavüzün olmadığını şayet tecavüz olursa da yardım için takviye kuvvetlerin gönderilmesini Osmanlı Sarayından istiyordu.”*³⁸⁸ Devlet-i Aliyye Ağa Muhammed'le ilgili almış olduğu karara sadık kalarak Kaçarlara karşı herhangi bir askeri müdahalede bulunmadı. Ağa Muhammed Han Rusya ile arasının kötü olduğu bir durumda Osmanlı Devleti'yle arasını iyi tutmaya çalışmaktaydı. Gürcistan seferi sırasında Osmanlı sınır topraklarından geçtiği vakit iki devlet arasında herhangi bir sorunun olmaması için Ağa Muhammed Şah güvenliği en üst düzeye çıkarmıştı.

Sovyet döneminin Rus tarihçileri milliyetçilik duygularından, Azerbaycan tarihçileri ise dönemin baskısından dolayı İran ve Osmanlı devletlerinin kendi aralarında

³⁸⁶ Cevdet Paşa, VI, 284-285.

³⁸⁷ Tofik T. **Mustafazade**, “18. YY'da Osmanlı Azerbaycan İlişkilerinin Başlıca Merhaleleri” *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004, Çorum, s. 35.

³⁸⁸ BOA, H.H, nr, 6715; Çakmak, s.127; Gökçe, s. 48.

antlaştıklarını yazmaktadırlar. O.P.Markova'ya göre Osmanlı Kafkasya'yı ele geçirmesi için İran'a izin vermişti. M. İ. Kutuzov'un 5 Kasım 1793 tarihli St. Petersburg'a gönderdiği haberde Osmanlı Devleti, Ağa Muhammed Şah'ın İran'ın Güney Kafkas topraklarını ele geçirmesine olumlu bakıyor. Eğer Ağa Muhammed, Gürcistan'ı fethederse Osmanlı sultanı tarafından İran şahı olarak tanınacağını bildiriliyordu.³⁸⁹ N. Skarjenskin 1 Mayıs 1795 tarihli St. Petersburg sarayına göndermiş olduğu raporunda: “Ağa Muhammed Han'ın, Osmanlı sultanından çok sayıda askeri teçhizat aldığı, Kaçar sarayında bütün bu hediyelerin ona kardeşi Türk sultanından geldiği konuşulduğu” yazılmaktaydı.³⁹⁰ Daha objektif düşünceye sahip olan H. Sadıkov'a göre ise yaptıkları son iki savaşı da kaybeden Osmanlı Devleti, Güney Kafkasya topraklarından çekilmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti Ağa Muhammed Han'a karşı askeri güç tatbik etmeyerek “düşmanı başkasının eliyle engellemek” siyasetini izliyordu.³⁹¹

³⁸⁹ Mustafazade, *XVII. Yüzyillik XIX. Yüzyilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri*, s. 106.

³⁹⁰ Mustafazade, *XVII. Yüzyillik XIX Yüzyilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri*, s. 106.

³⁹¹ Necefli, s. 89-90.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. KAFKASYA'DA RUS-KAÇAR MÜCADELESİ

II. Katerina tam bir Bizans hayranıydı. Bizans Devletine olan saygısından dolayı torunlarından birine Konstantin ismini koydu. Konstantin gelecekte Osmanlı topraklarında kurulacak olan Bizans imparatoru olarak görülüyordu. II. Katerina Konstantin ile özel olarak ilgileniyordu. Konstantin'e Yunan bakıcılar tayin edilmişti. II. Katerina'nın uluslararası arenada ortaya attığı *Yunan sorunu* tam anlamıyla eski Bizans imparatorluğunu yeniden kurmaktı. İstanbul'un işgali ile ilgili plan dahi hazırlanmıştı. Valerian Zubov İran topraklarını işgal ettikten sonra Küçük Asya yoluyla Osmanlı topraklarına girecekti. Suvorov da Balkan yoluyla denizden İstanbul'u kuşatacağı. Donanmaya bir kadın komutan II. Katerina komutanlık edecekti.³⁹²

Bütün bu planların hayata geçirilmesinde en büyük mani Ağa Muhammed Şah Kaçardı. Ağa Muhammed Şah'ın Çar Rusya'sının koruması altındaki Gürcistan'a girmesi ve Tiflis şehrini yağmalamasından sonra Rusya ile İran arasında savaş kaçınılmaz olmuştu. II. Katerine tarafından sefer komutanlığı ilk önce Suvorov'a teklif edildi. Suvorov farklı bahaneler ileri sürerek II. Katerina'nın teklifini reddetti.³⁹³ Suvorov'un yerine Kont Valerin Zubov getirildi. Kont Valerin Zubov II. Katerina'nın gözdelelerinden Kont Platon Zubov'un küçük kardeşiydi.³⁹⁴ II. Katerina bölgede sarsılmış olan nüfuzunu yeniden sağlamak için derhal Goudowitch'i 8.000 askerle Gürcistan'a gönderdi.³⁹⁵ Gürcistan'a gönderilen Rus ordusu Tiflis'te güvenliği

³⁹² Teymurî, I, 207.

³⁹³ John P. **LeDonne**, *Rus İmparatorluğunun Büyük Stratejisi 1650-1831*, Çev. Çağla Taşkın, Avangard Yay. İstanbul 2016, s. 183

³⁹⁴ John F. **Baddeley**, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, Terc. Sedat Özden, Kayıhan Yay. İstanbul 1989, s. 81.

³⁹⁵ Markham, s. 30.

sağladıktan sonra 1796 senesinde Gence şehrine doğru ilerledi. Cevad Han Rus ordusuna haraç vererek şehri olası bir tahribattan kurtarmış oldu.³⁹⁶

Valerian Zubov'un Güney Kafkasya'ya yapacağı saldırıyı iki istikamette devam etmesi planlanmıştı. İlk önce büyük stratejik öneme sahip olan Derbent Kalesi işgal edilecek daha sonra deniz yoluyla Bakü Limanına doğru yola konulacaktı. Valerian Zubov Bakü ve Derbendi işgal ettikten sonra her iki kuvvet Bakü yakınında ordu kurarak Reşt'e doğru hareket edeceklerdi. Reşt, Çar Rusya Devleti'nin İran'ı işgal planında mühim bir yere sahipti. Reşt, Tahran hükümetinin işgalinde köprü vazifesi görecekti.³⁹⁷

Valerian Zubov'un komutası altında başlayan 1796 Güney Kafkasya seferinde ilk hedef Derbent Kalesiydi. Rus ordusu Savelyev'in komutası altında Derbent Kalesini muhasaraya aldı. Ağa Muhammed Şah Derbent'i terk ettikten sonra yalnız kalan Şeyh Ali Han Ruslara karşı hanlardan yardım istemişti. Bu yardım çağrısına sadece Bakü hanı Hüseyin Kulu Han'dan cevap gelmişti. Hüseyin Kulu Han iki adet top göndermişti. Savelyev'e yardıma gelen Valerian Zubov Derbent Kalesi yakınında ordu kurdu. Kalenin sağlamlığına güvenen Şeyh Ali Han pazarlığa oturmadan kaleyi savunmaya başlamıştı. Hiçbir taraftan yardım alamayan ayrıca Ermenilerin ihanetine uğrayan Şeyh Ali Han en sonunda kaleyi teslim etmek zorunda kaldı. Şeyh Ali Han, Derbent Kalesini teslim ettikten sonra dahi mücadeleden vazgeçmeyerek Valerian Zubov'a karşı suikast girişiminde bulundu. Suikast başarılı olamayınca failleri Heşterhan'a sürgüne gönderildi. Şeyh Ali Han ise göz hapsine alındı. Çevikliği sayesinde son anda esir olmaktan kurtuldu. Rusya'ya karşı mücadele etmeye başladı. Valerian Zubov Şeyh Ali Han'dan boş kalan Derbent idareciliğini her zaman Rusya taraftarı olan kız kardeşi Perice Hanım'a vererek Bakü'ye doğru yola koyuldu.³⁹⁸

Valerian Zubov Bakü hanı Hüseyin Kulu Han'a mektup yazarak niyetlerinin işgal olmadığını sadece Kafkasya topraklarını İran saldırılarından korumak istediklerini bildirmişti. Hüseyin Kulu Han Valerian Zubov'a güvenmiyordu. Fakat Rusya'nın askeri

³⁹⁶ Aliyarlı, s. 550.

³⁹⁷ LeDonne, s. 183.

³⁹⁸ LeDonne, s. 184.

ve silah gücü karşısında teslim olmaktan başka yapacak bir şeyi yoktu. 13 Haziran 1796'da Hüseyin Kulu Han Zubov'un yanına gelerek tabiliğini bildirdi.³⁹⁹

İki gün sonra Tümgeneral Rahmanov'un kumandası altında Rus ordusu Kuba şehrine girdi. Kuba ve Derbent'in idaresini birbirinden ayırarak müstakil bir kurum haline getirdiler. Rus ordusu ilerlediği sırada Şeyh Ali Han, Gazi Kumuk Han'ı da yardımıyla Rusları Alpani yakınında pusuya düşürerek imha etti. Bu olay Rus ordularının ilerlemesine büyük ölçüde engel oldu.⁴⁰⁰ Valerian Zubov'un sonraki hedefi Şamahı Hanlığıydı. Valerian Zubov Şamahı Hanlığı'na elçilerle hediyeler göndererek Hüseyin Kulu Han'a söylediklerinin aynısını Mustafa Han'a da söyledi. Mustafa Han elçiye Valerian Zubov'u karşılamağa kendisinin çıkacağını söyledi. Daha sonra Rusya himayesini kabul etmeyerek yeni Şamahı (Ağsu)'yu Fit Dağına göçürdü. Şekli Selim Han da Valerian Zubov'un yanına giderek bağlılığını bildirdi. Her iki hanın da Rusya'ya itaat etmesinin en önemli nedeni Ağa Muhammed Şah'a karşı Rusya'dan himaye talep etmek arzusunda olmalarıydı.

İbrahim Halil Han Valerian Zubov'un geldiğini duyduğu vakit oğlu Abülfet Han'ı birkaç Karabağ beyzadesiyle birlikte hediyelerle Valerian Zubov'un yanına gönderdi. Rusya Devletine tabi olacağını bildirdi. Ayrıca imparatoriçeye verilmek üzere Valerian Zubov'a bir mektup gönderdi. II. Katerina bölgenin en güçlü hanlarından İbrahim Halil Han'ın tabiliğinden dolayı çok mutlu olmuştu. İbrahim Halil Han'a değerli hediyeler gönderdi. Ayrıca Molla Penah Vagif (1717-1797)⁴⁰¹ için de cevahirlerle süslenmiş asa yolladı.⁴⁰² İbrahim Halil Han'ın Rusya'ya tabi olması diğer hanlıkları da etkilemişti. Talış hanı Mir Mustafa Han, Şirvanlı Mustafa Han, Cevad Han, Revan, Nahçıvan ve Karadağ Hanlıkları da Rusya'nın himayesi altına girmek

³⁹⁹ A. Bakıhanov, s. 207.

⁴⁰⁰ Baddeley, s. 81.

⁴⁰¹ Yavuz Akpınar, "*Vâkıf, Molla Penah*", DİA, İstanbul 2012, LXII. 502-503. (Molla Penah Vâkıf XVIII. asrın ünlü Azerbaycan şairlerinden biri olmuştur. Çocukluğu ve gençliğiyle ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Maddi sıkıntılardan dolayı doğduğu toprakları bırakarak Karabağ'a göç etmek zorunda kalmıştır. İlk Önce saray şairi olmuş daha sonra vezirlik makamına kadar yükselmiştir. Molla Penah Vâkıf Ağa Muhammed Şah'ın ölümünden sonra İbrahim Halil Han'ın yeğeni Muhammed Bey Cavanşir "*Batman Kılıç*" tarafından oğluyla beraber idam edilmiştir. Tarihçiler Molla Penah Vâkıf'ın neden idam edildiği hakkında somut bir delil ortaya koyamamışlardır. Ancak Ağa Muhammed Şah'ın öldürülmesinden sonra İbrahim Halil Han'ın yokluğundan yararlanarak kendini Han ilan eden Muhammed Bey Cavanşir siyasi olaylardan dolayı Molla Penah Vâkıfı ve oğlunu öldürtmüştür. Ölümünden sonra evini yağmalayarak şiiirlerini yaktırmıştır.

⁴⁰² Adıgözel, s. 63.

istiyorlardı. Hanlar İbrahim Halil Han vasıtasıyla General Zubov'a oradan da II. Katerina'ya mektuplar göndermişlerdi.⁴⁰³

Rus orduları Azerbaycan hanlıklarını ardışık işgal etseler de çok büyük önem verdikleri Revan Hanlığı'nı işgal etmek için acele etmiyorlardı. 1792'de imzalanmış Yaş Antlaşması gereğince Rusya Revan'a herhangi bir askeri saldırı yapamazdı. Ayrıca Ağa Muhammed Şah tarafından görevlendirilmiş Tevekkül Han'ın da Revan'da bulunması Rusya'nın Revan bölgesinin işgalini ertelemesine sebep olmuştu.⁴⁰⁴

Valerian Zubov Kafkasya'daki işlerini bitirdikten sonra Tahran'a girmek istiyordu. Bunun için de çarıçeden yardım istemişti. II. Katerina'nın ansızın 68 yaşında vefat etmesiyle Azerbaycan, İran hatta Osmanlı'nın işgal planları yarım kaldı. I.Pavel (1796-1801) annesinin siyasetinden çok uzaktı. I. Pavel, V. Zubov'dan Rus ordularını Kafkasya'dan çekmesini istedi. I. Pavel annesinin siyasetini beğenmediğinden dolayı II. Katerinan'ın tayin ettiği komutanların yerlerini değiştirdi. V. Zubov'un yerine eskisi gibi Goudowitch'i tayin etti. Rusya'nın bu kadar kolay işgal ettiği topraklardan çekilmesinin sebepleri vardı. Rus ordusunun Kafkasya topraklarından çekilmesinde askeri harcamaların çok fazla olması, Avrupa'da Napolyon Bonapart tehlikesinin ortaya çıkması, işgal ettikleri bölgenin halkları Ruslara karşı direnmesi ve Ağa Muhammed Şah'ın güçlenmesi etkili olmuştur.

Rusya'nın Kafkasya topraklarını işgal ettiği zaman Derbent Hanlığı istisna olmakla diğer hanlıklar Rusya'ya karşı mukavemet göstermemişlerdi. Bazıları İbrahim Halil Han gibi Rusya Devleti'nin himayesine girmek istemişlerdi. Hanlıkları buna mecbur kılan en önemli etken Ağa Muhammed Han'a karşı ittifak arayışlarına girmeleriydi. Azerbaycan hanlıkları ne Ağa Muhammed Şah'a karşı ne de Rusya Çarlığına karşı ittifak yapamamışlardır.

2. AĞA MUHAMMED ŞAH'IN İKİNCİ KAFKAS SEFERİ

Azerbaycan hanlıklarının Rusya Devleti'nin himayesi altına girme çabaları Ağa Muhammed Şah'ı çok sınırlendirmişti. Rusya ile ittifak arayışında olan bütün hanları cezalandırmak istiyordu. Zamanında I. Şah Abbas'ın yapmış olduğu kabileleri göç

⁴⁰³ Alizade, s. 96; Adgözel, s. 64.

⁴⁰⁴ Aliyev, Hasanov, s. 83.

ettirme siyasetini hanlıklar üzerinde uygulamak istiyordu. İkinci Kafkas seferinde esas hedef Karabağ ve Gürcistan topraklarını almaktı. Güney Kafkasya'yı kayıtsız şartsız kendine tabii kılmak istiyordu.

Ağa Muhammed Şah Kafkasya'ya sefere çıkmadan önce Güney Azerbaycan hanlarının Kaçar Devletine bağımlılık yeminlerini tekrar tazelemeleri için kardeşi Ali Kulu Han'ı büyük bir orduyla Tebriz'e gönderdi. Revanlı Muhammed Han'ı 1000 kişilik orduyla Tahran'a çağırdı. Kendisine yapmış olduğu ihaneti belgeledikten sonra akrabası olduğu için gözlerini kör etmeyerek sadece 50.000 manat ceza ödemesine karar verdi. Muhammed Han cezanın 20.000 manatını nakit ödedi. Kalan bölümünü ise hazinesini satarak ödemeyi kararlaştırdı. Yine de Ağa Muhammed Şah, Revan hanına güvenmediğinden dolayı onu ailesiyle beraber Kazvin'e göndererek orada hapsedirdi.⁴⁰⁵ Yerine kardeşi Ali Kulu Han Kaçar'ı Revan Hanlığı'na tayin etti.⁴⁰⁶ Nahçıvan hanı Kelb Ali Han'ın akıbeti çok daha korkunç olmuştu. Nahçıvan'a birlik gönderen Ağa Muhammed Şah, Kelb Ali Han'ın tabii olmasını aksi taktirde şehrin dağıtılması emrini vermişti. Kaçar askerleri tarafından şehrin dağıtılmasından ve yağmalamasından korkan Kelb Ali Han değerli hediyelerle Erdebil'e Ağa Muhammed Şah'ın yanına gitti. Ağa Muhammed Şah hediyeleri kabul ettiyse de Kelb Ali Han cezalandırılmaktan kurtulamadı. Birinci Kafkasya seferi sırasında hanlarla birlikte Kaçarlara karşı ittifak yapması, sefer sırasında zorluk çıkarması en önemlisi de Rusya'nın himayesi altına girmek için Valerian Zubov'a mektup göndermesi yapmış olduğu hatalardan bazılarıydı. Ağa Muhammed Şah, Kelb Ali Han'ın ihanetini affetmedi. Gözlerini kör ederek Tahran'a gönderdi.⁴⁰⁷

Erdebil'de sefer hazırlıklarına başladı. Birincisinde olduğu gibi yine hanlıklara ve Kartli-Kaheti Krallığı'na tehditkar mektuplar yazarak tabii olmalarını istedi. Yazmış olduğu mektupların cevabını beklemeden sefer kararı aldı. Hedef birinci Kafkasya seferinde alamadığı Karabağ Hanlığıydı. Her ne olursa olsun Karabağ Hanlığı alınacak İbrahim Halil Han cezalandırılacaktı.

⁴⁰⁵ Aliyev, Hasanov, s. 123.

⁴⁰⁶ Yakup **Mahmudov**, Tofik **Mustafazade**, Süleyman **Memmedov**, vd, *İrevan Hanlığı*, AMEA, Bakü 2010, s. 184-185.

⁴⁰⁷ Yalçın Ağamalı, "Karabağ Hanlığı'nın Diğer Hanlıklar ve Komşu Devletlerle Münasebetleri", Azerbaycan Elimler Akademiyası A. Bakıhanov Tarih Üniversitesi, Bakü 1999, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 93.

Ağa Muhammed Han sefere çıkmadan önce pay-ı tahtı Tahran valisi Muhammed Han'a bırakarak ondan sefer sırasında öldürülürse Tahran Kalesinin kapılarını veliahdı Feth Ali Han'dan başka kimseye açmamasını istedi.⁴⁰⁸ Ağa Muhammed Şah birinci Kafkas seferindeki tecrübesinden dolayı yolda herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmamak için Karabağ'a öncü kuvvetler gönderdi. Süleyman Han'ı Talış Hanlığı'nı almakla görevlendirdi. Yapılacak seferin yol güvenliğini sağlamak için Ağa Muhammed Şah, Talış seferinden yeni dönen Süleyman Han ve Sadık Han Şekaki başçılığıyla 10.000 kişilik bir orduyu öncü kuvvet olarak Karabağ'a gönderdi.

Ağa Muhammed Han Erdebil yoluyla Aras Nehri'nin kenarına geldi. İbrahim Halil Han adeti üzere Hudaferin Köprüsünü dağıtmıştı. Suların yükselmesi sonucunda Aras nehrinin üzerinden geçmek oldukça sıkıntı olmuştu. Ağa Muhammed Han Aras Nehri'nin civarında bulunan kayıkları köprü gibi kullanarak nehrin üzerinden geçmek istiyordu. Kayıkları bekledikleri vakit İbrahim Halil Han harp tarihinde eşine az rastlanan bir teknikle Aras Nehrinin mecrasını değiştirerek İran ordusunun kampına doğru çevirdi. Bunun üzerine kampı su bastı. İran ordusu çok büyük kayıplar verdi. Toplar tepenin yukarısında olduğu için sudan etkilenmedi. Sel neticesinde büyük bir silah kaybı yaşandı. Ağa Muhammed Han bu duruma çok kızmıştı. Ağa Muhammed Şah'ın gazabından korkan komutanlar bundan sonra ne yapmaları gerektiğini korkularından soramıyorlardı. Ordu içerisinde bulunan sanatkarlara kısa süre içerisinde silah yapmalarını emretti.⁴⁰⁹ İbrahim Halil Han'ın yapmış olduğu hamle sonucu Ağa Muhammed Han bir hafta Aras Nehri civarında oyalanmak sorunda kaldı.⁴¹⁰

Üç senedir devam eden kıtlık sonucu Karabağ halkı çok zor durumdaydı. Halk civar bölgelere göç etmek zorunda kalmıştı. İbrahim Halil Han Kaçarlar karşısında bir şey yapamayacağını anladığından kalede kalmayarak ailesiyle beraber Dağıstan'a kaçmıştı.⁴¹¹ Ağa Muhammed Şah İbrahim Han'ın kaçtığını öğrendiği vakit arkasından birlik göndererek yakalamalarını emretmişti. Car halkı Car-Balaken yolu üzerinde İbrahim Halil Han'ı yakalayarak Ağa Muhammed Han'a teslim etmek istemişlerdi. İbrahim Halil Han'ın eşi Avarlı Umme Han'ın kız kardeşi olduğundan dolayı İbrahim

⁴⁰⁸ Karadeniz, *İran Tarihi*, s. 250; Penahi, *Feth Ali Şah*, s. 15.

⁴⁰⁹ Cengizoğlu, *Afşarlardan Kaçarlara Kadar Bölge Hanları*, s. 280.

⁴¹⁰ Ağamalı, s. 94.

⁴¹¹ Alizade, s. 96-97; Adıgüzel Bey, s. 65.

Halil Han'a dokunmadılar. İbrahim Halil Han Balaken'de bulunduğu sırada Ağa Muhammed Şah'ın ölüm haberi geldi.⁴¹²

Bir başka rivayete göre ise İbrahim Halil Han kaleden kaçmamıştır. Ağa Muhammed Şah'ın savaş topraklarını bozmak için kaleden çıkmış fakat kale yolu sarıldığından dolayı tekrar kaleye geri dönememiştir. Esir olmaktan son anda kurtulan İbrahim Halil Han yakın adamlarıyla beraber Dağıstan'a kaçmıştır. Ağa Muhammed Han İbrahim Halil Han'ı yakalamak için birlik göndermiş ancak yine başarılı olamamıştır.⁴¹³

2.1. Şuşi Kalesi'nin Alınması

İbrahim Halil Han'ın Dağıstan'a kaçmasından sonra halk korkuya kapılmıştı. Ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Yoğun top atışı sonucunda kale düşmek üzerindediydi. Kale Kaçar ordusu tarafından zorla işgal edilecek olursa o zaman Şuşi Kalesi Kaçar askerleri tarafından yağmalanacaktı. Kirman ve Tiflis'te yaşanan faciadan korkan halk aksakalları ve ruhanileri Ağa Muhammed'in huzuruna göndererek antlaşmaya çalıştılar. Karabağ Hanlığı'nın meşhur din alimi Hacı Babek'i Ağa Muhammed Şah'ın yanına gönderdiler. Ağa Muhammed Han: "*Halk askerlerime ve bana karşı mukavemet göstermezse canı da malı da güvende olacaktır*" sözünü verdi. O, halktan 500.000 eşrefi haraç istiyordu. Pazarlıklar sonucu haraç 200.000 eşrefiye kadar indirildi. Ağa Muhammed Şah halkın güvenini sağlamak için Kuran-i Kerim'e kendi mührünü vurarak Hacı Babek'e verdi. Hacı Babek Ağa Muhammed Şah'ın istemiş olduğu 200.000 eşrefiyi iki gün içerisinde halktan toplayarak Kaçar şahına gönderdi.⁴¹⁴

Babası Muhammed Hasan Han'ın alamadığı kaleyi ele geçiren Ağa Muhammed Han çok mutluydu. Şuşi Kalesini ele geçirdikten sonra Ağa Muhammed Şah diğer hanlıklara elçiler göndererek Şuşi Kalesine gelmelerini emretti. Karabağ Hanlığı'nın düşmesi diğer hanlıklara çok büyük etki etmişti. Rusya ile yapmış oldukları ittifaktan korkan hanlar Ağa Muhammed'in yanına gitmekten çekiniyorlardı. Serdar Ali Kulu Han Şirvan bölgelerini Kaçar Devleti arazilerine kattı. Şirvan'ı askerleri tarafından yağmalamasına izin verdi. Bakülü Hüseyin Kulu Han ilk iki çağrıda Ağa Muhammed'in

⁴¹² Mirza Camal **Cavanşir**, *Karabağ Tarihi*, Karabağnameler, Bakü 2006, I, 143.

⁴¹³ Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, III, 398-399.

⁴¹⁴ Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, III, 400.

davetini kabul etmemiştir. Sonunda Ağa Muhammed'in elçisi tarafından Hüseyin Kulu Han getirildi. Ağa Muhammed Han Bakü'yü savunmadan Ruslara verdiği için onu azarladı. Bakü'nün Şeyh Ali Han'ın idareciliğine verilmesine dair ferman hazırlanmasını emretti. Hüseyin Kulu Han'ı Tahran'a götürmek ve halktan tazminat almak istiyordu. Cevad Han da Ağa Muhammed'in gazabından payına düşeni almıştır. Cevad Han her ne kadar Ağa Muhammed'in taraftarlarından olsa da Gence Kalesini Ruslara mukavemetsiz teslim etmesi Kaçar şahının gazabına neden olmuştu. Ağa Muhammed bu davranışı, kendine ihanet olarak görüyordu. Cevad Han'ı idam etmekle tehdit ediyordu.⁴¹⁵

Şamahı hanı Mustafa Han kaçtıktan sonra kendini han ilan etmiş Kasım Han mukavemet göstermeyerek Ağa Muhammed Şah'a tabi oldu. Ancak Kasım Han'ın hanlığı uzun sürmedi. Kasım Han kısa bir süre sonra sabık Şamahı hanı Mustafa Han tarafından hanlıktan uzaklaştırıldı. Kasım Han tekrar hanlığı ele geçirmek için Kaçar sarayına sığınmıştır. En büyük destekçisini kaybeden Şeki Hanlığı da Kaçarlara tabi olmuştur. Şahın en bariz özelliğinden birisi ihanet olarak gördüğü şeyi asla affetmemesiydi. Bundan dolayı Cevad Han'ı idam etmekle tehdit ediyordu. Ağa Muhammed Şah'ın Karabağ'da suikast sonucu öldürülmesiyle Bakü, Gence ve Revan hanları kendi yurtlarına geri dönebilmişlerdir.⁴¹⁶

Ağa Muhammed Şah'ın ölümle tehdit ettiği kişilerden birisi de Azerbaycan'ın önemli şairlerinden ve devlet adamlarından olan, halk arasında sevilen sayılan ve halk tarafından: "*Her okuyan Molla Penah olmaz*" deyiimiyle meşhurlaşan İbrahim Halil Han'ın baş veziri Molla Penah Vâkıfı.⁴¹⁷ Ağa Muhammed Şah, İbrahim Halil Han'a yazmış olduğu mektubun cevabını Molla Penah Vâkıf'ın yazdığını biliyordu. Bunun için de idam kararı vermişti. Şahın muhafızları Molla Penah Vâkıf'a pervasız ve saygısızca davranıyordu. Molla Penah Vâkıf muhafızlara: "*Ben şahınızın esiriyim siz kim oluyorsunuz da bana böyle davranıyorsunuz*" dedi. Bu zaman halk arasında meşhur deyim olan: "*Şeb âbesten est tâ çe zâyed seher*" (*gece hamiledir sabah ne doğar*) sözü söylemiştir. Ağa Muhammed Şah'ın kendi adamları tarafından suikast sonucu

⁴¹⁵ Efendiyev, *Azerbaycan Tarihi*, III, 400.

⁴¹⁶ Karayev, s. 100.

⁴¹⁷ Mir Mehdi **Hazanî**, *Kitab-i Tarih-i Karabağ*, Karabağnameler, II, 160-169.

öldürülmesiyle Molla Penah Vâkîf da idamdan kurtulmuştur.⁴¹⁸ Ancak yine de üzerindeki kara bulutlar dağılmamış, İbrahim Halil Han'ın yeğeni Muhammed Bey'le aralarında vuku bulmuş sorunlardan dolayı Molla Penah Vâkîf oğluyla beraber idam edilmiştir. Molla Penah Vâkîfi idama götüren sebep kesin olarak bilinmemektedir. Öldürüldükten sonra uzun bir süre şairin kabri, Karabağ ve civar bölgelerin halkaları tarafından şiir günlerinde ziyaret ediliyordu.⁴¹⁹

2.2. Ağa Muhammed Şah'ın Öldürülmesi

Ağa Muhammed Şah'ın hayatıyla ilgili tarihi romanlar⁴²⁰ ve piyesler yazılmıştır.⁴²¹ Edebiyatçılar, hayatı rengarenk olan Kaçar şahının daha çok hadımlığı ve zalimliği üzerinde durmuşlardır. Öldürülme sahnesi aynı ama bazen katilleri iki ve yahut üç kişi olarak geçmektedir. Ağa Muhammed Şah'ın hizmetinde çalışan üç kişi Karabağ beyzadelerinden bir kişinin evine girerek hırsızlık yapmışlardı. Yapmış oldukları hırsızlık kanıtlandıktan sonra şah tarafından hırsızlara idam kararı verildi. Kürt komutanlarından Sadık Han Şekaki Ağa Muhammed Şah'tan suçluları Cuma günü cezalandırmamasını rica ediyordu. Çünkü Cuma günü mukaddes gün olduğundan dolayı bu gün suçluları idam etmemesini istiyordu. Öldürülecekleri kesinleşmiş olan Sadık Gürcü, Hedad İsfahani ve Abbas Mazenderani idam edilecekleri günün gecesi Ağa Muhammed Şah'ı öldürmek için suikast planı kurdular. Her ne kadar idam edilecek olsalar da bu üç kişi zindana atılmamışlardı. Fırsattan yararlanarak gece şahın yatak odasına dahil olarak onu öldürdüler. Şahın üzerinde bulunan değerli eşyaları “*Derya-i Nur*” ve “*Tac-i Mah*” elmaslarını aldılar. Şahı öldürdüklerini Serab Hanı Sadık Han Şekaki'ye söylediler. Sadık Han ilk önce buna inanmadı. Ağa Muhammed Şah'ın kendisini denediğini sandı. Bunun şahın hilesi olduğundan korktu. Katiller Ağa Muhammed Şah'ın üzerinden aldıkları değerli eşyaları Sadık Han Şekaki'ye göstererek onu inandırdılar. Sadık Han Ağa Muhammed Şah'ın odasına giderek onun kesilmiş başını gördü. Boş kalmış İran saltanat tahtını ele geçirmek için hızlıca Serab'a gitmeye

⁴¹⁸ Hüseyin **Baykara**, *Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri XIX. Yüzyıl, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay: 16, Seri: IV – Sayı: A 1, Ankara 1966, s. 32.*

⁴¹⁹ Zeyneloğlu, s. 154.

⁴²⁰ Diğer tarihi şahsiyetler gibi Ağa Muhammed Şah Kaçar'ın hayatıyla ilgili tarihi romanlar yazılmıştır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk Osmanlı sefiri Yusuf Vezir **Çemenzemini**, “*İki Od Arasında*” ve Fransız yazar Jean **Guêvre**, “*Hâce-i Tâcidar*” isimli tarihi romanlar bunların içerisinde en meşhur olanlarıdır.

⁴²¹ Samed **Vurgun** 1937'de yazmış olduğu “*Vağif*” piyesi şaire 1941 senesinde kendisine “*Stalin ödülünü*” kazandırmıştır.

çalıştı. Şahın kendisini İbrahim Halil Han'ı yakalamakla vazifelendirdiğini söyleyerek Şuşi Kalesini terk etti. Sadık Han katillerden Abbas Mazenderani'yi ve şahın üzerinden alınan değerli eşyaları da beraberinde götürdü.⁴²²

Halk Ağa Muhammed Şah'ın öldürüldüğünü öğrendiği vakit Şuşi Kalesine saldırdılar. Başsız kalan ordu panik içerisinde dağılmağa başladı. İbrahim Halil Han'ın yeğeni Muhammed Bey şahın hazinelerini halk ve başıboş kalan askerler tarafından yağmalanmaması için kendi odasına taşıttı. Kaçar askerleri kendi canının derdine düşüklerinden dolayı Ağa Muhammed'in cenazesi ortada kalmıştı. Kesik başı Muhammed Refi Bey tarafından Balaken'e İbrahim Halil Han'a gönderildi. Molla Penah Vâkıf bu olayları yakın arkadaşı ve sırdaşı aynı zamanda XVIII. asrın ünlü şairlerinden Molla Veli Vidadi'ye "Bak" isimli redifli gazelinde şöyle tasvir etmiştir.

Ey Vidâdî, gerdiş-i devrân-i kec-reftâre bak!

Rûzigâra kıl tamâşâ, kâre bah kerdâre bak!⁴²³

Ehl-i zülmü nece berbâd eyledi bir lehzedede,

Hökmü âdil pâdişah-i kâdir ü kehhâre bak!⁴²⁴

Sübh söndü şeb ki helke kıble idi bir ırâğ

Geceki igbâli gör, gündüzdeki idbâre bak!⁴²⁵

Tac-i zerden ta ki, ayrıldı dimâğı porgurur,

Payimal oldu tepiklerde ser-i serdâra bak!⁴²⁶

Ben fakire emir kılmıştı siyaset etmeye,

Koruyan mazlumu o dem Gaffar'a bak!⁴²⁷

⁴²² Cavanşir, I, 144.

⁴²³ Ey Vidâdî! Şu ters giden feleğin dönüşüne bak
Zamanı seyret; işe, meşguliyyete bak.

⁴²⁴ Zülüm ehlini bir anda nasıl berbat etti.
Adaletli hüküm veren, güçlü ve kahredici padişaha bak.

⁴²⁵ Sabah olunca gece bitti, bir mum (ışık) halka kıble idi
Geceki mutluluğa, gündüzdeki talihsizliğe bak.

⁴²⁶ Gurulu akıl, altın taçtan ayrılalı başkanın başının
Tekmeler altında çiğnendiğine şahit ol.

Yüz çevir âli-ebâ'ya, Ahmedî-Muhtara bak!⁴²⁸

Tarihi kaynaklarda Ağa Muhammed'in suikastında Sadık Han Şekaki'den başka Molla Penah Vâkıf'ın ve İbrahim Halil Han'ın yeğeni Muhammed Bey'in de eli olduğu nakledilmektedir. Molla Penah Vâkıf, İbrahim Halil Han'la beraber Dağıstan'a kaçmayarak sarayda kalmasını tarihçiler farklı-farklı yorumlamaktadırlar. Bazı kaynaklar Molla Penah Vâkıfın suikastı gerçekleştirmek için bilinçli olarak sarayda kaldığını nakletmektedirler.⁴²⁹

Faig Elekberli'ye göre suikastın arkasında dış güçler vardı. Doğrudur cinayeti üç kişi gerçekleştirmiştir. Sadık Han her ne kadar ordu komutanı görevinde olmuş olsa da Ağa Muhammed'e karşı en fazla mücadele eden kişilerden birisiydi ve Rusya ile iyi ilişkiler içerisindeydi. Ağa Muhammed Şuşi Kalesini almak istediği vakit Sadık Han, Kotlyareviski isimli generale: “Ekselansları, şah Şuşi kalesini almakta ısrarlıdır. O burayı alırsa Tahran'dan sonra burayı ikinci başkent yapacaktır. Daha sonra bütün hanlıkları bir araya getirecektir. Emrinize tabiiyim.” Kotlyareviski cevabında: “Yüce imparatoriçe sizin bu büyük hizmetinizi değerlendiriyor. Şahın orda kalmasını engelleyemiyorsanız öldürün. İran hükümdarı olacağınıza inanıyoruz. Siz Kaçar'dan razı olmayan Muhammed Bey'den yardım alabilirsiniz” diye yazmıştır.⁴³⁰ Ağa Muhammed Şah, Sadık Han'ın durumundan şüphelenerek evinde arama yapmış ve Ruslarla yazışmaları ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'ın meşhur tarihçilerinden Abbas Kulu Ağa Bakıhanov kendisinin “*Gülistan-i İrem*” adlı eserinde suikastçılar şahı öldürdükten sonra şahın değerli eşyalarıyla birlikte Sadık Han Şekaki'nin huzuruna gelerek mücevheratları Sadık Han'a verdiğini nakletmektedir.⁴³¹

Ağa Muhammed Şah'ın suikastı planlı programlı şekilde gerçekleşmiştir. Kaçar şahının öldürülmesinden sonra İran'da veliaht Feth Ali saltanat tahtına oturdu. Şah olduktan sonra Ağa Muhammed'in cenazesini İbrahim Halil Han'dan göndermesini

⁴²⁷ Siyaset yapmamam için ben fakire emir vermişti

O halde mazlumunu zalimden koruyan affedicilere bak

⁴²⁸ Molla Penah Vâkıf'ın şiirleriyle ilgili geniş bilgi için Bkz. Hamid Arash, *Molla Penah Vâkıf Eserleri*, Şark-Garb yayınları, Bakü 2004, s. 156.

⁴²⁹ Elyar Seferli, Halil Yusifli, (*Kadim ve Orta Asırlar*) *Azerbaycan Edebiyat Tarihi*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 2008, s. 648; Alizade, s. 98-99; Tahirzade, s. 37.

⁴³⁰ Elekberli Gazenfer, “*Azerbaycan Türklerinin Son İmparatorluğu: Kaçarlar Devleti*”, **Türkistan**, 16-19 Eylül 2016.

⁴³¹ A. Bakıhanov, s. 210; Mirza Rahim Fena, *Tarih-i Cedid-i Karabağ*, Karabağnameler, Bakü 2006, III, 25; Hicâzî, s.149.

istemiştir. Ağa Muhammed Şah 1798'te Nəcəf şehrinde Hz. Ali makberi yakınında gömülmüştür. Şahın katilleri Feth Ali (Baba) Şah tarafından yakalanmış işkence edilerek öldürüldükten sonra cesetleri yakılmıştır.⁴³²

2.3. Ağa Muhammed Şah'ın Kişiliği ve Şahsiyeti

Ağa Muhammed Şah korkusuz, zalim, yerine göre merhametli, adil, çocukluk döneminde yaşamış olduğu sıkıntılardan dolayı da cimri bir kişiliğe sahip olmuştur. Yirmi yıla yakın İran'ın muhtelif bölgelerini idare etmiş fakat kısa bir süreliğine İran'da şahlık yapmıştır. Ağa Muhammed Şah her ne kadar güçlü bir iradeye sahip olmuş olsa da vücut olarak çelimsiz ve zayıf bir fiziğe sahipti. Vücudu pek fazla gelişmemiş 14-15 yaşlarındaki çocuk gibi görünüyordu. Yüzü kırışmış ve sakalsızdı.⁴³³ Uzaktan bakıldığı zaman ihtiyar bir kadın görünümündeydi. Yüzü hiçbir zaman gülmezdi hatta Lütf Ali Han'ın en meşhur palyaçosu, hokkabazı dahi Ağa Muhammed Şah'ın yüzünü güldürememiştir. Yüzünün güldüğü görülmemiştir. Fakat sinirlendiği zaman şahın yüzüne bakmaya kimse cesaret edemiyordu.⁴³⁴

Ağa Muhammed Şah'ın damar kasılması hastalığı vardı. Bu hastalıktan dolayı bazen yerinden kımıldayamıyor, saatlerce kendinden geçiyordu. Bir gün Kirman yakınında avda bulunduğu sırada askerlerinden uzak düştü. Atın ayağı bataklığa saplanarak kaldı. Ağa Muhammed her ne kadar çabaladıysa da atın ayağını bataklıktan çıkaramadı. Bu sırada hastalığı nüksederek kendinden geçti. Şahın bu durumunu gören korumalarından biri onu bataklıktan çıkartarak yanında beklemeye başladı. Ağa Muhammed Şah askeri başucunda gördüğü zaman ilk önce korkmuş fakat kendisine yapmış olduğu iyiliği öğrendikten sonra ona teşekkür ederek askeri ödüllendireceğine söz vermişti. Ancak şah ödülde de cimrilik yaparak askere hak ettiği değeri vermemiştir. Şahın özel koruması olduğundan dolayı askerle sıklıkla karşılaşan Ağa Muhammed askerin kendisine her zaman muammalı bakmasına dayanamayarak onu kör ettirdi. Daha sonra yapmış olduğu işten pişmanlık duydu. Askeri dolgun maaşla emekli ederek ömrünün sonuna kadar bakılmasını emretti.⁴³⁵

⁴³² Penahi, *Ağa Muhammed Han Kaçar*, s. 236.

⁴³³ Markham, s. 35.

⁴³⁴ Malcolm, *İran'da Şah Sülalesinin Kurucusu Ağa Muhammed Han Kaçar'ın Ölümüne Kadar Hayatında Baş Vermiş Esas Olayların Kısa Özeti*, s. 40.

⁴³⁵ A. A. Şemim, s. 44-45.

Ağa Muhammed Şah İran'da hüküm sürmüş bazı Türk hükümdarların aksine Türk ve Cengiz Han yasasına bağlı birisiydi. Türk dilini saray dili olarak seçti. Kendisinden sonra şah olacak kişilerin anne ve baba tarafından her ikisinin soylarının Türk olmasına önemle dikkat ediyordu. Türk olmasına önemle dikkat ediyordu. Bunun için veliahdı Feth Ali Han'a şöyle vasiyet etmişti: *“Beylerbeyi Mirza Muhammed Han Develü Kaçar'ın kızını tahtın senden sonraki varisi Abbas Mirza'ya alırsın. Onların oğluna benim ismimi vererek Muhammed Mirza diyerek çağırınız. O çocuk kendinde iki büyük Kaçar sülalesinin kanını taşıyacak. Dayım Süleyman Han devletimiz için çok büyük işler gördü. Bunun için kendi kızını onun oğluna verirsin. Onların nikahından olan kızı ise Muhammed Mirza'ya alırsın. Böylelikle Muhammed Mirza'dan olan çocuklar her iki taraftan senin torunların olacaktır.”* Feth Ali Han amcasının vasiyetini yerine getirerek büyük oğlunun yerine (çünkü annesi Gürcü kızıydı) diğer oğlu Abbas Mirza'yı kendinden sonra veliaht olarak seçmişti.⁴³⁶

⁴³⁶ Tahirzade, s. 41-42.

SONUÇ

XVIII. asırda İran ve Azerbaycan'da önceki dönemlere nazaran daha fazla iç karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Safevi Devleti'nin dağılmasından sonra Nadir Şah kısa süre içerisinde merkezi hakimiyeti yeniden kurmuştu. Nadir Şahın 1747'de suikast sonucu öldürülmesinden sonra İran'da yeniden kargaşa ortaya çıkmıştır. Kaçar ve Zend hanedanları arasındaki taht mücadelesinde Muhammed Hasan Han Zend'in öldürülmesiyle Kerim Han Zend yeniden İran'da merkezi hakimiyeti sağlamıştır. Kerim Han Zendin ölümünden (1779) sonra İran'da yeniden bu kez daha şiddetli bir şekilde Kaçarlar ve Zendler arasında hakimiyet mücadelesi başlamıştır. Zend hanedanı ilk dönemlerde kendi aralarında yapmış oldukları mücadelelerinden dolayı Kaçarlarla pek fazla ilgilenememişlerdir. Kerim Han Zend'den sonra en güçlü aday olan Ali Murad Han'ın ölümüyle Zendler artık Kaçarlarla karşı savaşlarda başarılı olamamışlardır.

Son Zend şehzadesi Lütf Ali Han'ın 1794'te Tahran'da idam edilmesiyle 50 seneden fazla devam eden Zend-Kaçar mücadelesi böylelikle son bulmuştur. İran'da merkezi hakimiyeti sağlayan Ağa Muhammed Şah Kaçar yüzünü Kafkasya'ya çevirmiştir. Çünkü İran şahı olabilmesi için İran'ın tarihi topraklarını birleştirmesi gerekiyordu. Ağa Muhammed bu dönemde Rusların Kafkasya'yı işgal etme politikasıyla karşı karşıya kalmıştır. İlk önce kan dökmek istemeyen Ağa Muhammed Şah Kaçar kendisinin de akrabaları olduğu Karabağ, Gence ve Revan hanlarına ayrıca diğer Azerbaycan hanlarına ve Kartli-Kaheti Krallığı'na mektup yazarak Kaçar Devleti'ne tabi olmalarını istemiştir. Gence, Bakü ve Kuba Hanlıkları dışında diğer hanlıklar Ağa Muhammed Şah'a olumlu cevap vermemişlerdir. Rusya tehlikesini bertaraf etmek için Ağa Muhammed Şah biran önce Kafkasya topraklarına sefer hazırlıklarına başladı ve ilk hedef kendisine karşı diğer hanlıklarla ittifak arayışında olan ve Rusya ile siyasi ilişkiler içerisinde bulunan Karabağ Hanlığıydı. Ancak Karabağ Hanlığının merkezi Şuşi Kalesi coğrafi konumu sebebiyle ele geçirmek çok zordu. Daha

önce Karabağ Hanlığı Ağa Muhammed Şah'ın babası Muhammed Hasan Han ve Feth Ali Han tarafından kuşatılmış fakat alınamamıştı.

Ağa Muhammed Şah Kafkasya'da kesin zafer elde etmek için 80.000 kişilik orduyla birinci Kafkasya seferine çıktı. Ordu Erdebil şehrinde üç kola ayrıldı. Ordunun sağ kolu Dağıstan'a, sol kolu kardeşi Ali Kulu Han'ın komutanlığında Revan'a, kendisinin de komuta ettiği merkezi ordu ise Karabağ'a doğru yol çıkmıştı. İbrahim Halil Han Kaçarlara karşı sonuna kadar mücadele etmekte kararlıydı. 33 günlük muhasaradan sonra Şuşi Kalesini alamayacağını anlayan Ağa Muhammed Şah diğer hedefi olan Gürcistan'a doğru sefere koyuldu. Gürcistan 1783'te Rusya ile imzalamış olduğu Georgiyevsk antlaşmasına güvenerek İran'a karşı çıkıyordu. Antlaşma maddesi gereğince Gürcistan Osmanlı ve İran Devletlerine tabi olmayacak Rusya da bunun karşılığında Gürcistan'ı kendi himayesi altına alacaktır. Georgiyevsk Antlaşması süresiz bir antlaşmaydı. Ağa Muhammed Şah Gürcistan'a sefere çıktığı zaman II. İrakli Georgiyevsk Antlaşmasının maddelerini Rusya'ya hatırlatarak İran'a karşı kendisine ordu göndermesini istedi. II. Katerina'nın niyeti Ağa Muhammed'in Kafkasya seferi ve kendi himayesi altında bulunan Gürcistan'ı bahane ederek Kafkasya'yı hatta İran'ı dahi işgal etmektir. Ağa Muhammed'in Kafkasya seferi istediği neticeyle sonuçlanmasa da Gürcistan topraklarını idaresi altına aldı. Fakat Ağa Muhammed Şah ordu gelişen bir takım olaylardan (hastalık v.s) dolayı Tiflis'te uzun süre kalamamıştır. Ağa Muhammed alamadığı Şuşi Kalesini tekrar kuşatarak almak istiyordu. Fakat bu sırada Rusların Kafkasya'ya sefer yapacağını duyması, İran'da iç karışıklıkların ortaya çıkması ve ordu içerisinde huzursuzlukların başlaması sebebiyle geri dönmek zorunda kaldı.

Ağa Muhammed Şah birinci Kafkasya seferinden sonra kendisine karşı koyacak herhangi bir rakibi kalmadığından dolayı 1796 senesinde Tahran'da kendisini şah ilan etti. İran'ın şahı olduğu zaman kendisi de selefleri gibi Şii mezhebini kabul etti. Safevi şahları için mukaddes sayılan Erdebil'de Şeyh Safi'nin kılıcını kuşanarak Safevi Devleti'nin mirasına sahip çıkarak kendisinin Şii mezhebinin koruyucusu olduğunu gösterdi. 1796 senesinden sonra İran'da 1925 senesine kadar devam edecek olan Kaçarlar dönemi başlamış oldu.

Ağa Muhammed Şah İran'da merkezi hakimiyeti kendi eline aldıktan sonra uzun süredir Şahrüh'un idaresi altında bulunan Horasan bölgesini de kendi idaresi altına almak istiyordu. İmam Rıza makberini ziyaret etmek bahanesiyle Gürgan yolu

üzerinden Meşhet şehrine gitti. Gürgan'a vardığı zaman fırsat buldukça kendisine her zaman isyanda bulunan Esterabad Kaçarlarını cezalandırdı.

Şahruh'un Ağa Muhammed Şah'a karşı koyacak askeri gücü bulunmadığından kendisi Kaçar şahını karşılamaya çıkmıştı. Ağa Muhammed de kör ve yaşlı hükümdara karşı sıcak davranmış ve ondan kendisi İran şahı olduğu için dedesi Nadir Şah'ın Hindistan'dan getirmiş olduğu hazineleri istemişti. Hazinelerin yerini Şahruh'tan başka hiç kimse bilmiyordu. Şahruh kendi çocuklarına dahi hazinenin yerini söylememişti. Şahruh, Ağa Muhammed Şah'ı Nadir Şah'ın hazinelerinin kendisinde bulunmadığını inandırmak için merasim düzenleyerek hazinelerin yerini bilmediğine dair yemin etti. Ancak görmüş olduğu işkenceler sonucunda hazinelerin yerlerini Ağa Muhammed Şah'a söylemek zorunda kaldı.

Ağa Muhammed Şah Safeviler dönemindeki toprak bütünlüğünü korumak için Belh ve Herat'ı Afganlardan, Merv'i de Özbeklerden almak istiyordu. Afganlarla ittifak sağlayarak Özbekler üzerine sefer yapma hazırlığına başlamıştı ki bu sırada Rusların Kuzey Azerbaycan'a girdiği haberini alınca hızlıca büyük bir orduyla Erdebil'e doğru yola çıktı. 1796'da II. Katerina'nın ölümüyle Ruslar Kafkasya ve Kuzey Azerbaycan topraklarından çekilmek zorunda kalmışlardı. Rusların bölgede olmadığını fırsat bilen Ağa Muhammed Şah ikinci Kafkas seferine çıktı. Azerbaycan hanlıklarını koşulsuz şartsız kendisine tabii kılmak ayrıca Rusya ile ilişki halinde olan hanlıkları cezalandırmak istiyordu. İkinci Kafkas seferi Ağa Muhammed için iyi başladı. Fakat kötü bitti. Uzun süredir kuşatıp alamadığı Şuşi Kalesini ele geçirmişti. Böylelikle büyük bir devlet kurma yolunda önemli bir adım atılmış oldu. Bir sonraki hedef Gürcistan ve diğer Azerbaycan hanlıklarıydı. Daha önce idam hükmü vermiş olduğu kendi özel hizmetçileri tarafından Ağa Muhammed Şah ansızın 17 Haziran 1797'de bir suikast sonucu öldürüldü. Her ne kadar Ağa Muhammet Şah Safevi hükümdarı I. Şah İsmail gibi kendisinden sonra haleflerine büyük bir imparatorluk bırakamadıysa da Rusya İmparatorluğuna karşı büyük darbe indirmiş oldu. Gürcistan seferi bir nevi Rusya'ya karşı yapılmış bir seferdi. Gürcistan'ı almakla Rusya'nın bölgedeki nüfuzuna büyük bir darbe indirmiş oldu. Ağa Muhammed Şah'ın dönemiyle I. Şah İsmail ve Nadir Şah'ın dönemleri arasında çok büyük siyasi ve otorite farkı vardı. Ayrıca İran'ın muhtelif bölgelerinde kendi bağımsızlıklarını ilan etmiş feodal hanlıklar da Ağa Muhammed Şah'ın işini çok daha zorlaştırıyordu. Ağa Muhammed Şah'ın varlığı

Rusya'nın Kafkasya planı için çok büyük sorun teşkil etmekteydi. Suikast sonucu öldürülmesinden sonra Ruslar kısa bir süre içerisinde Kafkasya'yı işgal etmişlerdi. Kafkasya'yı ele geçiren Ruslar Anadolu toprakları içinde tehlike teşkil etmeye başlamışlardı.

BİBLİYOGRAFYA

- Adıgözel**, Mirza Bey, *Karabağname*, Karabağnameler, Şerg-Garb Yay, II, Bakü 2006.
- Ahmedov**, Sabuhi, *Azərbaycan Tarixində yüz şəxsiyyət*, Ayna Metbu Evi, Bakü 2006.
- Akpınar**, Yavuz, “*Vâkıf, Molla Penah*”, DİA, Cilt LXII, İstanbul 2012.
- Aliyev**, Salih Muharremoğlu, “*Erdebi*”, DİA, Cilt XI, İstanbul 1995.
- Aliyev**, Fuat ve Urfan Hasanov, *İrevan Hanlığı*, Şerq-Qerb Yayınevi, Bakü 2007.
- Aliyev**, Fuat ve Süleyman Memmedov, *Azərbaycan Tarixi*, Elm Yay, III, Bakü 2007.
- Alizade**, Hasan İhfa, *Şuşa Şehrinin Tarixi*, Karabağnameler, III, 2006.
- Araslı**, Hamid, *Molla Penah Vâkıf Eserleri*, Şark-Garb yayınları, Bakü 2004.
- Asaf**, Muhammed Haşim, *Rüstümü't-tevarih*, tash. Muhammed Müşirî, Tahran 1354.
- Aştiyani**, Abbas İkbâl, *Tarih-i İnan Pes Ez İslam*, Tahran 1378.
- Aşurbeyli**, Sara, *Bakü Şehrinin Tarixi*, Azneşir Yay, Bakü 2006.
- Avery**, Peter, *Târih-i İnan (Devre-i Afşar, Zend ve Kacar)* terc, Murtaza Nagib Fer, ts. XI. Tahran 1389
- , *Târih-i Muasır-ı İnan*, terc. Muhammet Refî Mihrabâbî, Tahran 1373.
- Baddeley**, John F, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, terc. Sedat Özden, Kayıhan Yay, İstanbul 1989.
- Baybûrdî**, Hüseyin, *Tarih-i Penahandegan İnan*, Tahran 1349.
- Beydilli Kemal**, “*Yaş Antlaşması*”, DİA, Cilt XLIII, İstanbul 2013.
- , “*Yeniçeri*” DİA, Cilt XLIII, İstanbul 2013.
- Bakıhanov** Abbas Kulu, Ağa, *Gülistan-i İrem*, Bakü 1951.
- Bilgili**, Ali Sinan, “*Azərbaycan Türkmənler Tarixi*”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay, VII. Ankara 2002.
- , “*Tebriz*”, DİA, Cilt XL, İstanbul 2011.
- Başar**, Fahrettin, “*Kaçarlar*”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarixi, Çağ Yay, Cilt IX, İstanbul 1989.

- Bayat**, Azizullah, *Tarîh-i Tetbîgî İran Bâ Keşverha-ye Cihân*, Müesise İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1384.
- Baykara**, Hüseyin, *Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri XIX. Yüzyıl*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay: 16, Seri: IV – Sayı: A 1, Ankara 1966.
- Cavanşir**, Ahmet Bey, “*Karabağ hanlığının 1747-1805-ci İllerde Siyasi Veziyetine Dair*”, Karabağnameler, I, Bakü 2006.
- Cavanşir**, Mirza Camal, “*Karabağ Tarihi*”, Karabağnameler, I, Bakü 2006.
- Cevdet Paşa**, Ahmed, *Tarih-i Cevdet*, Üç Dal Neşriyatı, Cilt VI, İstanbul 1966.
- Cengizoğlu**, Enver, *Hüseyin Kulu Han Kovanlı Kaçar*, Mütercim Yay, Bakü 2011.
- , *Kaçarlar ve Kaçar Köyü*, Şuşa Yay, Bakü 2008.
- Cengizoğlu**, Enver ve Aydın Afşar, *Meşhur Afşarlar*, Mütercim Yay, Bakü 2014.
- Cengizoğlu**; Enver ve Mahal Gacar, *Kaçarlar Döneminin Diplomatları*, Mütercim Yay, Bakü 2014.
- Cengizoğlu**, Enver ve Behram Memmedli, *Urmiye Hanlığı*, Mütercim Yay, Bakü 2006.
- Çakmak**, Mehmet Ali, “*Azerbaycan'da Müstakil Hanlıklar Devrine Umumi Bir Bakış*”, Türkler, Yeni Türkiye Yay, Cilt VII, Ankara 2002.
- Dadaşzade**, Aras, *Molla Penah Vâkıf*, Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakü 1968.
- Delili**, H.A, *Azerbaycan'ın İctimai, Siyasi ve Medeni Hayatında Dunbuli Tayfasının Rolü*, Azerb. SSR. E.A haberleri, 1973.
- Demir**, İsmet vd, *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri*, DAGM. Yay, I, Ankara 1992.
- Dınbili**, Abdurrezzak Meftun, *Me'asır-ı Sultaniye*, Tahran 1352.
- Ebrişemi**, Ferşad Ferşbafı, *Kacar Der Gozar-i Tesvir*, Tahran 1352.
- Efendiyev**, Oktay, *Azerbaycan Tarihi, XII-XVII. Asırlar*, Elm Neşriyatı, III, Bakü 2007.
- Eravcı**, Mustafa, “*Safevî Hanedanı*”, Türkler Anisklopedisi, Yeni Türkiye Yay, Cilt VI, Ankara 2002.
- Furûghî**, Muhammet Ali, *Büyük İran Tarihi Safevi, Afşar, Zend, Kaçar şahları*, çev. Ömer Halis. İstanbul, 1926.

- Furon**, Raymond, *İran*, çev. Galib Kemali Söylemezoğlu, Hilmi Kitapevi, İstanbul 1943.
- Gacar**, Cengiz, *Azerbaycan Kadim ve Orta Asırlarda Görkemli Şahsiyetler*, Bakü 2012.
- Gacar**, Mahal *Kaçarlar Döneminin Diplomatları*, Mütercim Yayınevi, Bakü 2014.
- Hanway**, Jones, *Zendeği-ye Nadir Şah*, terc. İsmail Devletşahi, Tahran 1381.
- Hasanzade**, Tahire, *XVII-XIX Asırlarda İran da Yaşamış Azerbaycanlı İçtimai-Siyasi Hadimler*, (Mehdi Bamdad'ın “*Tarih-i Rical-i İran*” adlı eserin iktibasından), Nurlan Yay, Bakü 2007.
- Hazanî**, Mir Mehdi, “*Kitab-i Tarih-i Karabağ*”, *Karabağnameler*, II, Bakü 2006.
- Hicâzî**, Muhammed, *Meyhin Mâ*, Tahran 1338.
- Hidayetî**, Hadi, *Tarih-i Zendiye*, I, Tahran 1334.
- Huart**, Cl, “*Ağa Muhammet Han*”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Cilt II, İstanbul 1979.
- Hubnazar**, Hasan, *Canşinan-ı Kerim Han Zend*, Şiraz 1354.
- İbrahim**, Mirza, *Sefername-i Esterebad ve Mazenderan ve Gilan*, Tahran 1355.
- İsmayıl**, Mahmut ve Maya Bağirova, *Şeki Hanlığı*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1997.
- İpek**, Yasin, *İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı Babilik ve Bahailik*, Ekim Yay, İstanbul 2010.
- İsmayılov**, Reşit Bey, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü 1993.
- Kafkasyalı**, Ali, *İran Coğrafyasında Türkler*, Türkiye Kültür Bakanlığı, İstanbul 2011.
- Kânaî**, Said, *Afşar-ye ve Zend-ye*, Tahran 1387
- Karabaği**, Mirza Yusif, “*Tarih-i Safi*”, *Karabağnamelere*, II, Bakü 2006.
- Karadeniz**, Yılmaz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yay, İstanbul 2012.
- , *İran'da Sömürgecilik Siyaseti ve Kaçar Hanedanı*, Bakış Yay, İstanbul 2006.
- , *İran (1795-1925) İdari, Askeri, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler*, Selenge Yay, İstanbul 2013.

Kurtuluş, Rza, “Zendler” DİA, Cilt XLIV, İstanbul 2013.

-----, “Kerim Han Zend” DİA, Cilt XXV, Ankara 2002.

Matûfi, Asadullah, *Esterabad ve Gürgân Der Bester Tarih-i İran*, Drexşş Yay, Meşhet 1374.

Malcolm, John, *Tarih-i İran*, terc. İsmail Hayret, Tahran 1362.

-----, *İran’da Şah Sülalesinin Kurucusu Ağa Muhammet Han Kaçar’ın Ölümüne Kadar Hayatında Baş Vermiş Esas Olayların Kısa Özeti*, çev, Mahal Gacar, Bakü 2011.

Markham, Clement Robert, *Tarih-i İran der Devre-i Kacar*, terc. Rahim Ferzane, Tahran 1367.

Mehmedzade, Mirza Bala, “Kaçar”, İA, milli Eğitim Basımevi, Cilt VI, İstanbul 1977.

Memmedov, Süleyman, *Azerbaycan Tarihi (en kadimden 2006’cı senesine kadar)*, Çaşioğlu Yay, Bakü 2007.

Memmedova, Gövher N, “Urmiya Hanlığı”, Türkler, Cilt VII, Ankara 2002.

Mirza, Ali Kulu, *İksürü’t-Tevarih*, Tahran 1370.

Mustafayeva, Nisa, *Güney Azerbaycan Hanlıkları*, Azerbaycan Devlet Yay, Bakü 1995.

Mustafazade, Tofik T, *XVII. Yüzcillik XIX. Yüzcilliyin Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasebetleri*, Elm Neşriyatı, Bakü 2002.

Necefli, Güntekin C, *Azerbaycan Hanlıkları Osmanlı Devletiyle Siyasi İlişkileri (XVII. Asrın II. Yarısı)*, Nurlan Yay, Bakü 2002.

Nesifi, Said, *Tarih-i İçtimai ve Siyasi-i İran der Devre-i Muasır*, I, Tahran 1376.

Nuriyeva, İrade, *Azerbaycan Tarihi (en kadim zamanlardan XXI asrın evelerine kadar)*, Mütercim Yay, Bakü 2015.

Pakrevan, Emine, *Ağa Muhammet Han Kacar*, terc. Cihangir Efkari, Tahran 1348.

Penahi, M. Ahmed, *Feteli Şah Kaçar*, terc. Yakup Kerimov, Şuşa Yay, Bakü 2006.

-----, *Lütf Ali Han Zend*, Selam Farsi Yayınları, Tahran 1373.

-----, *Ağa Muhammet Han Kacar*, Tahran 1366.

- Pûr**, Ahmed Kâvyân, *Tarih-i, Umumi-ye Azerbaycan*, Tahran 1347.
- Ramazanî**, Abbas, *Feth Ali Şah Kacar*, terc. Büyük Mollayi, Mütercim Yay, Bakü 2015.
- Recebi**, Perviz, *Kerim Han Zend ve Zamanı*, Tahran 1386.
- Resulzade**, Mehmed Emin, *Kafkasya Türkleri*, Haz: Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Selahattin Çağın, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993.
- Rızaî**, Abulazim, *Tarih-i Deh Hezaâr Sale-î İran*, IV, Tahran 1378.
- Saray**, Mehmet, “Ahmed Şah Dürranî”, DİA, Cilt II, İstanbul 1989.
- Sümer**, Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay, VII. Dizi-Sa. 128, Ankara 1992.
- , *Oğuzlar*, Türk Araştırmalar Vakfı, İstanbul 1992, s. 355
- , “Ağa Muhammet Şah”, DİA, Cilt I, İstanbul 1988.
- , “Kaçarlar” DİA, Cilt XXII, İstanbul 2002.
- Şemim**, Ali Asgar, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kacar*, Tahran 1386.
- Şirazi**, Ali Rıza b. Abdulkerim, *Tarih-i Zendiye*, Tahran 1365.
- Tahirzade**, Adalet, *Ağa Muhammed Şah Kacar*, Kür Neşriyatı, Bakü 2002.
- Teymuri**, İbrahim, *Tarih-i Siyasi-i İran Der Devre-i Kacar*, I, Tahran 1392.
- Togan**, Zeki Velid, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, I, İstanbul 197.
- Yenisey**, Gülnare, *İran da Etnosiya Harekatları (1932-2004)*, Bakü 2009.
- Vâsıf**, Ahmed, *Mehâsinü'l- Âsâr ve Hakâikü'l Ahbâr*, Haz: Mücteba İlgürel, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay, No: 2242, İstanbul 1978.
- Zülfükarli**, Məhərrəm, *Azerbaycan tarixinə Yeni Baxış*, Təhsil Yay, Bakü 2007.
- Zeyneloğlu**, Cihangir, *Muhtasar Azerbaycan Tarihi*, Şems Matbaası, İstanbul 1924.
- LeDonne**, John P, *Rus İmparatorluğunun Büyük Stratejisi 1650-1831*, çev, Çağla Taşkın, Avangard Yay, İstanbul 2016.

“Kaçarlar”, Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Cilt XXI, Ankara 1974.

“Ağa Muhammet Han Kaçar”, Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, Cilt I, Bakü 1976.

Şükürlü, Kerim, “*Azerbaycan Hanlıkları Devlet Müstakilliyi Uğrunda Mübareze*”,
Azerbaycan Tarihi, Ed. Süleyman Aliyarlı, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü
1996.

Aliyev, Fuad ve Süleyman Memmedov, “Azerbaycan XVII. Asrın II. Yarısında”,
Oktay Efendiyev (Haz./Ed.)**Azerbaycan Tarihi**, Azerbaycan Neşriyatı,
Bakü 1996, III, s. 370-402.

Seferli, Elyar ve Halil Yusifli, (*Kadim ve Orta Asırlar*) *Azerbaycan Edebiyat Tarihi*,
Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 2008.

Elekberli Gazenfer, “*Azerbaycan Türklerinin Son İmparatorluğu: Kaçarlar Devleti*”,
Türkistan, 16-19 Eylül 2016.

Kullanılan Arşiv Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Hatt-ı Hümayün (H.H) nr. 9932

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Hatt-ı Hümayün (H.H) nr. 6748-A

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Hatt-ı Hümayün (H.H) nr. 6715

Tez (Yüksek Lisan ve Doktora) Kaynaklar

Nusel, Emre, *1787-1792 Osmanlı Rus savaşında Kafkas Hanlıklarının Faaliyetleri*,
Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2015
(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Çakmak, Mehmet Ali, *Hanlıklar Devrinde Azerbaycan Türkiye Münasebetleri (1723-1829)*, Gazi Üniversitesi SBF, Ankara 1996 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Ağamalı, Yalçın, *Karabağ Hanlığı'nın Diğer Hanlıklar ve Komşu Devletlerle Münasebetleri*, Azerbaycan Elimler Akademiyası A. Bakıhanov Tarih Üniversitesi, Bakü 1999 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Makaleler.

- Karayev, Elçin. “İrevan Hanlığı Ağa Muhammed Han Kaçar’ın Yürüyüşleri Döneminde”, *Herbi Bilik*, Cilt 6, Sayı 126, Kasım-Aralık 2013, s. 91-103.
- Deniz, Şefaattin. “Kerim Han Zend’in Şirazlı İmar ve İhyası”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl 14, Sayı 20, Bahar 2016, s. 157-171.
- Uncu, Cem. “İran’daki Son Türk İktidarı (Kaçarlar Hanedanı) Üzerine Siyasi Ve Sosyo–Ekonomik Bir Değerlendirme”, 1. *International Conference On Studebies In Turkology* (ICOSTURK’2016), Cilt 1, Bcelona 14-16 October 2016, s. 41-54.
- Gökçe, Cemal. “1787-1806 yılları arasında Kafkasya da cereyan eden siyasi olaylar” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Edebiyat Matbaası, İstanbul 1972, Sayı XXVI, s. 1-66.
- Mustafazade**, Tofik T. “18. YY’da Osmanlı Azerbycan İlişkilerinin Başlıca Merhaleleri” *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2004, Çorum, s. 21-36.
- Ağazade**, Cafer ve Seccad Hoseini, “Menabi-i Meşruiyet Hükümet Ağa Muhammet Han Kacar” *Pejûheşgâh Ulûm İnsânî ve Mutâliât Ferhengî Sâl-i Heştom*, Sayı 2, Şomâre-ye Dovvom, Payız ve Zemistan 1396, s.171-196.
- Soofizadeh**, Abdolvahid “Kacar Hanedanı’nın Menşei ve İran’da Yükselişi: Ağa Muhammet Han Dönemi”, *Dede Korkut’un İzinde 30 Yıl*: Prof. Dr. Üçler Bulduk’a Armağan: Türk tarihine Dair Yazılar, Ankara 2017, s. 51-67.
- Türker**, Özgür ve Abdolvahid Soofizadeh, “Gürcistan’ın Rus Himayesine Girmesi ve Sonuçları: Georgiyevsk Antlaşmasından Ağa Muhammet Han’ın Tiflis Seferine”, *History Studies*, Vol. 7, Issue. 3, September 2015, s. 149-165.

İnternet Kaynaklar

<http://matbuat.az/news/430584/azerbaycani-birlesdirmek-ugrunda-mubariz---aga-mehemmed-sah-.html>

<http://porsemannews.ir/News.aspx?code=348>

EKLER

Şekil 1. Ağa Muhammed Şah Kaçar

Şekil 2. Ağa Muhammed Şah veziri İbrahim Gilanter İle birlikte

Şekil 3. Muhammed Hasan Han (Ağa Muhammed Şah'ın babası)

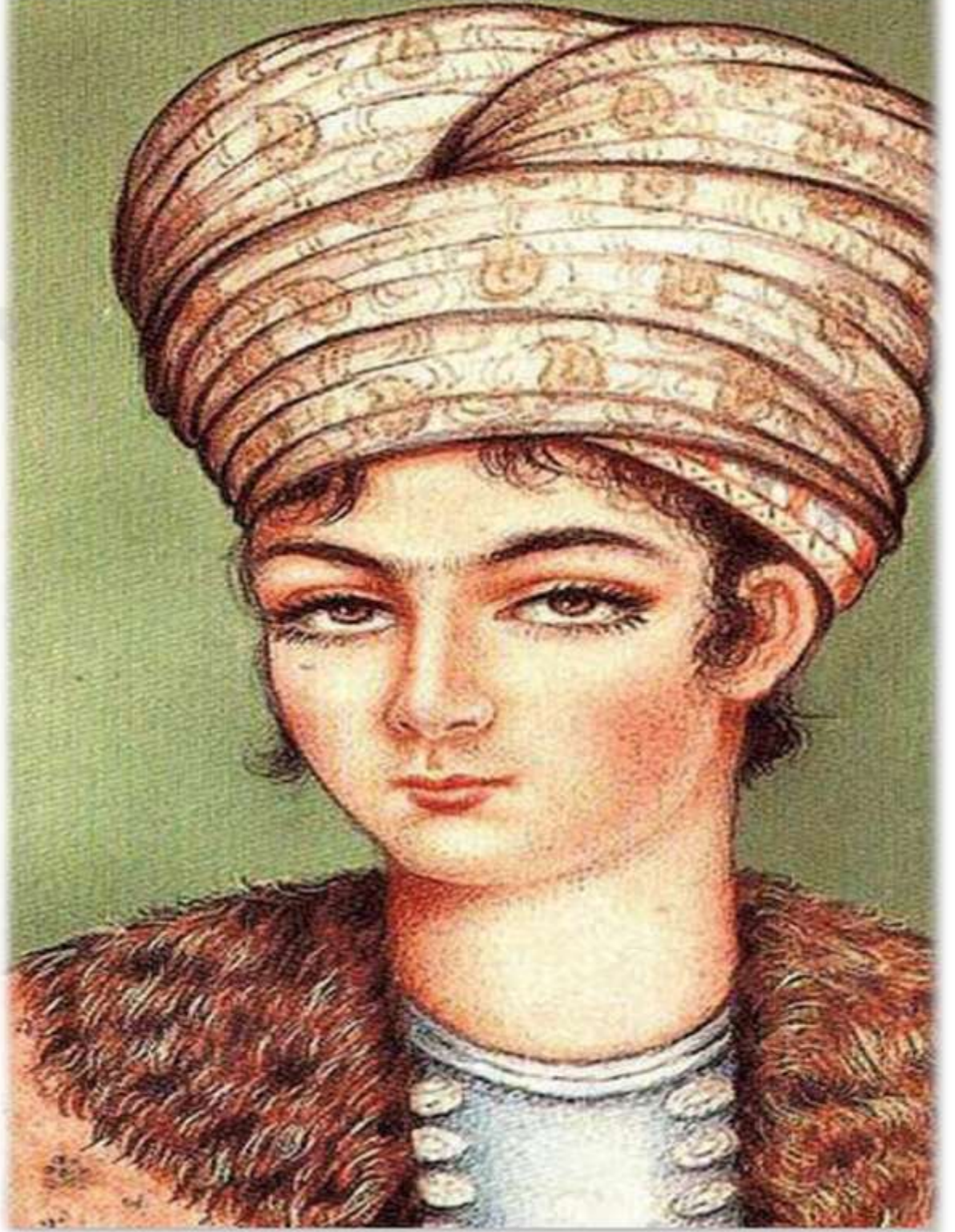
Şekil 3. Kerim Han Zend

Şekil 4. Murtaza Kulu Han Kaçar

Şekil 5.Lütf Ali Han

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Afig ALİYEV
Uyuđu: Türkiye (TC)
Doğum Tarihi ve Yeri: 1991, Azerbaycan
Medeni Durumu: Bekar

Tel: 0 553 143 30 33
E-mail: ahiskali@mail.ru
Yazışma Adresi: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi /KAYSERİ

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü	2019
Lisans	Bakü İslam Üniversitesi	2013

İŐ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
-----	-------	-------

YABANCI DİL

Farsça